

JELLENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- PODMANICZKY SZILÁRD versei 337
KUKORELLY ENDRE: Rom. A szovjetónió története 340
MARNO JÁNOS versei 347
MÜLLNER ANDRÁS: Kőrösi Csoma Sándor (*Két fejezet egy regényből*) 350
LÖVÉTEI LÁZÁR LÁSZLÓ versei 364
KŐRÖSI ZOLTÁN: Orrocskák (*Regényrészlet*) 366
BENEY ZSUZSA verse 370
JÁSZ ATTILA verse 372
GAZDAG JÓZSEF: Mozgásterületünk szűkülésének fokozatai (*elbeszélés*) 375
MECSEKI RITA ESZTER versei 385
ORBÁN JÁNOS DÉNES: X. Y. B., az újraíró (*novella*) 387

*

- GEORGE STEINER: Gnózis és szemantika (*Medve A. Zoltán fordításában*) 406

*

- MÁTHÉ ANDREA: „...hogy mit is tesz az irodalom” (*Kukorelly Endre: Három 100 darab*) 417
KERESZTESI JÓZSEF: A testen innen és túl (*Orbán János Dénes: Hivatalnok-líra*) 421
MÉSZÁROS SÁNDOR: Egyszarvúak, szeméthegek és az ismétlés kényszere (*Bodor Ádám: Az érsek látogatása*) 426
KROMMER BALÁZS: A befejezhetetlen szöveg (*Krasznahorkai László: Háború és háború*) 430
BAGI ZSOLT: A hermeneutika eredeti értelme (*Bacsó Béla: „Mert nem mi tudunk...”*) 438

2000

APRILIS

*Folyóiratunk a Baranya Megyei Önkormányzat,
a József Attila Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap,
Pécs Város Önkormányzata
és a Soros Alapítvány támogatásával jelenik meg.
A Jelenkor rendezvényeit Költő József (Villány) támogatja.*

A Jelenkor az újságospavilonokon kívül a következő boltokban és elárúsítóhelyeken kapható

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Írók Könyvesboltja, Kossuth Lajos u. 21. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Bagolyfészek Könyvesbolt és Antikvárium, Ferencesek u. 27. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Cegléd:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – **Ady Endre Könyvesbolt, Piac u. 26.** – **Dunaújvárosban:** Lord Könyvesbolt, Vasmű út 5. – **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Gyöngyösön:** Ady Endre Könyvesbolt, Fő tér 8. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrássy út 5-7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – Móra Ferenc Könyvesbolt, Szabadság tér 3/A – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – Kazinczy Könyvesbolt, Széchenyi u. 33. – Széchenyi Könyvesbolt, Széchenyi u. 54. – **Mosonma-**

gyaróvárott: Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kó-Ma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédrus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – JATE bölcsészkar könyvtár – Buch Könyvesbolt, Dugonics tér 12. – Grand Café Mozi és Kávészó, Bibic u. 2. – Móra Ferenc Könyvesbolt, Kárász u. 5. – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – A. Z. Könyvesbolt, Király u. 1. – **Tabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprém:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegerszegen:** Simon István Könyvesház, Tüttös u. 7.

BUDAPESTEN: Kulturtrade Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – Pont Könyvesbolt, V., Mérleg u. 6. – Magiszter Könyvesbolt, V., Városház u. 1. – Osiris-Századvég Könyvesbolt, V., Veres Pálné u. 4-6. – ELTE Jogi Kar, jegyzetbolt, V., Szerb u. 21-23. – Írók Boltja, VI., Andrássy út 45. – Cartafilus Kft boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – Odeon Videotéka, XIII., Hollán Ernő u. 7. – Stellium Könyvesbolt, V., Párizsi udvar – Helikon Könyvesbolt, VI., Bajcsy-Zsilinszky u. 37.

<http://jelenkor.c3.hu/>

160,– Ft

JELENKOR

JELENKOR

XLIII. ÉVFOLYAM

4. SZÁM

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztő
NAGY BOGLÁRKA

Tördelőszerkesztő
DÉCSI TAMÁS

Szerkesztőségi titkár
J. ANTAL ZITA

*

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Széchenyi tér 17. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305.

e-mail: jelenkor@mail.matav.hu

web-oldal: <http://jelenkor.c3.hu/>

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig a
Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg, és csak felbélyegzett válaszborítékkal küldünk vissza.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány

(Pécs, Széchenyi tér 17. Telefon: 72/310-673),

a Baranya Megyei Önkormányzat, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,

a Soros Alapítvány, Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata

és a József Attila Alapítvány támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.

Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál
és a Hírlap-előfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóságnál (HELP) – 1900 Budapest,

Orczy tér 1. – közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással

a Postabank Rt. 219-98636/021-02809 pénzforgalmi jelzőszámra,

illetve közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj az I. félévre 960,- Ft, a II. félévre 800,- Ft,

egy évre belföldre: 1760,- Ft, külföldre: 5800,- Ft.

KRÓNIKA

PARTI NAGY LAJOS volt a vendége Pécssett az Áfium étterem irodalmi sorozatának március 22-én. A szerzővel Ágoston Zoltán beszélgetett.

*

MÁRTON LÁSZLÓ olvasott fel írásából március 9-én a Jelenkor Kiadó estjén a pécsi Dante Caféban.

*

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓVAL beszélgetett Ágoston Zoltán a pécsi Bagolyfészek könyvesboltban március 9-én.

*

AZ IRODALOMTUDOMÁNY MŰHELYEI című beszélgetéssorozatban Besenyei György: *Tariménes utazása* című művének kritikai kiadását mutatták be Pécssett, a Művészetek Házában március 9-én. A kötetet gondozó Nagy Imrével Bíró Ferenc beszélgetett.

*

AZ ECHO című pécsi kritikai szemle legújabb számát mutatta be Aknai Tamás főszerkesztő március 13-án Pécssett, a Művészetek Házában.

*

A PÉCSI SAJTÓKLUB sorozatának vendégei voltak az ÉS szerkesztői, Kovács Zoltán, Megyesi Gusztáv és Tarnói Gizella február 25-én a házigazda Dunántúli Napló konferenciatermében.

*

A MÓRICZ ZSIGMOND irodalmi ösztöndíj átadására került sor március 10-én a budapesti Trafó Kortárs Művészetek Házában. Az ez évi díjazottak: Filó Vera, Imreh András, Jánossy Lajos, Lövétei Lázár László, Oláh Szabolcs, Orbán János Dénes, Sörös Zsolt, Szállinger Balázs, Szlukovényi Katalin és Zsávolya Zoltán. A díjátadást az előző évi ösztöndíjasok estje követte, melynek keretében Hazai Attila, Erdős Virág, G. István László, Halász Margit, Hamvai Kornél, Karafiáth Orsolya és Grecsó Krisztián olvastak fel műveikből, Cserna-Szabó András írását Rácz Attila színművész adta elő, Jákfalvi Magdolnával és Menyhért Annával Ágoston Zoltán, az est házigazdája beszélgetett.

*

AZ ÖRKÉNY ISTVÁN drámaírói ösztöndíjat március 13-án adták át a budapesti Shure Stúdióban. Az idei díjazottak: Egressy Zoltán, Hamvai Kornél, Kárpáti Péter, Király Kinga Júlia, Toepler Zoltán. Az est további részében a tavalyi díjazottak – Babics Imre, Darva-

si László, Matuz János, Méhes Károly és Réthly Attila – színdarab-részleteit adták elő a Pécsi Harmadik Színház művészei: Bíró Krisztina, Derzi János, Rancsó Dezső és Varga Szilvia. Az est rendezője Vincze János, házigazdája Nagy András volt.

*

SÁNDOR IVÁN barátait, Törőcsik Marit, Bak Imrét, Bombitz Attilát, Jancsó Miklóst és Poszler Györgyöt látta vendégül a Bárka színház Kávézójában március 11-én, 70. születésnapján. Az évfordulóhoz gratulálunk munkatársunknak!

*

BESZÉLŐ HÓNAPOK címmel a *Beszélő*ben megjelent naplókiből olvastak fel a szerzők, Cserna-Szabó András, Grecsó Krisztián, Peer Krisztián, Petri Lukács Ádám és Zilahy Péter, március 9-én a Műcsarnokban.

*

A TÖRÖKFÜRDŐ című folyóirat felolvasóestjére került sor Ficsku Pál, Péterfy Gergely, Térey János, Peer Krisztián, Jánossy Lajos és Nagy Gabriella részvételével március 10-én az Új Színházban.

*

CUKOR címmel rendezték meg a Nappali ház revüjét március 11-én a Trafóban Babarczy Eszter, Bakács Tibor Settenkedő, Enyedi Ildikó, Hazai Attila, H. Orlóczy Edit, Janáky István, Kovalik Balázs, Márkos Albert, Szabó Károly és Új Péter részvételével. A házigazda Őrsós László Jakab volt.

*

A SALVATORE QUASIMODO EMLÉKDÍJ elnyerésére verspályázatot hirdet Balatonfüred Város Önkormányzata. A pályamunkákat gépírással, öt példányban, a pályázó teljes nevének és címének feltüntetésével 2000. május 15-ig várják az alábbi címre: Polgármesteri Hivatal, 8230 Balatonfüred, Szent István tér 1.

*

PÉCSI KIÁLLÍTÁSOK. A Pécsi Galériában április 6. és 30. között látható Csete Ildikó textiltervező kiállítása. – A Pécsi Kisgalériában április 13-án nyílik Nagy Kriszta festőművész tárlata, amely május 7-ig tart nyitva. – *Hommage à Gyarmathy Tihamér* címmel, a festőművész 85. születésnapja alkalmából nyílt kiállítás a Modern Magyar Képtár kamaratermében március 8-án. A kiállítás szeptember 10-ig látható. – Nyári Zsolt szobrászművész kiállítását láthatták az érdeklődők a Parti Galériában február 26. és március 13. között.

PODMANICZKY SZILÁRD

Megint eltelik az idő

*Megláttam fölöttem a csonkot
minden délután erről beszélt
a tévé hangja meg beleolvadt
valaki hagyja abba a zenét*

*Nem beszélt ám hangosan
csak hogy a léptek zaját elnyomja
hosszában mentünk az utcán
a zajról nem tudok semmit*

*Hallgatni se kellett volna
ha megjegyzem a nevét
de nem volt neve nagy hiba
utána eső verte a fejét*

*Szép fején az idő nyoma megint
rohadtul kezdtem fájni
a padról nem jutott eszembe
hogy le kéne ülni a büntetést*

*Kabátján számoltam a gombot
cérna tartotta a ballonhoz
az életben nem történt semmi
bal kezében fogta a táskáját*

*Mikor közel értünk a házhoz
szélroham jött északról
nem lehet itt élni barátom
csak sírni nem akart egy kicsit*

*Pedig a könnye meg az eső
jól kijönnének egymással
és senki meg nem mondaná
hogymint rövidebb út is vezet a házhoz*

*Valaki sokáig dolgozott itt
lehet már vagy százéves
munkája nem nagy dicsőség
erről ennyit*

*A kaput alig bírtam kinyitni
szokatlanul lötyögött a zár
talán nem is jó kulcsot használtam
öt kulcsot hordok magammal*

*A szobában elterült az ágyon
bosszantott hogy jól érzi magát
lopni volna-e kedved
az eső közben elállt*

*A szűnyoghálón jó levegő jött be
szűnyog egy se haladt át
beszélni akart a világról
de kimentem zuhanyozni*

*Mire visszaértem mélyen aludt
néztem a földagadt arcát
keveset árult el nekem
többet nem nyúlok hozzád*

Sivatag

*Egy vasárnap éjjel azt álmodtam,
hogymint hiénák olvassák a versemet.
Hosszú kibírhatatlan vers volt.
Egy vasárnap éjjel nem ismertem
meg egy versemet, azt álmodtam,
hogymint hosszú és kibírhatatlan.
Egy vasárnap éjjel, álmomban,
írtam egy verset. Reggelre hosszú
és kibírhatatlan csend volt mindenütt.
Egy vasárnap éjjel azt álmodtam,*

hogy iszonyatos, kibírhatatlan fájdalmat
érzek egy hosszú vers olvasása közben.
Egy vasárnap éjjel álmodnom kellett.
Azt kellett álmodnom, hogy egy hosszú
és kibírhatatlan kígyó vagyok.
Hiénák követtek a fájdalomba.
Egy vasárnap éjjel reggel volt
álmodban. Egy iszonyatos hiéna
bámult rám a versből.
Egy vasárnap éjjel azt álmodtam,
hogy verseimhez közelít a Nap, hosszú
és kibírhatatlan lángok perzselték a csendet.
Egy vasárnap éjjel csuromvizesen
ébredtem. Azt álmodtam, hogy minden hosszú
és kibírhatatlan: kibírhatatlan
ez a harmatba fúlt kígyó az iszonyatos
sivatag keletre eső szegletén
és kibírhatatlan
a hiénák pofáján ázó érzelmes homokszem
a hajnalok vérszomjas fedezéke.

Rom. A szovjetónió története

(5)

1956-ban ötéves voltam. Meg még egy kicsi. Van ez-az, vannak emléktöredékeim. Láttam, meséltek, álmodtam, kitaláltam: emlékszem rá. Ötvenhat nekem valamifajta szag vagy inkább íz, a nyálkahártya, a gyomor körüli érzés. Hangok is, az anyám hangja, egy mesekönyvből felolvas, lövések hangja, egy furcsán vijjogó, elhalkuló és fölerősödő rádióadás hangja. Elég pontos valami. Leírhatatlanul pontos. Egy harckocsi, felülről, a harmadik emeleti ablakból, ahogy dobálják be egy kerek nyíláson a katonák a kenyeret a szemközti pékségből. Valami tüntetés emléke, a Béke szálló előtt néztük az apámmal. Leszakadt házak sora.

Leszakadt házfalak, a körútra kifordult lakások. A légópince, az orvosi-főlszerelés-játékom. Pinceszag volt, az jó volt. A húgom súlyos betegsége, ez nyilván néhány héttel előbb lehetett, mégis akkor. És az, hogy nem megyünk el mégsem. Hanem maradunk. Erről akkor persze fogalmam sem volt: mégis, valami volt. Ez elég jó helyzet. Nem csinállok semmit, kinézek az ablakon, de nem én nyitom ki, nem csukom be, annyit csinálok csak, hogy lecipelek magammal a pincébe egy játékot. Az Élmunkás hídról a körút felé tüzelő tankok miatt kiköltöztetnek a cselédszobába, ott nem olyan veszélyes. Ez megvan, és jó így. Nem csináltam semmit sem, nincs történetem, 1956 mégis valahogy erősen bennem van. Ha csinálsz bármit, az nyomban elkezdi írni a történetét. Akik csinálták, részt vettek vagy meglapultak, azt csinálták, hogy meglapultak, azoknak van történetük.

A történet pedig jó, mindegyik, talán még a nem igaz történet is. 56 azoké, akik részt vettek benne. Bármilyen részt. Akik nem, azoké, sajnos, nem, ezt nem lehet utólag megcsinálni, fölmelegíteni, bármely pontos és tárgyyszerű tudás és remekül sikerült megemlékezés, akárhogy lehelgetik, valahogy jéghideg.

Ez onnan jutott eszembe, hogy olvastam egy történész cikkét egy öregember 56-os könyvéről: egy szakember némiképp viszolygó írását egy, mondjuk így, résztvevő történetéről. A történész szerint az öreg nem tud fogalmazni, rosszul írja le a neveket, összekever dátumokat, lopkod olyan könyvekből, amelyeket pocskondiáz, ferdít, kirohan, gyűlölködik, ráadásul zsidózik is, nagyjából nyilas, és mindezt egy másik lap dicséri. Simán elhiszem. Minden történet használható politikai szempontból, eléggé régi ügy, simán elhiszem, hogy gusztustalan: de ezt csak úgy mondom, a könyvet (meg a sajtóviesszhangot) nem olvastam, és eszem ágában sincs elolvasni. Nyilván én is viszolyognék, viszont nincs kedvem *direkt* viszolyogni, nem épp erre hajtok. Mégis, azt gondolom, az aktualitásoktól, ha ez megengedhető, kicsivel távolabbra húzódva, hogy én nem ítélnék ilyen könnyen. Valahogy, a viszolygásomon is túltéve magam, nem ítélném

meg ezeket a gyűlölködő, fázós lelkű öregeket. Itt – bármilyen „történelemtanári” köntösbe bújtatva is, bármennyire gusztustalan aktuálpolitikai térbe vonva –, egy szerencsétlen, hát, mondjuk, „nem normális” ember beszél, nyilván alig artikulálva, más szerencsétleneknek. Szintén nem túl normálisoknak.

Beleértve engem is, csak legfeljebb én nem hallgatok oda, *mindent* mégsem lehet csupa együttérzésből végighallgatni. Ez kinek árt. Miért volna jobb, ha nem beszélne. Mert nem *úgy volt*, ahogy leírja? Biztos nem.

Először is, ezeknek az embereknek egyszerűen csak túl sok jutott ki.

Túl sokat kaptak a szájukra. Aztán meg, aki részt vesz valamiben másokkal együtt, az persze hogy a maga részét veszi ki, onnan, arról a helyről látja másokét, és ez a történet persze hogy nem „a valóság”, nem felel meg a valóságnak, nem referál a valóságra. Csak arról, akié a történet. Az én történetem rólam beszél. Olyan, vagy inkább az, ami vagyok.

Az anyám mesélte egyszer, milyen volt 1956 szilveszter éjjelén a pesti utcán. Jöttek valahonnan hazafelé, és hogy milyen is volt az, ahogy az emberek csoportokba verődve, némán mennek az alig kivilágított körúton, és fújják a papírtrombitájukat. Egy embercsoport. Nagy hideg. Nagyjából mindig szilveszter van. Vagy mi. Szilveszter után, de csak valamennyivel. Ez marad. Mennek a jeges hidegben, fújják a papírtrombitájukat, senki nem szól, nem nevet senki.

(Stuttgart, 2000. január 7.)

(666)

1948. szeptember 7.

*szám alatt hozott ítéletet végül a
Népbíróságok Országos Tanácsa által I.2154/1948... számú
végzését amellyel a kegyelem tárgyában előterjesztett
kérelmet saját hatáskörben elutasítja ezután eljáró
bíró H P elítéltet átadja az
eljáró népügyésznek aki elítéltet az ítéletvégrehajtónak*

*adja azzal hogy teljesítse kötelességét az
ítéletvégrehajtó és segédei a kivégzést 7
óra 10 perckor megkezdték és annak
befejezését az ítéletvégrehajtó az eljáró népügyésznek
7 óra 11 perckor jelenti eljáró
népügyész rendelkezésére elővezetik L E elítéltet*

*előállítás után eljáró bíró megállapítja a
személyazonosságát majd kihirdeti előtte a budapesti
népbíróság Nb.I.3347/1948-6 és a Népbíróságok Országos
Tanácsa által I.2254/1948-11 szám alatt hozott
ítéletet végül a NOT-nak 2154/1948 számú
végzését amellyel a kegyelem tárgyában előterjesztett*

kérelmet saját hatáskörben elutasítja ezután eljáró
bíró elítéltet átadja az eljáró népműgyésznek
aki elítéltet az ítéletvégrehajtónak adja át
azzal hogy teljesítse kötelességét az ítéletvégrehajtó
és segédei a kivégzést 7 óra
13 perckor megkezdték és ennek befejezését

az ítéletvégrehajtó az eljáró népműgyésznek 7
óra 14 perckor jelenti eljáró bíró
felhívja az orvosokat hogy a halál
beálltát állapítsák meg az orvosok 7
óra 24 perckor jelentik a halál
beálltát az ítélet végrehajtásánál jelenlevők fél

órára visszavonulnak miközben az elítéltek holttesteit
a bitófán maradtak félóra elteltével a
kiküldöttek ismét megjelennek a bitófánál az
orvosok az elítélteket újból megvizsgálják és
jelentik, hogy az elítéltek halála valóban
bekövetkezett ezzel az eljárás befejezést nyert

1953. május 5.

tegnap délután erősen feldúlt idegállapotban volt
főleg az idegesítette hogy miért nem
vitték egész nap kihallgatásra és miért
folytatják újra az éjjeli kihallgatásokat egészen
biztosan kitaláltak valami új dolgot ellene
most nagy félelemmel tölti el hogy

vajon mi lehet ez kijelentette hogy
az éhezés rettenetesen megviselte szinte kínzó
fájdalmat érez már az éhségtől ugyanakkor
nagyon idegesítik már az itteni kihallgatások
és azon gondolkozott hogy kitalál valamit
hogy hamarosan végezzenek az ügyével arra

gondol azt fogja mondani hogy 1945-ben
Sopronban megölt két orosz katonát ebben
az esetben talán hamarosan lezárják az
ügyét és rövidesen ki is végzik
így legalább megmenekülne a további megpróbáltatásoktól
és az éhezéstől éjjeli kihallgatása után

ma reggelre egészen megnyugodott ennek fő
oka az hogy úgy látja ügyében

a befejezéshez közelednek nem bolygatták tegnapi
kihallgatásán a szakmai dolgokat hanem főleg
politikai vonatkozású kérdéseket feszegettek ezek
szerint a szakmai dolgok lesznek majd

ügyének a súlypontjában ezekből a kérdésekből
pedig ügyének a gerincét igyekeznek kialakítani
most sokat gondol családjára
májusban
egész
csomó családi évfordulója

van ma van pl. Klára nevű
lányának a születésnapja nagyon aggasztja hogy
elbádója azt mondta neki hogy ráérnek
az ügyével pedig ő azt szeretné
ha a vizsgálat ügyében minél hamarabb
befejeződne és már áttennék a bírósághoz

1951. augusztus 5.

mivel az id. Cs V nemjött
fel az istálló padlására hanem a
25 éves fiát küldte fel odaadtam
neki a vasvillát hogy az ereszalatt
lévő kukorica szárát kaparja ki mikor
a féloldalon már kikaparta biztattam hogy

részletesen kaparja ne olyan felületesen talán
fél hogy valami kikerül belőle majd
mikor már majdnem körül kaparta az
ereszalját és a padláson nagy porvált
és a kulák fiu hátamögött álva
egy óvatlan pillanatban a nadrág zsebemből

a lábomon végig lecsusztattam a pisztolyt
a kikapart alomra ezután a pisztolyra
ráléptem hogy az jól kerüljön közé
és ismét rá szóltam a kulák
fiára hogy adja csak ide azt
a villát mert látom hogy nem

akarja jól kikaparni azt a sok
almot ekor a szálfegyveremet átadtam a
járőrtársnak és a kulákfiu valamint kéttanu
jelenlétében ismét átkapartam a padlás eresztét

illetve annak tető fedését átszurkáltam a
villával mikor ezzel végeztem akkor elkezdtem

a kikapart almot az istálló padláson
lévő lukon lefelé hányni mikor már
majdnem az egész almot lehánytam akkor
a villa hegyére akasztottam a pisztolyt
és felemeltem majd feléjek tartva kérdeztem
a kulák fiától hogy hát ez

mi majd levettem a villa hegyéről
és átadtam a járőr társnak aki
szintén megnézte valamint a tanuk is
megnézték és utána lementünk a padlásról
ahol a kulák állott neki is
megmutattuk aki kijelentette hogy ő nemtudja

1952. december 6.

tulajdonképpen mivel vádolnak viszont a leghalványabb
fogalmam sem volt ezekről a dolgokról
semmilyen nem vettem részt így nem
is tehetek beismerő vallomást erre megkérdezte
előadóm hogy hogyan viselem magamat az
előadóm kijelentette hogy konokul makacsul tagadok

és nagyon sok baj van velem
erre kijelentette az altábornagy térjek észre
mert ha ők akarják én azt
is beismerem hogy tegnap este Churchilllel
sétáltam a Margit hídon azt feleltem ennek
tudatában vagyok s ha kell ezt

is aláírom ekkor akartam elmondani hogy
miután a beismerő vallomást nem tudom
megtenni elvállalok az ügy érdekében bármilyen
előre megszövegezett vallomást de azután a
testőrök jelenléte miatt mégsem mondtam meg
Péter Gábor viszont kijelentette hogy nekik

nem olyan vallomásra van szükség hogy
én Churchilllel sétáltam tegnap hanem teljes
és őszinte beismerésre utána kiadta az
utasítást az előadónak ha holnapig nem
teszek beismerő vallomást be kell hozni
a családomat is ezzel a kijelentéssel

*vége lett a kihallgatásnak nem mentiünk
már vissza az előadómhoz hanem visszakísértetett
a zárkába K-t mint már hangulatát
jellemeztem teljesen összeroppantotta az Altábornagy Úrnak
a családjára vonatkozó kijelentése mint kifejtette
ezt már nem tekintheti üres fenyegetésnek*

*hanem biztosan bekövetkező ténynek kilátástalannak tartja
a további védekezéssel kivezető utak keresgélésével
való kísérletezést egyediül megoldásnak az öngyilkosságot
tartja az öngyilkosság módjának az ablak
belső rácsára való felakasztást választaná amelyet
alsónadrágjával és ingével hajtana végre miután*

1951. március 31.

*Honvédelmi ügyészségnek Budapest II. Gyorskocsi út 27.
kérem szíves felvilágosításukat férjem V M
sorsáról akit tudomásom szerint 1949. október
20-án nem jogerősen halálra ítélt a
Katonai törvényszék és akinek további sorsáról
azóta sem tudok tisztában vagyok azzal*

*hogy a Katonai Törvényszék által kapott
ítéletek államtitoknak
tekinthetők
de
meggyőződésem hogy
ez*

*az
eset
kivételt
kell hogy képezzen
hiszen
törvényes*

*felesége
vagyok és összesen
csak
annyit
kérek hogy közöljenek
átváltoztatták-e*

a
halálos ítéletet, és hogy
hol
van nagyon
kérem kérésem méltányos
elintézését és

várom
szíves válaszukat tisztelettel V Mné ajánlva
243. V Mné Kalocsa Orsz. Börtön
Zárka osztály
kivégezve
választ nem adunk

1952. október 11.

esküszöm
továbbá
a
fiam
életére
hogy

Imágó

*Köpsz a levesre. Könnyű szilárdat
eszel, kétszersült, kétszer sült csirkeszárny, rizs-
szemek. A kilátás nem túl biztató (rád
nézve). Verselgetsz, hamar túl kívánsz esni
az estén, szemed homályosul, fölsebzí nyed
a fogselyem. Mintha egy novellát olvastál
volna nemrég e tárgyban. Hánytál majdnem tőle.
Messieurs japán hernyók után mászkál el messzi
idegenbe, hol is egy gyereklány ölen látja
viszont magát selyemlepke képében. A fiú
szerint több mint tíz nyelven forog ma már e szöveg,
amennyi ujját a torkodra nem dughatsz le.*

Irgalmasok

*Irgalmas ég. Csak úgy mondd. Nem ér-
tesz alatta semmit, kabátod szárnya vékony,
mint a jég. Valaki (vén trotli) nem akar rá-
lépni, hát felhajtja, és úgy ereszkedik le
oda melléd. Nincs remény. Megengedi. Tehát
ő sem kérdez, ahogy te sem kiáltozol. Meg-
engedi? Mondja egy másik (nő). S sóhajt, hogy tényleg
nincs remény, illetve ha volna is, őt az nem
illeti. Bőrét borzolja, talán, de kedélye
akkor is, ott is, érintetlen marad. Egyetér-
tetek, a trotli a doktorra panaszkodik még.
Egy őszi nap, mikor a gyep egybepakolva ég.*

Tárgyvesztés

*Lelkesíted a tárgyakat. Az idő
kétségbeejtően múlik, nézed, hogy elszalad
fölötted, belefájdul a nyakad. Elcsüggedsz
s dőlsz hanyatt, álmodban sárral dobálnak meg
a hozzátartozóid. Nem tudod hová
tenni az indulatukat, melyet hovatovább
leírhatatlannak ítélsz. Majd ráébredsz,
hogy te sem lelkesedel értük. Üresebb
vagy, mint kijebb a hideg mellékhelyiség.
Meginog a hited a teremtésben is: nincs még
elveszve semmi, hogyha azt veszed, hogy ez
sincs. Szavad lélektelen, minthogy magadban beszélsz.*

Csehr

*Eszed a kefét a szőrtükör előtt.
S Holant szidod, amiért hánynod kell tőle.
Nem ilyen képet akartál. És 'hogy ez jött,
azt is már lépésben utáltad előre,
s oda is köpdöstél, ha úgy hozta jövőd,
hogy járhattál magadban fel s alá, körbe
egy elmeegógyintézet cserfái között.
Kivált az egyik ütött a csehre. Görbe
törzs, kérgébe becsavarodott, levegőt
cseppet sem kapott, s mintha nem is kért volna;
minek. Ember a képét hova s mért tolja,
ez is csak ott válik el, hol a nő combja.*

Egy s más

*Elgémberedtél. Ujjad közébe
üt a billentyűzetnek, össze vagy tűzve
világgal innen és túl, és remegsz a nem
szűnő felindulástól. Leguggolsz. Egy haj-
szállal mintha tűrhetőbb lenne. És egyben
rosszabb is. Mi az az egy, persze, egy perce*

*talán még tudtad. Azóta kitölti minden
másodpercedet, s aztán ha felállsz bele-
roppan a térded. Füttyülsz rá, úgyis mindegy
most már. Mész át a szűk téren, melyet még egy
órán keresztül egyedül laksz; beakad
slicced a zipzárbá, megembereled magad.*

Levélszélre

*Istentelenül köhögysz, és hát nem
is hiszel úgy igazán semmiben. Levelet
írsz unalomból egy túlérzékeny léleknek,
amelyben iparkodsz minél árnyaltabb s minél
elvontabb hangot adni köhögésednek.
Minél távolibbat. Mely el-elhal őbenne,
mialatt téged szétszaggat, és bele-bele-
markol lágyan a szívébe, mint könnyű mérget
szállító édes fuvallat. Intim viszonyról
tehát nem eshet szó köztetek. E mérlegben
ki-ki önmagát unja, és fordul vagy Istenhez,
vagy ahhoz, mely ugyanaz, aki elfordul tőle.*

Animáció

*Mintha csákánnyal esnél neki a tál
kocsonyának. Felizgulsz és leesik az állad.
A gondolat nem új. Öregebb nálad, és annál
is, aki volt szíves aznap, az első napszállat
után a füledbe ültetni. Tágas tornácra
révedsz, s a ház mintha csupa vakolatból állna;
mállékony vagy. És nekifeszülsz az égi tájnak,
szerencséd van, egész éjjel sehol nem találunk,
megbújvón a szádban, mint az ujjam. Mert nem mind-
egy, hogy hol töri magát az után először az
ember; így indul a reggel, egy szemhunyásnál nem
aludtál többet, s a harmattól a bőröd ragad.*

Kőrösi Csoma Sándor*

A levél

Moorcroft szerint lassan múlnak Kasmírban a téli hónapok. Persze könnyű annak, aki csak olvas. Hogy érti ezt Moorcroft? Úgy érti, hogy jó Carosinak, aki csak olvassa az *Alphabetum Tibetanumot*, és mindenről megfedkezhet. Nincs gondja a betűkön kívül. Talán nem is nagyon érzékeli, hogy mialatt ő olvas és tanul, egyre messzebb tévedve a tibeti nyelv sűrűjében, aközben egy levél árnyéka borul Moorcroft különítménye fölé. Milyen levélről beszél Moorcroft? Moorcroft számíthat... számíthat Moorcroft Carosi titoktartására? Moorcroft számíthat. Nos, Moorcroft régóta tart az oroszoktól, ezt Carosinak is tudnia kell, és Moorcroft jobban tart az oroszoktól, mint sokan Angliában és a Kelet-indiai Társaság felső köreiben. Kósza hírek szólnak arról, hogy a cár kapcsolatot keres a még független indiai fejedelemségekkel, így Randzsit Szingh-gel is, Pandzsáb uralkodójával. Mi erősíti Moorcroft gyanúját? Egy levél, amit hűséges munkatársa és kísérője, a delhi Mir Izzat Allah szerez meg kalandos körülmények között, talán éppen ezekben a pillanatokban. Mir Izzat Allah, mint a helyi viszonyok jó ismerője, saját hazájában az angol érdekek szolgálatába állt. Általában ritkán találkozott Moorcrofttal, mert egyrészt kompromittálta volna, ha túl gyakran mutatkoznak együtt, másrészt nem is volt idő arra, hogy napokat, heteket együtt töltsenek, mert Mir Izzat Allah mindig „terepen” volt, és Moorcroftnak szerezte az információkat. A kósza hírekből annyit lehetett tudni, hogy Sándor cár ajánlólevelet adott egy titokzatos valakinek, és ez a valaki Randzsit Szingh udvarában tartózkodik. Az ajánlólevél Randzsit Szingh-nek, a pandzsábi fejedelemnek szól, és Moorcroft szeretné tudni, mit tartalmaz. Mir Izzat Allah pedig elindult Lahorba, Randzsit Szingh udvarába, hogy megszerezze a levelet, vagy annak másolatát. Moorcroft aggódik.

Ebben a pillanatban, mint egy megdicsőült szent, aki képes türelemmel várni a mennybe lépés legalkalmasabb pillanatára, Mir Izzat Allah lépett be Moorcroft szobájának ajtaján, és mosolyogva húzta elő a levelet ruhájának redőiből. Ketten ültek bent. Carosi, szokás szerint az *Alphabetum Tibetanumba* mélyedve, és Moorcroft, aki azt vizsgálta térképein, hogy a Zodzsi-la, a Kasmírt Nyugat-Tibettől elválasztó hágó miként védhető egy orosz invázió esetén. Ennyire tart Moorcroft az oroszoktól? Carosi kérdését Moorcroft Mir Izzat Allah felé fordulva megismételte. Mennyire tart az oroszoktól Mir Izzat Allah? Az indiai leült az asztal mellé, letette maga elé a levelet, és kisimította. Nem érti a nyelvet, amelyen írták. Nem érti, mit tartalmaz, de talán kevésbé lenne nehéz megérteni, mint amilyen nehéz volt meg-

* Két fejezet egy regényből

szerezni. Ezért azt gondolja, ő, Mir Izzat Allah, hogy már érteni véli, ha ilyen nehéz volt megszerezni. Moorcroft elgondolkodva forgatta a levelet az ujjai között. Nehéz volt. Nehéz volt megszerezni, elolvasni, megérteni, ujjak között forgatni. Minden nehéz e levélben? Vagy talán nem is a levél maga nehéz, hanem csak nehéznek hiszik? Carosi mit gondol erről? Carosi elvette a feléje nyújtott levelet, és szótlanul nézte egy darabig. Nagyon érdekes, amit Moorcroft mond. Talán úgy érti, hogy fontosabb, amit e levélről hisznek, mint ami benne van? Moorcroft széttárta a kezét. Nem tudja, de abból, amit Mir Izzat Allah mond, akár még ez a (beismeri, filológusok számára esetleg túl merész) tanulság is levonható. Igen, ezzel Moorcroft tulajdonképpen megelőlegezte Carosi válaszát. Ő mint filológus természetesen nem mondhatja azt, amit Moorcroft Mir Izzat Allah szavai nyomán mondott, amíg nem ismeri belülről is a levelet. Sőt mielőtt megismerné a levelet belülről, hajlandó azt állítani, hogy a levél a körülötte kialakult érdeklődésnek megfelel, sőt Carosi továbbmegy, azt az érdeklődést a levél maga keltette, belőle származik, ezért Moorcroft véleményével ellentétben Carosi azon az állásponton van, hogy nem az érdeklődés a levél szülője, hanem a levél az érdeklődésé. Megtenné Carosi, hogy ezt bebizonyítja? Hogyan tehetné ezt meg? Úgy, hogy most kibontja a levelet, és lefordítja azt szóról szóra. Carosi mozdulatlanul meredt maga elé, majd, mint akit megböktek, hirtelen mereven előredőlt, és letette a levelet az asztalra. Ő mint filológus, ahogy azt az előbb Moorcroft oly pontosan mondta, szíve szerint nem szeretné beleártani magát a politikába. Moorcroft ártatlan csodálkozással nézett rá. Itt most nem politikai, hanem filológiai kérdésekről van szó. Ha esetleg arra gondol Carosi, hogy Moorcroft az ő nyelvi tudását és filológusi elkötelezettségét politikai célokra akarja felhasználni, akkor téved. Nem tagadja, hogy tisztában akar lenni a levél tartalmával, és *mint angol* akar tisztában lenni azzal. Azt sem tagadhatja, hogy itt és most Carosi az egyetlen, aki segíteni tud neki megérteni a levelet. De Carosinak tudnia kell, hogy az a vita, amiből kiindultak, amennyire pusztán csak elméletinek tűnik, olyannyira gyakorlati is. Azonban, hogy ezt bebizonyítsa, ismernie kell a levél tartalmát. Na látja, Moorcroft, kiáltott fel Carosi diadalmasan. Ezzel az utolsó mondatával Moorcroft önmagát cáfolta!

Carosi elégedetten vette maga elé a levelet, és homlokát ráncolva fogott elolvasásába. Nem kevés idő telt el, de Moorcroft és Mir Izzat Allah nem türelmetlenkedett: az egyik nem akarta sürgetni a tolmácsot, éppen a jó fordítás érdekében, a másik meg (amellett, hogy egyébként sem volt izgága alkat) már érteni vélte a levelet. Mikor Carosi végzett, lassan és megfontoltan előadta a levél tartalmát. A levél tulajdonképpen egy különös ajánlólevél, ami egy Aga Mahdi Rafael nevű kereskedőt ajánl Randzsit Szingh figyelmébe. Aga Mahdi Rafael „figyelemreméltó” (*respectable*), mondja a levél. Szabadon járhatson ide-oda ez az ember a szikh birodalomban, hiszen Aga Mahdi Rafael nemcsak üzletember (e foglalkozás előnyeit fölöslegesen a levél írójának ecsetelnie mind a szikh, mind pedig az orosz birodalomra nézve), hanem „udvari tanácsos” (*aulic councillor*) is. Ezt a szívességet az orosz cár ugyanígy fogja meghálálni, vagyis Randzsit Szingh tanácsosai, birodalmának kereskedői hasonlóképpen járhatnak-kelhetnek az orosz birodalomban, kereskedhetnek annak üzletembereivel, vihetnek és hozhatnak portékát kedvük szerint, anélkül, hogy őket vámmal vagy egyéb adókkal sújtánák. Amilyen „rendkívüli jóakarattal” (*exceeding benevolence*) gon-

doszkodik a cár (mint azt számosan megtapasztalhatták) a hatalma alatt lévő nemzetek fiairól és leányairól, azonképpen mély érdeket érez a távol fekvő országok lakosai iránt is, melyek közé Randzsit Szingh-nek alattvalóit számítja kiválólá. Moorcroft arra kérte Carosit, aki tulajdonképpen barátja és házi nyelvésze volt, hogy ismétlje meg a legutóbbi mondatot. Carosi megismételte. A cár, mint azt számosan megtapasztalhatták, amiképpen „exceeding benevolence” gondoskodik a hatalma alatt lévő nemzetek fiairól és leányairól, azonképpen mély érdeklődést tanúsít a távol fekvő országok lakosai iránt is, melyek közé Randzsit Szingh-nek alattvalóit számítja kiválólá. Ésatöbbi, ésatöbbi, Szent-Pétervárott és idő. Moorcroft figyelmét felkeltette, hogy a második verzióban Carosi mást mondott, mint az elsőben. Melyik hát a valódi? Carosi csodálkozott. Mást mondott volna? Igen, igen, először „érdek”-et mondott, aztán meg „érdeklődés”-nek fordította a szót. Carosi megütődve nézegette a zavarbaejtő tollvonást. Ha valóban így történt, akkor annak csak az az oka, hogy nem tudja eldönteni, melyikkel fordítsa le az orosz szót. Mégis, mivel fordítaná? Nem tudja, mondja, hogy nem tudja. Ha Carosi engedné, hogy Moorcroft befolyásolja egy kicsit, akkor Moorcroft azt a tanácsot adná, hogy gondoljon arra a helyzetre, amiben most vannak. A politikai helyzetre gondol Moorcroft? Arra. Carosi tűnődött, kapargatta a papírt. Ugye, Moorcroft tudja, hogy Carosi az aktuális politikai kérdésekkel nem foglalkozik olyan nagyon behatóan. Senki sem tarthatja magát távol a politikától, vagy ha igen, nem tekinthet el tőle, amikor életét és sorsát intézi. Carosi azon kapta magát, hogy kissé kikaparta az orosz szót. Zavartan simogatta ujjbegyével a papírfoszlányokat, megilletődötten illesztgette egymáshoz körmével a tollvonás eltolódott darabkáit. Nos, amennyiben Moorcroft arra gondol, hogy Indiában orosz és angol érdekek ütköznek, akkor a szót azzal fordítaná, hogy „érdek”. A cárt valószínűleg *érdekek* fűzik távoli országok „fiaihoz és leányaihoz”, és ezek közé tartozik az angol hatalommal mindezidáig dacoló Pandzsáb is. Lám, lám. Ezt most mire mondja Moorcroft? Semmire, csak elgondolkodott. Min, az isten szerelmére? Hát azon, hogy ha Oroszország nem lenne nagyhatalom, vagy ha innen tizenötezer mérföldre lenne, vagy ha most nem *most* lenne, hanem, mondjuk, ötszáz évvel ezelőtt, vagy ha Oroszország Angliával a legteljesebb egyetértésben élne, akkor is ugyanez lenne-e a fordítás eredménye. Nem, minden bizonnyal nem, válaszolta Carosi. Hát ezért mondta azt Moorcroft, hogy „lám, lám”. Lám, lám, bizony nagy szerepe van a körülményeknek, mondhatni azok határozzák meg magát a levelet, vagyis annak fordítását és értését. Elhallgattak. Meg-megzörrent a levél, mint aki magában okvetetlenkedik. Imára hívták a szerzeteseket valamelyik kolostorban, a kürt hangját hosszan verték vissza a hegyek. Az utcán kisebb jaknyáj vonult el a ház előtt. Lassan lett úrrá a csend a vidéken, és Moorcrofznak az volt az érzése, hogy a szobájukból kúszik szét az esti faluba. Hogy a szobájukban honnan eredt, azt nem volt nehéz kitalálni. Carosi úgy ült az asztalnál, mint egy kő, azoknak is a legcsendesebb fajtájából; abból, amelyik már lent van a völgyben. Sokáig maradtak csöndben, és Moorcroft viselte a legnehezebben a hallgatást. Tett néhány lépést a szobában, aztán odaült a két mozdulatlan ember mellé, és megkérte Mir Izzat Allahot, hogy mesélje el, hogyan szerezte meg a levelet.

Mir Izzat Allah szívesen mesél, hiszen ismeri Moorcroftot, jó közönség, és ta-

lán Carosi sem utasítja vissza azt a csekély szórakozást, amit Mir Izzat Allah e levél megszerzésének történetével nyújtani tud. Kéri őket mint hallgatóságot, hogy a történet végén ne nevéssék ki őt, mert mindaz, amit e levél megszerzéséért elkövetett, olyan mesterségbeli tudást igényelt, amely nem állt arányban az-
zal, ahogyan végül is hozzájutott az íráshoz, és túl nagy ráfordítás ahhoz, hogy a levélhez való hozzájutást egykönnyen feledtetni tudja. Még most is felhorgad, annak ellenére, hogy türelme egy birkáé, ha arra gondol, mily hiábavaló volt minden igyekezete: miután halálmegvető bátorsággal és színészeket megszé-
gyenítve megszerezte a cár levelét, a véletlen még sok alkalommal a kezére jut-
tatta – a végén már szinte szégyellte, hogy oly könnyen. Mivel azonban látja, hogy e rövid bevezető éppen az ellenkező hatást éri el, mint amire felszólít, hi-
szen Moorcroft alig bírja visszafojtani a nevetését, Carosi pedig, tőle szokatlan
módon, mosolyog, hát belekezd a történetbe, döntse el ki-ki maga, hogy mit
gondol. És hol is kezdhethné máshol a történetét, mint a gondolatnál? A kémet
ugyanis egy dolog különbözteti meg azoktól, akiket kikémlel: a gondolatai. A jó
kémet még ez sem. A jó kém talán nem is gondolkodik, vagy ha igen, akkor
ugyanúgy, mint azok, akiket kikémlel. Nos, Mir Izzat Allah egy szép őszi végi
napon érkezett meg Lahorba. Tudta, hogy orosz követek várják bebocsátásukat
a maharadzsához, Randzsit Szingh-hez. A bebocsátásra bizonyára egy *darbár*
szolgáltathat majd alkalmat... Mi az a *darbár*, kérdezte Carosi türelmetlenül. Mir Iz-
zat Allah készségesen Carosi felé fordult, és miközben magyarázott, udvariasan
mosolygott. A *darbárt* úgy lehetne lefordítani, mondta, hogy 'nyilvános udvari
fogadás' – vagy valami ilyesmi. Nos, ezen a darbáron kiderül majd, hogy miben
kell mesterkednie neki, Mir Izzat Allahnak. De hogyan jusson be a darbárra?
Terveket készített, és jól meghányta-vetette a lehetőségeket. Úgy vélte, az lesz a
legegyszerűbb, ha szikh őrként vesz részt a szertartáson, mert úgy gondolta,
hogy akkor feltűnés nélkül mozoghat majd a palotában, ha az szükségeltetnék.
Mindez nem járt túl nagy kockázattal, mert Mir Izzat Allah ismerte a szikhek
szokásait, ismerte a vallásukat, amely az ő hitét, a brahmanizmust ötvözte az
iszlám egyistenhittel, és átváltozóképesége, amit ő teljesen komolyan olyan
gyakorlatok sorának nevezett, melyek, maguk is „reinkarnációk” lévén, előké-
születek a halál utáni vándorlásra, nem ismert határt. Ezért aztán a legközelebbi
darbáron, amelyen az orosz cár követeit és az orosz kereskedőket Randzsit
Szingh maharadzsa fogadta, már ő is részt vett mint olyan mellékszereplő, aki,
merte remélni, csak az ott jelenlévő közönség figyelmét kerüli el, de egy későbbi-
ét, ezét itt az asztalnál, majd lekötheti mint főszereplő. Mir Izzat Allah ott állt
az egyik ajtónál, és álszakállába, amely szélességében egész mellkasát befedte,
hosszúságában pedig a nadrágszíját verte, akár még bele is mosolyoghatott vol-
na. Azonban ő szigorú tekintettel meredt maga elé, hatalmas turbánnal a fején,
turbánja alatt hatalmas kontyba kötött álhajjal. A szikh harcosok egyenruháját
viselte: kék zubbony feszült rajta, alul vörös nadrág. Mellén fehér szuronytok-
súly és tölténytáska-súly keresztelte egymást, hátán puska, lábán bakancs. Ez
utóbbit Mir Izzat Allah ki nem állhatta, és ebből a szempontból nem esett nehe-
zére teljes szívvel azonosulni a többi szikh őrral. Ezek időről időre felemelték
egyik vagy másik lábukat, és marcona arckifejezésükön is átütött a kétségbe-
esett kifejezés, amely a szikh hadseregnek a lábbelik terén végrehajtott moder-

nizálását kommentálta, amennyire egy arc erre szavak nélkül képes. Gondolatai akörül forogtak, mint mindig, ha állt valahol, hogy vajon megéri-e itt állni. Ezek a gondolatok azonban, hiszi-e vagy nem Moorcroft és Carosi, soha nem az esetleges lelepleződéstől való félelemről szóltak, hanem csak egyszerű tiltakozások voltak. Tiltakozás a kényelmetlenség ellen, az ellen, hogy folyamatosan „szingh”-nek szólítsák, és neki is folyamatosan „szingh”-nek kell szólítania mindenkit, aki hosszú haját és szakállt visel; tiltakozás az ellen, hogy nem szabad rágyújtania, még pihenőidőben sem; és a legálmosítóbb déli pillanatban is tudnia kell és szajkóznia kell, hogy „Góbind Szingh alapította a Khálszát...” A mit? Most is Carosi kérdezett közbe, nem is annyira türelmetlenül, mint inkább mohón. „...A »tiszták szövetsége«, amelynek csak az lehet tagja, aki a »kard keresztjén« átesett és harcos lett, és ettől fogva vagyunk mi szinghek...” Mik? „...Szinghek – vagyis ’oroszlánok’, és azóta szentségtelen a dohányzás, és azóta tilos a haj és a szakáll levágása, és azóta a *Granth Szaháb*...” A micsoda? „...A szikhek szent könyve az egyedüli vallásfő és vezér, és azóta nincs guruja a szikheknek...”, és így tovább, és így tovább. Mir Izzat Allah levegőt vett. Úgy mondja, mintha másolná. De nem panaszkodik, miért is tenné. A fehér márvány Baradarit látni (itt Carosira nézett, és gyorsan hozzátette, mint egy előzékeny útikönyv: díszcsarnok; Randzsit Szingh emeltette, jobban mondvá helyeztette át mostani helyére, mert eredetileg Dzsehángir nagymogul síremlékének betetőző építménye volt), még ha az ember kém és nem turista, sem utolsó dolog. Ekkor azonban gondolatainak gátat vetett a maharadzsza bevonulása. Még mindig olyan apró és görbe, kérdezett közbe Carosi. Mir Izzat Allah megdöbbenve nézett rá. Honnan tudja Carosi, kérdezte. Carosi zavartan nézett vissza rá, aztán csak annyit mondott, hogy majd máskor elmeséli – most nem szakítaná félbe Mir Izzat Allahot. Szóval, nézett jelentőségteljesen és olyan féltékenységgel Carosi szemébe az indiai, amire csak egy kém képes, a szigorú rekrutai arc mögötti laza méltóságából a maharadzsza megérkezése verte fel. A maharadzsza (aki még mindig apró és görbe, *valamint, ahogy az számára különböző forrásokból kiderült, érzéki és alkoholista is*) ilyenkor fogadást tartott mindenféle ügyekben, de a legfontosabbnak most mégis az orosz követség bizonyult. Ez pedig, pontosabban ennek vezetője, akit Aga Mahdi Rafaelnek hívtak, egy levelet nyújtott át Randzsit Szingh-nek. Mir Izzat Allah tudta, hogy ezért, e levélért jött Lahorba. Hanem, ahogy tapasztalatai általában mutatják, és ahogy most is történt, a titokzatosság és a fondorlatosság utólag majdnem mindig nevetség tárgyává válik. Randzsit Szingh átvette a pecsétetes borítékot, majd azzal adta vissza Aga Mahdi Rafaelnek, hogy olvassa fel. Mir Izzat Allah, mikor meglátta a levelet, lelkében arra készült, hogy emberfeletti erőfeszítéssel és praktikával tud majd csak hozzáférni a szóban forgó íráshoz. Aztán alig egy pillanattal később megdöbbenve, és egy szersmind ujjongva konstátálta, hogy a maharadzsza felolvastatja a levelet. Eből az eufóriából aztán megint mélységes tanácstalanságba hullott, mert Aga Mahdi Rafael nekikezdett a levélnek – oroszul. Mikor azonban Mir Izzat Allah nagy tanácstalanságában újra nekidurálta magát a feladatnak, a követ az egész levelet lefordította a fogadás résztvevői számára. Így tették ki Mir Izzat Allahot tudtukon kívül újabb és újabb izgalmaknak, minek következtében ő némely pillanatokban, bár igazán nem kezdő a szakmában, kémekhez nem méltó fizioló-

giai folyamatokon ment keresztül, mint például az ájulás alig-alig leküzdhető érzése. Gondoljon bele Moorcroft, *gondoljon bele a szakállba*, a kontyba, a turbánba. És a meleg! Az idegen szőrök alatt Mir Izzat Allah verítékben fürdött, a ruhák és a szíjak leláncolva tartották, így ha akart volna se tud kiugrani a kémszerpéből. Nem beszélve a bakancsokról: mázsás vasgolyók. Meg-megszédült; érezte, hogy olyankor kancsalít és olyan fehér, mint a márvány, amelyből a díszcsarnokot emelték. Így legalább jobban beolvadt a környezetbe, szólalt meg mosolyogva Moorcroft. Ebben az állapotában aztán, nézett az indiai rosszallóan Moorcroftra, persze szinte semmit nem jegyzett meg a fordításból. Pedig jó agya van, és ha kevésbé feszült (erre volt már példa), szóról szóra megjegyezte a megjegyeznivalókat. Most azonban maradt a feladat: valahogyan szert tenni az írásra. A maharadzsza szavai törték meg a csendet, amelyben Mir Izzat Allah percek óta mintegy önkívületben lebegett. Fokozatosan szüremlettek be az agyába a mondatok. Randzsit Szingh kijelentette, hogy az országa és az orosz birodalom közti kapcsolat gyümölcsöző, és ő maga azt akarja, hogy erről mindenki tudomást szerezzen az udvarában; tudják meg, a cár milyen kéréssel fordul hozzá, Randzsit Szingh-hez, és ebből mindenki vonja le a számára legmegfelelőbb következtetést; ő maga, bár nem akar senkit befolyásolni, a levélből azt szűri le, hogy a világ egyik legnagyobb hatalmassága, maga az orosz cár kér tőle kereskedői számára mentességet és szabad közlekedést, ez pedig azt jelenti, hogy elismeri a szikh birodalmat mint üzleti és politikai partnert. Ezzel újból átvette a levelet, és meglöbögte a feje fölött. Az udvar felzúgott, hirtelen izgalom támadt. Mindenki beszélni kezdett. A maharadzsza átadta a levelet egy mellette állónak, aki komoly arccal átvette azt, és továbbadta valaki másnak. Mir Izzat Allah tekintete úgy követte a kézből kézbe vándorló iratot, mint a sas az áldozatát, amely a réten egyik bokorból a másikba fut. A terem felbolydult. A ceremónia unalmas része véget ért, most mindenki a lakomát várta. A levél, valamilyen titkos céltól vezérelve, gyorsan és határozottan tartott valami vagy valaki felé, miközben azok, akik továbbadták, mintha túl gyorsan akartak volna megszabadulni tőle. Hová tart a levél? Mir Izzat Allah a nyakát nyújtogatta. A fehér papír hol eltűnt, hol újra megvillant a barna kezek és fekete szakállak sűrűjében. Magától mozog? Vagy mozgatják? Attól mozog, ami benne van? Az írás viszi? Vigyázn! Lába kél! A levél egy tálcán állapotodott meg, nem messze Mir Izzat Allahtól. Tálcán? Igen, egy tálcán, egy ezüsttálcán. Itt az alkalom, gondolta Mir Izzat Allah. Posztjától elválva, lassan, a terem oldalában sündörögve, becserkészi a levelet. A terem tele katonákkal, nem olyan feltűnő, ha egy közülük kissé mozog. Az egész társaság a terem másik felében megrakott asztalok körül hemzseg. Mir Izzat Allah olyan, mint aki egy alvó oroszánt kerülget. Szingh. Egy ál-oroszán, aki egy igazi oroszánt kerülget, teszi hozzá Carosi. Pontosabban az igazi oroszán zsákmányát, Randzsit Szingh zsákmányát, a levelet, mondja Moorcroft. Az indiai azonban nem hall. Minden energiáját a levél megszerzése foglalja le. Révetegen néz maga elé, és látszik, hogy lépéseit nagyon-nagyon óvatosan idézi fel, mintha attól félne, hogy az emlékezés zajt üt, feltűnést kelt magában az emléken. És Moorcroft csak most eszmél rá, hogy Mir Izzat Allah percek óta állva mesél, és amit mond, azt el is játssza, már amennyire a hely engedi. Mir Izzat Allah az álruhába öltözött Mir Izzat Allahot alakítja, miközben

alig hallhatóan kommentálja az eseményeket. Az asztalhoz ment, és egy óvatlan pillanatban leemelte róla a levelet, hogy a ruhájába, a szakálla alá ejtse. De nagy átélésében nem az általa szállított levelet kapja fel, hanem az *Alphabetum Tibetanumot*, Carosi elől. A könyv nem fér bele Mir Izzat Allah ruhájába, szakálla sincs, a felidézés, erre ő maga is rádöbben, nem teljesen pontos. Mikor ezt Moorcroft szavá teszi, Mir Izzat Allah azt feleli, hogy az igazi nehézség nem is az *Alphabetum Tibetanum* mint egy darab papiros, vagy ő mint szikh palotaőr, hanem az, ami ezután következne. Mi az, kérdezi egyszerre a másik kettő. Hát, ha valóban fel akarná idézni, hogy mi történt, akkor most le kellene másolnia ezt a segédeszközt, ami ebben a hirtelen kialakult játékban a levelet helyettesíti. Majdnem kirobban belőlük a nevetés, de a nevetésnek útjában áll a meglepődés. Mir Izzat Allah nem az igazi levelet hozta magával, hanem egy másolatot? Igen. És ki készítette el ezt a másolatot? Mint mondta, ő maga, és megrázta a feje fölött az *Alphabetum Tibetanumot*. De hiszen nem tud oroszul! Az igaz, viszont szépen rajzol, és nem *leírta*, amennyiben ez a szó valamiféle értést foglal magában, hanem, hogy úgy mondja, *lemásolta* az oroszok levelét. Nem szavakat másolt hát, hanem rajzokat, sőt számára értelmetlen vonalakat? Valahogy úgy, megelőzendő a levél eltűnését követő esetleges gyanakvást. A levelet tehát visszacsémpezte a tálcára? Igen, vissza, egy félóra múlva. Moorcroft borzadályal vegyes imádatlással bámult emberére, hogy az mire képes. Carosi nézett, hogy leolvassa annak arcáról, mit gondol Mir Izzat Allahról. Carosi bólogatott. Szép és pontos munka, mondta, és hozzátette, hogy a legjobb bizonyíték erre az, hogy őneki magának eszébe se jutott, hogy olyan kéz írta az általa imént lefordított levelet, aki nem érti a levél értelmét. Kivételes teljesítmény. Mir Izzat Allah szomorúan nézett maga elé. Az imént (talán elkerülte a figyelmüket) azt mondta, hogy a titokzatosság és a fondorlatosság utólag majdnem mindig nevetség tárgyává válik. A levelet megszerezte, élete kockáztatásával elhozta Moorcroftnak. Viszont van még egy-két dolog nála, meg szeretné mutatni azokat is. Ruhájából levelet vett elő, sok levelet, ugyanazzal az írással. Mir Izzat Allah írásával. Miután a nagy mutatóvagy bemutatta, és kebelében a levéllel elhagyta a ladaki maharadzsa udvarát, különböző forrásokból úgy értesült, hogy a cár más előkelőségeknek, észak-indiai hatalmasságoknak is hasonló leveleket küldött, többek között a ladaki Rájának is. Később már nemcsak értesült a levelekről, hanem a kezébe is nyomták azokat, itt-ott, ezek-azok. Mir Izzat Allah most már mindegyiket lemásolta, mert az eltérések, úgy ítélte, fontosak lehetnek. Levelei szaporodtak, ő pedig szomorodott. Egy idő múlva észrevette azt, amire kezdettől fogva gyanakodott: mindegyik levél ugyanaz volt. Ha most le kellene írnia a levelet, meg tudná tenni fejből. Az álszakáll bosszúja. Moorcroft a sokszorosított példányokat forgatta, nézegette. Nem baj, inkább sok, mint egy se. Maradjon belőle nekik is, ha Kalkuttának továbbküldik az egyiket. Mir Izzat Allah melyikre gondolt? Hát, ha szabad választania, talán az sikerült a legjobban, az ott, Carosi előtt, amit az fölolvastott. Az szép is.

William Moorcroft
(Ladak)

A foszlány

Horace Hayman Wilson felállt, megköszörmülte a torkát, és engedelmet kért a Bengáli Ázsiai Társaság tiszteletreméltó tagjaitól, de most egy aprócska, hogy úgy mondja, „filológiai” problémát ismertette a Társaság elnökségével. Bizonyára mindannyiukat érdekelni fogja, hiszen öröndetes módon kapcsolódik az Ázsiai Társaság tevékenységéhez. A kapcsolódási pont: Mr. Csoma, akit most már három éve ismernek személyesen, de akinek rendkívül hasznos munkásságáról már régóta tudnak, itt, Kalkuttában, a Bengáli Ázsiai Társaság központjában. Mr. Csoma munkássága felbecsülhetetlen a tudományosság szempontjából. Felbecsülhetetlen az értéke e munkásságnak, mindazonáltal hadd mondja azt Wilson, hogy ha felbecsülhetetlen is, azért nem mentesül senki emberfia az alól a kötelesség alól, hogy e munkásságról a világot értesítse. Eme unalmasnak tűnő fejtegetésbe Wilson azért bocsátkozik, mert mindeddig e munkásság rejtve maradt a nyilvánosság előtt, és ha ez a rejtőzésben lét magának a dolognak, a tudomány gyakorlásának a természetéből fakad is (amit Mr. Csoma személyisége csak fokoz), ez akkor sem jelentheti azt, hogy továbbra is hallgassanak az illetékesek. És ők mindannyian azok, mindannyian, akik nap mint nap találkoznak azzal az emberrel, aki nem ismer privát létet, és akinek ennél fogva, Wilson reméli, nem értik félre e gondolatát, akinek ennél fogva nincs is személyisége, mert e személyiség a könyvekbe költözött. Ezért e személyiséget az ő, Wilson és társai feladata kicsalogatni néha, ki a könyvekből, ki a jól megérdemelt fényre. Wilson feltekintett a papírjaiból, mint aki lejtős gondolatra talált, és azon gondolkodni tovább. Igen, ki kell nyitni Mr. Csomát, mint egy könyvet, és olvasni kell belőle, fennhangon, hogy a világ is hallja. Aztán a felolvasás után írni kell bele, Mr. Csomába, bele kell írni a Társaság és az emberiség köszönetét. Majd meg kell simítani Mr. Csoma lapjait, és visszatenni oda, ahonnan levették: vissza a polcra, mert az az egyedüli hely, ahol Mr. Csoma a boldogságát megtalálja. Ott sorakoznak barátai, a könyvek. Wilson elnézést kért, hogy nem ragaszkodik előadása leírt változatához, és hogy tudóshoz nem méltó retorikus vénát metszett magán, de talán most megengedheti magának a költői beszédet, mellyel célja nem egyéb, mint az ünnepség rangját emelni, és Mr. Csoma előtt tisztelegni.

A tudós egy kis ideig rendezgette a papírjait, aztán folytatta. Igen, az összehasonlító nyelvtudomány nem látványos, a külső szemlélőnek bizony száraz és izgalom nélküli. Ezért aztán Mr. Csoma munkássága sokáig rejtve maradt, annyira rejtve, mint amennyire ő elrejtőzött az élet elől, és fordítói-filológiai meditációba süllyedt, mint azok a legendás szentek, akik közül nem egy ma is gyakorolja a magányt, konkrét értelemben elfalazva a külvilágtól húsz-huszonöt évre, hogy reggelente csak egy apró lyukon kinyújtott kesztyűs kéz jelezze a rendtársaknak: ott él még valaki. Wilson levegőt vett. Hirtelen jött hasonlatát alkalmasnak találta a folytatásra. Mr. Csoma csak egy-két éve jelent meg a tudós közönség előtt, és ahogy néha egy-egy pillanatra kinyújtja kezét a világ felé, az eddig rejtve maradt értékek megcsillannak tenyerében és tanulmányaiban. Hogy Wilson csak egy példát említsen: Mr. Csoma megfejtett egy „találós kérdést”, amely már Nagy Péter cár óta foglalkoztatta a tudós közvéleményt. Sőt, ha Wilson információja hiteles, akkor kijelenthető, hogy magát a cárt is. Miről is

van szó? Hogy Wilson tovább ne csigázza az érdeklődést, elárulja, hogy egy titokzatos „foszlányról” van szó. Egy fossziliáról, ha szabad ezt a metaforát használnia, mely metafora, úgy véli, jelen esetben tökéletesen helytálló. Helytálló, hiszen egy régi „kövület”, egy a távoli Oroszországban kiásott textúra, textuális maradvány áll a kérdés középpontjában. Egy papiros, melyen a betűk egy régi nyelv nyomait őrzik, mint a kő a megkövesedett őskori állat alakját. Ezt az „állatot” azonban eddig, hiába kísérlet kísérlet után, melyeket ezerhatszázhuszonkettő óta folytat a tudós európai közvélemény, rendszertanilag nem sikerült azonosítani. A filológiai homálynak azonban ezennel vége. A titokzatos „foszlány”, ha oroszok találták is meg orosz területen, és ha mindent elkövettek is, hogy Szentpéterváre legyen az elsőség, angol nyelven lett megfejtve, hírül adva így a világnak, hogy a tibetológiában az angolok járnak elől. Mr. Csoma végezte el a fordítást, leckét adva a legnagyobbaknak. Wilson itt szünetet tartott, és megvárta, amíg a lelkes taps elül. Arra gondolt, hogy igazán hatásos akkor lesz, ha egy kis történetet kerít a „foszlánynak”, amellyel tapinthatóvá, megfoghatóvá teszi azt. Újból krákolgott, majd ivott egy korty vizet. Miután végignézett a közönségen, tekintetét a kezében tartott papírlapra szegezte. Eszébe ötlött a pillanat, mikor Csoma közölte vele a felfedezését. Olyan tisztán látta a „foszlányt” és a „foszlány” körül háborgó történelmet, hogy összeszorult a gyomra az izgalomtól. Enyhe hányingere támadt. Nem tudott a képtől szabadulni: a „foszlány” mint lélekvesztő, a történelem mint viharos tenger. Aztán egy másik képtől nem tudott szabadulni: a „foszlány” képtelen elsüllyedni, vagy ha elsüllyed, a következő pillanatban kiemelkedik – a háborgó tenger kiveti magából. Ahogy a szervezet nem tud bizonyos dolgokat megemészteni, a „foszlányt” úgy vetette ki magából minden, ami magába akarta nyelni. Mindezzel együtt (vagy mindennek ellenére) mégis látta a tengert és a lélekvesztőt, a történelmet és a papírt a történelemben. A történet Krisztus születése után ezeregyszázkilencvenháromban kezdődött?, folytatódott? Wilson a maga részéről az utóbbi mellett marad, mert nem hiszi, hogy a kezdetet bármilyen módon tetten érhetné valaki. Ez volt az a véres korszak, amikor a mohamedán túlerő végigsöpört Indián, egészen annak keleti feléig, Bihar tartományig. Mohamed Khilji kegyetlenkedése a vallás és a kultúra olyan területeire terjedt ki, amelyek felől pedig fegyver nem fenyegette a hódítókat. Százával, ezrével kínozták és ölték meg a bhikkhukat, a buddhista szerzeteseket, és a véres leszámolás néha halotti csöndbe fulladt akkor is, amikor a győztes hódító már hódításainak örömét akarta csak élvezni, átszellemítve azt, ami odáig történt. Mohamed Khilji dicsősége teljében egy óriási kolostor-könyvtárba tért be. Tekintete belefűlt a végtelen kötetsorozatokba, és ő mindebben saját hatalmát látta – a hódítót, akinek isteni arcát a meghódított népek kultúrája tükörként veri vissza. Miközben egy kötetet vett le a polcról, parancsot adott, hogy azonnal hozzanak fordítót, valakit, aki értőn és finoman elmondja, mit tart ő most a kezében. A parancs teljesíthetetlen, jelentették tisztjei. A buddhista szerzetesek nagy része halott, egy kis hányaduk pedig, amely úttalan utakon menekül a mohamedán invázió elől, Ceylon, Nepál és Tibet felé tart. Csönd támadt, Mohamed Khilji a selyemből-szalagjaiból kibontott lapokat pörgette.

A lapnak, amit a kezében fogott, egy másolata valóban Tibet felé tartott, egy

kétségbeesetten menekülő szerzetes koldustarisznyájában. A szerzetest, mielőtt még elérte volna a hegyeket, megölték. A könyv azonban nem állt meg. Híres kötet volt, a Kandzsar egyik kötete, amely Buddha nagy meditációját, a *mahabodhit* tartalmazta. Mintha az út, ami e könyv számára kijelöltetett, a nagy meditáció mintájára egy véget nem érő gondolattá vált volna. Mintha az út, melyen e könyvet menekítették, annak a végtelen nagy meditációnak a mintájára gombolyodott volna, amely magában a könyvben volt leírva. Hogy ki vitte vagy kik vitték – nem tudni. Hol eltűnt, hol meg előbukkant, váratlanul, ott, ahol senki nem sejtette. Azt tartották felőle a szerzetesek, hogy tárgy létére része lett az életkeréknek, és vándorlásai során fogynak belőle a lapok, így kerül a kötet egyre följebb és följebb, hogy egyszer azonossá váljon Buddhával, amikor elfogy. Azt is mesélték, hogy nem állt meg Tibetben, a szent helyeken, hanem vándorolt tovább.

És a történet egy alig-alig azonosítható pillanatában a könyv megfoghatóvá vált. Mongólián keresztül eljutott Szibériába, és az Irtis folyó forrásvidékén, az Ablait kolostor romjai között ennek a kötetnek találták meg – most már csak egy foszlányát. Egy mondat. Egy mondat az egész. Vagy talán kettő. Vagy talán két fél. Az egész meditáció, pontosabban az, ami belőle megmaradt, két fél-vagy egy egész mondat. Nagy Péter cár, amikor a kezébe vette az elrongyolódott kasmíri papírt, nem tudott betelni vele. Érteni akarta a „foszlányt”, tudni, hogy milyen nép írása, milyen nép milyen könyvéből. A betűk három vízszintes sort alkottak; első pillantásra rendkívüli módon hasonlítottak egymásra, aztán a figyelmes szemlélő észrevette, hogy ez a hasonlóság csak látszólagos. Különböznek egymástól, ahogy az már egy ábécében megszokott. Furcsa módon nem a betűk alja ült egy láthatatlan vonalon, hanem tetejük helyezkedett el egy magasságban, és ezért nem kötélén táncoló, különböző magasságú alakoknak tetszettek, sokkal inkább csimpaszkodtak ezek a kötélén. Keleti írásmód, ez minden kétséget kizár. A cár megdöbbenéssel vette tudomásul, hogy amíg nem ért valamit, addig az a valami halálosan izgatja. Ez az arabeszk olyan csábító, mint ha minden igazságok igazságát rejtene. Nyilvánvalóan megmutatja magát, kitérülkozik, de mindezt csak azért, hogy magára vonja a figyelmet, aztán pedig mérhetetlen szenvedést okozzon. Csábít. Hol az értelme? Hol az a hely? Hol az a hely, ahol értik ezt a mondatot? (Vagy két félmondat, esetleg két mondat.)

A francia akadémia, amelynek igen sok tiszteletreméltó tagja művelte a keleti tudományokat, elvállalta a feladatot, és ezerhétszázhuszonháromban Abbé Fourmont megkísérelte a „foszlány” (már csak így emlegették) lefordítását. Az biztos, hogy nyelve a tibeti, jelentette ki a tudós abbé, mielőtt mélyebben belemerült volna a munkába.

Attrita, fortitudine quisnam brevis equus frigoris vita destruat
(pro) spiritu inest putredo. Contritus oratne? hoc est irrisio omnes
vident: orat avis contrita? morbida? non scit (non potest amplius)
os aperire legis (raticinationis).

(A szentpétervári akadémia és a *Museum Sinicum* közlése)

A cár – bár tudott latinul – ezek után sem értett semmit a „foszlányból”. A következő fordító a tudós Müllner volt és annak két segítője. Wilson megakadt,

mert papírjaiból föltekintve észrevette, hogy Mr. Trevelyan és Mr. Prinsep összesúgnak. Azok, látva, hogy Wilson őket nézi, abbahagyták a sugdolózást, és Mr. Prinsep, a Tudományos Dolgozatok Bizottságának tagja szólásra jelentkezett. Parancsoljon, tessék, szólts Wilson udvariasan. Mr. Prinsep felállt. A Tudományos Dolgozatok Bizottsága tudatában van Mr. Csoma kiváló képzettségének a tibeti, a szanszkrit és az általános nyelvészet terén; szükségtelen többlet mondanía, amikor őt Prinsep az indítványozott kitüntetésre ajánlja, hacsak nem akarja emlékeztetni tagtársait arra, hogy az elmúlt két évet katalógusok összeállítására, fordításokra és szótára nyomdai munkálatainak felügyeletére áldozta anélkül, hogy bárminő javadalmazást elfogadott volna a Társaságtól vagy a kormánytól. Ezt Prinsep fontosnak tartotta közölni – azonban szólásra emelkedésének ez csak az egyik, bár kétségkívül fontosabb oka. A másik egy apró korrekció, de (ha már a tudományról van szó) apró mivoltában is fontosnak tetszik, hiszen a mindenkori pontosságra, a filológusi megvesztegethetetlenségre hívja fel a figyelmet. Azaz: Müller. A szóban forgó tudós neve nem Müllner, hanem Müller. Maga Prinsep csodálkozik, hogy Wilson eltévesztette. Mindig a „Müllner”-t ejtik „Müller”-nek – fordítva ez még nem fordult elő. Prinsep elnézést kér, azonban még egyszer elismétli: semmiféle Müllner nem játszott szerepet a „foszlány” történetében, az az „n” valahol, valamikor álnok módon esett oda, ki tudja, honnan. A „müller” ugye német szó, és azt jelenti: ‘molnár’. Prinsep a jelenlévő Mill püspökhöz fordult. A nagytiszteletű Mill püspök, akinek neve ‘malom’, és aki neve miatt ugyanebben a jelentéstani mezőben cseperedett gyermekkorától, bizonyára rokonértelműnek érzi magát e problémával, amit így a vérében hord, ennél fogva pedig a szívében visel. A püspök buzgón helyeselt, a többiek nevettek. A „müllner” is német szó, folytatta Prinsep, és rokon a „müller”-rel, de annak archaikus változata, ha minden igaz; tulajdonképpen valahogy úgy lehetne lefordítani, hogy ‘ómolnár’. Malomipari alkalmazott a régi időkben, egy lisztes szellem; bár ez a jelzős szerkezet igen redundáns, hiszen a szellem liszt nélkül is fehér, hát még lisztesen. A nevetés most még nagyobb volt, mint az előbb. Prinsep leült. Wilson mosolyogva megköszönte a kiigazítást, és papírjainak rendezgetése után folytatta a „foszlány” történetét. Egy tanút szerzetes lefordította a „foszlányt” mongolra, Müller (a nevet Prinsep kedvéért hangsúlyozta) tanítványa pedig mongolról angolra. Az így keletkezett, sok áttételes fordítás eredményét a tudós Müller Abbé Fourmont fordításával együtt közölte ezerhétszáznegyvenhétben Szentpéterváron.

Firma sconscentia mediante omnia parvi pendendo in principio vivente cuicumque auxilium oritur inde. Quibus consummatis futurum, quid nemini notum est. Religio tota namque religionis explicatio. Magnates autem intellectu (suo) ea non comprehendunt.

(*Commentatio de Scriptis Tanguticis in Siberia repertis, Petropoli*)

Müller kis fordítócsoportha bizonyos szempontból érthetőbbé tette a szöveget. Valami azonban izgatta a „foszlányt”. Meg-meglíbbent a fordítások kavarta szellőben, nem volt nyugta. Giorgi, az olasz szerzetes látott hát munkához, aki a korszak talán legnagyobb tibeti szakértőjének számított.

Miseracordia recreat et a cruciatibus absolvit Summus protector viventes omnes, qui eam adoratoribus suis revelat. Benefici largitoris virtutem sciunt omnes, sed orationis invocationisque vim et efficaciam exponere et aperire nesciunt: nomen ea exprimit arcanum illius legis quae lex est spiritum.

(*Alphabetum Tibetanum*, 665. oldal)

Abel Rémusat, aki ez utóbbi fordítást közölte a *Récherches sur les Langues Tartares*-ban, megjegyezte, hogy mindhárom fordítás különbözik. Aki csak kapcsolatba került a „foszlánnyal”, mind azt érezte, amit a kötet történetét mesélő tibetiek: a „foszlány” nem áll meg, valami titokzatos erő viszi, emeli egyik állomástól a másikig, egyik fordítótól a másikig, egyik tudományos lapból a másikba, egyik országból a másikba. Egy végtelen meditáció, egy megállíthatatlan gondolat? Voltak, akik hittek abban, a félsikerek és kudarcok ellenére is, hogy lesz valaki, aki lefordítja a „foszlányt”. Vagy a „foszlány” talán lefordítva, készen várakozik valahol, legfeljebb a megtalálása nehéz – a megtalálása, az a nehéz?

Mr. Csoma rábukkant a „foszlányra” a tibeti kánon egyik kötetében. Az Ázsiai Társaság lapjában tette közzé az általa eredetinek vélt tibeti szöveget:

པད་ཐུགས་སྒྲུབ་པ་དེས་སྒྲུབ་ཐོབ་པ་མུ་
པཔཔ་པཔཔ་པཔཔ་པཔཔ་པཔཔ་པཔཔ་པཔཔ་པཔཔ་པཔཔ་
པཔཔ་པཔཔ་པཔཔ་པཔཔ་པཔཔ་པཔཔ་པཔཔ་པཔཔ་པཔཔ་

és annak angol fordítását:

[...] addressed his mind to meditation upon the affairs of animate existences. The ignorant do not perceive the mortal signification of mortal things [...]

(*Journal of Asiatic Society of Bengal*, vol. I. p. 269.)

Megadta, hogy a „foszlány”, amely immár megtalálta helyét, és ezek után biztonsággal „részletnek” nevezhető, a Kandzsur „Gyut” vagy „Gyut-de” osztálya „r” kötetének 9. csoportjából való, és a háromszázharminchatodik levélen kezdődik, a T. jelzés alatt. Mr. Csoma szerint ez teljes bizonyossággal állítható. Hogyan is lehetne lefordítani a „Gyut”-ot, amely a szanszkritban a „Tantra” címet viseli? Mr. Csoma szerint a három fordítás mindegyike megfelelő lenne, így a ’zsinórmérték’, a ’törvény’, illetve az ’eredeti mű’ egyként helyes fordítás. Ez az osztály, ahogy azt Mr. Csoma felvilágosítása alapján Wilson tudja, huszonegy kötetben... Harminchat kötetben, Prinsep most már ülve javított, harminchat kötetben, Mr. Csoma legalábbis Kennedy kapitánynak írt levelében ennyit említ. Harminchat kötetben kétezerhatszáznál több értekezés. Wilson kissé ingerült lett. Talán megcsalja az emlékezete, de ő huszonegy kötetre emlékszik, melyek a legkülönbébb tárgyakról tartalmaznak értekezéseket, köztük a természettudományról, orvostudományról, csillagászatról, csillagjóslásról, bájolásról, imákról, képzeletbeli szellemekhez intézett babonás fohászokról. Egy pillanatig kínos csend uralkodott a teremben, csak innen-onnan hallatszott zavart

köhécselés. Egymásnak ellentmondó adatok? Wilson tudta, egészen biztosan tudta, hogy most nincs ember a teremben, aki ne arra gondolna, hogy amikor Mr. Csoma az épp vita tárgyát képező levelet írta, pontosabban beszámolót, akkor azokban a politikailag nem egészen nyugodt időkben (ahogy minden idő zaklatott politikailag) Csomát mindenki orosz kémnek tartotta. Wilson folytatja előadását, melyet nem akar hosszúra nyújtani, mert annál több az esély arra, hogy hibákat vét, illetve nem tisztázott kérdésekbe bonyolódik. Ha az Ázsiai Társaság tagjai megengedik, akkor most pár mondat erejéig a Mr. Csoma által lefordított szövegdarabra, a „foszlányra” koncentrál. Wilson feltette szemüvegét, és a papírt közel emelve szeméhez, felolvasta a szöveget: „...szellemét a lelkes lények ügyei feletti elmélkedésre összpontosította. A tudatlan nem veszi észre a halandó dolgok halandó jegyét...”. Talán Mr. Prinsep is egyetért abban, hogy a töredék Buddháról szól. Wilson örömmel nyugtázta, hogy amikor a papírból felnézve Prinsepet megkereste tekintetével, az beleegyezően bólogatott. Nos, valóban, a töredék Buddháról szól, illetve Buddha nagy meditációjáról, a *mahabodhi*-ről, ahogy azt Wilson az előadás elején már említette. Azonban a töredék nem csak Buddháról szólhat, mert a benne foglalt jellemzés az úgynevezett *bódhiszattva*-ra is áll. A *bódhiszattva* szanszkrit szó, és ugyanazt jelenti, mint amit a tibeti... (Wilson gyorsan feltette szemüvegét, amit az előadás lázában mindig lekapott az orráról, és szóttagolva, újra és újra nekifutva felolvasta a tibeti szó nagy és kerek betűs angol fonetikus változatát, amit számára Mr. Csoma az előadás előtt leírt), amit a tibeti... ööö... *Byang-...chup...Semsd...pah* szó jelent. Ami, nézett fel szemüvege felett kikandikálva Wilson, megkönnyebbülve a kiadott hangoktól, mint aki egész idő alatt ezen akart túl lenni, ezen a néhány hangon, ami annyit tesz, mint: 'szent'. A *bódhiszattva* a buddhizmusban az erények fő előmozdítója, aki a vallást és az erkölcsiséget tanítja. A *bódhiszattva* halhatatlan és megszabadult a lélek-vándorlástól. A léleknek olyan nagy ereje jellemzi, amellyel a világ egyetemes boldogságát előmozdíthatja. A világ egyetemes boldogsága. A *bódhiszattva* tehát osztozik e képességekben magával Buddhával, így a szövegrész, amit Mr. Csoma megfejtett, feltétlenül érthető a *bódhiszattva*-ra is. Wilson nem is tudja, mindez annyira elvont... Szép, de annyira elvont és megfoghatatlan. Ő maga még beszédének megtartása előtt arról faggatta Mr. Csomát, aki épp a Wilson számára majdhogynem kiejthetetlen *bódhiszattva* szó tibeti hangjait formázta betűvé, hogy magyarázza meg neki megfoghatóan a *bódhiszattvaság* lényegét. Wilson nem akar egyetlen lenni, csak a szórakozott és elhivatott tudós előtt tiszteleg: Mr. Csoma írás közben kidugta a nyelvét, és ahogy kerekítette a betűket, úgy magyarázta Wilsonnak körülbelül a következő szavakkal, mi is a *bódhiszattva* lényege. *Byang-*, írta lassan Mr. Csoma, olyan, mint a tiszta tükör, amelyikben nem jelenik meg kép, és folytatta, *chup*, nincs benne lényegkeresés, most megnyálazta ceruzáját, *Semsd*, illetőleg a lényeg, és elért az utolsó szóhoz, *pah*, maga az üresség. Mr. Csoma szigorúan felnézett Wilsonra, és a tudósok elégedettségével tárta elé mélyreható filológiai fáradozásának eredményét, amely röviden, gazdaságosan és mégis összefoglalóan úgy fogalmazható meg, hogy az igazság tanítása egyenlővé válik annak keresésével, és a keresés a keresővel. Wilson mosolygott, sajnos nem lett okosabb Mr. Csoma

útbaigazításától, de továbbgondolta a problémát, és Mr. Csoma támogatása nélkül jutott el a következőkhöz. Wilson úgy gondolja, hogy a nyugatiaknak nem kell a keleti kultúrákhoz idomulniuk, a nyugati is tartalmaz hasonlót, ha nem is olyan tisztán és koncentráltan, mint a keleti, de a nyugatiak számára átélhetőbben. Wilson rátalált egy szóra, ami eleve nem jelent semmit, és mégis évezredekig használták, és furcsa módon mindenki értette, és sokan még ma is értik – ez a *szent* szó. Hadd mondja most ezt a szót arra az emberre, és itt Wilson a szavakat különösen erős hangsúlyokkal ejtette ki, hadd mondja ezt a szót arra az emberre, aki *kereste* a lényegét a szónak, *megfejtette*, végre *megfejtette* az írást, meg a „foszlányt”, *tartalmat adott* a holt betűknek, *megtanította* a világgal, mi is az igazság a leírt szóban, mi a valódi jelentése a szónak, hadd mondja ezt a szót Mr. Csomára Wilson: szent ember.

Horace Hayman Wilson
(Kalkutta)

Botanika

*Volt már úgy (inkább lenne, mondom én),
hogy valami gyökérszerűt öltött magára,
színtelen, csupa-nedv alakot,
tekeredve, lassan mozdult,
hogy követ, csontot, más gyökeret is
megkerülhessen odalenn,
akkor meg honnan ez az olcsó
karneváli színezet, ahogy csak áll itt
a felszín fölött száraz-mereven,
félig már lelombozódva, nemesített
fajtákkal körben, tesztelt
talajon friss hajtások nélkül.
Erózió, környezeti ártalom?
Kevés nap vagy túl sok reflektorfény?*

Állópróba

*Ha a fikusz mellett balra fordulva
a szokásosnál is jobban meg találtnék
görnyedni (ő csak tudja, mennyi bosszúság
származik állandó köldöknézéseimből) –
akkor is szem előtt kell lennie majd:*

*mert hazatéréskor szükségem van
a viszonyítási pontokra, képes kényelmetlen
pózban órákon át méricskélni, mielőtt óvatos
kalapácsiütésekkel (zavar a régi, szürke festés)
a tizedik stáció is fölkerülne ágyunk fölé a falra.*

Szélesen

*Csak annyira fáradni el ma is,
hogy az izgalom még erőt vehessen
megfeszült izmaimon, a zsibbadást
visszaszorítani térdeim-könyököm
tájékáról egészen az ujjpercekig –*

*hogyha hirtelen döntést hozok,
nem a tapintás a legfontosabb,
széles, kalimpáló mozdulatokkal
könnyebben elintézem – az apró
részleteknek túl nagy a hatalma fölöttem.*

Orrocskák*

November volt még, és szinte véget sem ért a hosszú-hosszú délután. Az őszi napsütés késő alkonyatig sárga fénnel öntötte el a várost és széles, barna árnyékokat rajzolt az ablakok alá, a kapualjakba, a habarcsszagú házfalakra. Este felé hideg kezdett szivárogni Buda, a Gellért-hegy felől, olyan volt itt, a pesti oldalon, mintha csak szél fújna, és a hűvös dunai pára terülne szét az utcákon. S akkor már ki tudhatja, a sötétedés hozza a hideget, avagy megfordítva, maga az érkező tél volna ilyen fénytelen, mintha még a gázlámpák kékes lángjai is kisebbre húzódnának össze.

A tegnap még tárva-nyitva hagyott ajtókon most egyszeriben kövér gyöngyök híznak. Kipirult arcú járókelők sietnek a falak tövében. Óvatosan vágnek át a Széna téren, a szökőkút mellett, mert tudják, milyen hirtelen bukkan elő a homályból egy-egy fogat, imbolyog a viharlámpa, a hátul mocorgó takaróból is csupán egy sétatálcás kar emelkedik ki, hogy megkocogtassa a kocsis vállát, igyekezzon, fiam, igyekezzon. Aztán már eltűnt ez a konflis is az összetapadt árnyékok között, csupán a patkók kopogása, a kerekek zörgése hallatszik még.

Hideg lesz az éjjel, aki teheti, mihamarabb térjen haza.

És amíg a cseléd papucs csattog a lépcsőn lefelé, s a kulcs fordul a zárban, hallani azt is, hogy a hegyek felől, az erdőkből, mintha súlyos testű, puha szárnyú madarak volnának, felhők ereszkednek alá, kiterjesztett, hatalmas szárnyak, dér szitál vagy eső, felhőmadarak, behatolnak a kabátgallér alá, beszivárognak az ajtók és az ablakok eresztékein. Ideje elővetetni az ablaktáblák közé illeszthető hosszúkás párnákat, borongós, hosszú esték jönnek. Bár ez a hideg úgylát beveszi magát mindenhová, nyirkosan szívódik a falakba, csak győzzék a kályhák kifűteni, micsoda felhők, sehol egy csillag, soha nem nyitja már ki a kaput ez az átkozott cseléd, a házmester is vajon mit csinál ilyenkor, máskor bezeg mindig ott lábatlankodik, ahol nem kellene.

Alszik a város, alszik Pest, Buda és Óbuda. Aztán egyszerre sokfelől, hiszen úgy hullámszik végig az utcákon a hang, hogy nem is jöhet máshonnan, mint egyidőben sokfelől, halk roppanás hallatszik, akárha egy fal dőlné le néhány telekkel odébb, a Múzeum mögötti új bérház múlt héten felhúzott emelete, vagy a bontásra ítélt Kőmíves utcai viskók roskatag fala volna az, s az is meglehet, itt a rakpartnál egy korhadta fa fordult ki a földből, hogy minden feltűnés nélkül a földre feküdjön, még az ágai sem repültek szanaszét, csupán megroppantak a zuhanástól, hogy aztán mindjárt pillanatnyi átható csend támadjon, se lépések, se kerékszörcs, se kopogások, se kiáltások, és aki szólna, az is inkább visszatartja a lélegzetét, egészen addig, míg nagy, lebegő pelyhekkal hullani kezd az ez évi első hó.

* Részlet a szerző azonos című regényéből.

A reggeli derengéssel beköszönt a vicék hólapátolásának szünni nem akaró csiszatolása.

Topogás és köhécselés.

Alásszolgája, nagyságos úr.

Kopp-kopp, a falnak, a köveknek csattannak a széles falapok.

A folyó felől, mintha a városszélen vagy még messzebb távoli harangok kongának egyre, tompa puffanások hallatszanak. A tót napszámosok dolgoznak most is, a híd lábától végig a rakparton sorakozó német uszályokról pakolják a visszaszállított, üres hordókat. Nem csoda, ha sietnek, aki serényen dolgozik, az biztosan nem fázik, meg aztán úgy tűnik, ebben az évben hamar beáll a jég.

December közepére már olyan a város, mintha soha is nem lett volna más, csak hó.

A szétterített hamu barna mintái a letaposott gyalogutakon.

Jég a hó alatt.

A hídon viszont szépen letakarítva csillog a lóvasút pályája, akárha felfordított, fényesre csiszolt számkatalpak tűnnének elő a hó alól.

A pénzszedő házíkó mellett pokróccal a hátán várakozik a készenlétre tartogatott harmadik ló, ha kell, segítsen a másik kettő mellé fogva a híd közepéig elhúzni a lóvasúti kocsit a felhajtott kabátgallérok mögé bújó utasokkal. Felhőcskék játszanak a pofája előtt, álmosan lógatja a fejét, igaz, most nincs is rá szükség. Még a kocsisnak sem kell a sínek mellett gyalogolnia, máskor ott lohol az emelkedőn, s csak lefelé kapaszkodhat a lépcsőre, most azonban üresek az ülések, átsüt a fény az ablakokon.

Egy nap, és itt a karácsony. Hát persze! Hol van már a nyár, ott maradt a fűvön a nyaralóház előtt, a virágágyásoknál. Ott maradt a Duna homokos partján, a fűzfák kimosott gyökerei között. A vonaton az étkezőkocsi fehér terítőin, a pályaudvaron, abban a sürgés-forgásban, amikor befutott a vonat. Tisztelgett a vasutas a peronon, bal kezét könnyedén ökölbe szorítva simította a combjához, a középső ujjá éppen a nadrág varrására feküdt, a hasát behúzta, a válla egyenes, az áll kissé megemelve, tekintetét előre vetette, nem is a vonatra, messzebb, a virágtartókra, a vagon fölé, el a mozdonyon, a füstbodorokon is túlra, a sarkát finoman összeérintve szabályos vigyázzban állt, jobb keze feszes, rezzenéstelen tisztelgésre emelkedett.

Két hordár is kellett, hogy hazahozza a csomagokat. Sapkájukon a jelvények, a fémlapokon a számok. Az egyik tömzsi, fekete ember, az a fajta, aki soha nem tud úgy megborotválkozni, hogy az állát mindjárt ne sötétítené a borosta, a másik vékonyabb csontú, szálkás hajú, sötétkék kabátjának vállán fehér pöttyöcskékkel a korpa.

Gyertek, intett pálcája ezüstgombjával Apa, s már indult is a csarnok kijárata felé. Anya belekarolt, a csuklóján most összezsukva fityegett a napernyő.

Gyere, Péter, mert még lemaradunk, nevetett a kisfiúra Kati, ha tudod, megfoghatod a kezem.

Igen, igen, megyek, de megint nem vársz meg, soha nem vársz!

Minek vagy fiú, ha ilyen ügyetlen maradsz?

Kati, nézd csak, itt a járda mellett, látod a macskaköveken azt a három kupacot? Hogyne látnám, lócitrom, láttam már ilyet éppen eleget.

Tudod mit mondok? Azért van ott az a három szar, mert az a három is éppen úgy egy. Három a kupac, de egy a lényeg. Szarháromság, tudod, szarháromság.

Maradj csendben, te bolond! Miket beszélsz, még csak az hiányzik, hogy meghallja Anya!

Kint is fehér, bent is fehér, átszűrődik a horgolt függönyökön a fény, és függöny a fényben odakint a hóesés.

Pattog a cserépkályhában a tűz, kávéillat lebeg a konyha felől. Apa aranygombos kabátja mozdul lassan a hallban, kicsi csillagok az üveges szekrény előtt.

Holnap van Karácsony.

Szemközt, az utca túloldalán, a földszinten a Két pisztoly kimérés nagy, üveges ajtaján fenyőágakból összefont adventi koszorú lóg, piros szalagokkal, és az ólomrácsos ablakok mögött most ugyan nem cincog a cigányzene, de mintha tábortűz égne, késő estéig lobognak a lámpafények.

Holnap lesz Karácsony, és a cselédek a szalonban terítenek majd, a feldíszített fa mellett, persze csak azután, hogy megjött a család a templomból.

A nyitott ablakon a hószaggal együtt berepülhetnek az angyalok.

Karácsony az Jézus születésnapja.

Ugye tudod, hogy te vagy az én kis angyalom?, mondja anya. Hiszen éppen Karácsony éjjelén születél nekem! Puha melléhez szorítja a kisfiú arcát, rózsák, sárga és piros rózsák, olyan az illata.

Sárga és piros üveggömbök lógnak majd a fenyő ágain, a szalon a gömbök tükrében, a gyertyák, mint a csillagok.

A kisfiú és a kislány fekszenek az ágyon.

Ma én mesélek nektek, mondja Apa. Karácsonyi mesét, így szép ez. Ma én mesélek, holnap pedig eljönnek hozzánk az angyalok.

Nem, nem!, Inkább ezt, ezt olvassuk, ugrik fel az ágyról Kati.

Fehér hálóinge repked, ahogy a játékos ládához ugrik, kinyitva teszi Apa kezébe a könyvet, vörös és fekete, látszik a kép.

Már megint ezt?, csóválja fejét Apa. Hát soha nem unod meg?

Én aztán soha, nevet Kati.

Összeolvadó, hemzsegő bogarak a fejtetőre állított betűk, s velük szemben az egész oldalas színes nyomat, mi lehet az, talán egy állat, bizony, hogy az, látszik még a vörös nyelve is, és ott vannak a hatalmas fogai, az egyik lába előrenyújtva, még a karmát is kimereszti, füle az égnek áll, pattog a kályha, álmosító, puha a meleg.

Apa az ablak melletti nagy fotelba ül, fejét a tenyerébe támasztva könyököl, aranygyűrű az ujján, másik kezében fekszik a nyitott könyv. Keresztbe vetett lába hintázik a szavak, a mondatok ritmusára, fekete cipőjén meg-megcsillan a lámpafény.

Hull a hó szakadatlan, felvillannak és eltűnnek a nagy, fehér pelyhek az ablakon túl, hűvös és tiszta a dunyha, hatalmas hegy. A párnának olyan az illata, mint a kislány haja. Kicsi virágok a minták, fehér hímzések a fehérségben, levélkék, mint a cserépkályha vasajtaján az elforgatható nyílás, csak ott vörösen kandikálnak a lángok.

Aludjatok, mondja Apa. Édesanyátok még benéz hozzátok, addig is hunyjátok be a szemetek. Jó éjszakát, holnap szép napotok lesz, addig is álmodjatok.

Holnap Karácsony napja lesz, de most még éjszaka van és hallgat a szoba.

Odakint az ablaknál nagy diófa áll, csak elmosódott körvonalait sejteni a csipkés függönyön át, amikor hirtelen felnyílnak az ablakszárnyak. A diófán fehér farkasok ülnek, hatan vagy heten, egészen fehérek, hosszú és bozontos a farkuk, mint a rókáknak, a fülük feláll, mint a kutyáké, ha egymásra figyelnek. Csakhogy ezek a farkasok most valahányan befelé bámulnak, mozdulatlanul, dermedten merednek a szoba mélyére, a kisfiúra és a kislányra, olyan mozdulatlanul, mintha nem is élnének. Csillog a szemük, s bármikor ugrásra készek.

Csend van, nem hallatszik se lihegés, se más.

Még a szívdobogást se hallani, csak a véghetetlen csendet, amiben ezek a farkasok feszülten figyelnek. Kiáltani sem lehet, mert nem jön ki hang a torkon, hiába nyílik a száj, az izmok megfeszülnek a nyakon.

Nagyot döndülve egyet üt a szalonban álló ingaóra, olyan, mint egy harang, de nem amikor kondul, hanem amilyen akkor lehet, ha leszakadva kettéreped a harangtorony kőpadlatán. És bármilyen hangos is ez a dörgés, hirtelen szakad félbe. Aztán megint csend lesz, és az ablak lassan, végtelenül lassan visszazárul.

A függöny, mintha sok-sok fehér lepke tapadna az üvegre, s mögötte ott a hatalmas, öreg diófa, s az ágain immár maradnak mozdulatlan a farkasok.

Reggelre még fehérebb a város, kávészag lebeg a konyha felől.

Úgy látszik, megmarad a fehér Karácsonyunk, bólogat Apa.

Hát persze, mosolyog Anya, hiszen egész éjjel esett.

A félrehúzott függőynél kilátni a Múzeum felé, szikrázik a napsütés, töretlen fehér a hó.

Kihalt az utca, némák a házak.

Három fekete szardarab hever az utca közepén.

Sehol semmi árulkodó jel, se egy lábnyom, se paták helye, csupán a hullámzó fehérség, fagyott víz, csak az a három fekete kupac.

Az Utolsó versekből

(részletek)

*A haldoklás kitinbőrébe zártan,
de mégis különváltan-meztelen
nem ér el a halál, mert az időtlen
félelem megállíthatatlan az időben.*

*A szó teremtette meg a világot
s ha elhallgat, beomlik a világ.
Vak csönd a fekete űrbe zártan,
a folyton tovább törő fémek csörömpölése.*

*Egy hang teremtette meg a világot.
Elhallgatott, beomlott a világ.
Vak csönd a fekete űrbe zártan.
A folyton tovább törő káosz csörömpölése.*

*Az érzésnek nincs emléke, de néha
még meglegyint egy-egy illat, a múlt
perceit átszíkraztatva jelenné.
Aztán újra szétgurul az idő.*

(...)

*A test fékrendszere már megcsikordul,
a gondolat kihuny – ezért volt életünk?
Hogy a lélek a nemlét sírba véssett
ágyában csendesen elfészkelődjék?*

*Tudni, szó nélkül, lefordíthatatlan
túl a hiten és túl a kételyen
átalakulni látássá, amelyben
a látó és a látott elmosódik.*

*Egyet viszek majd át a szörnyűséges
kapun, a semmivé-lét kapuján.
Tehetatlenségem, Kasszandra-sorsom.
Ennyi elég az örök kárhozatra.*

*Egyszerre a ki nem alvó tudat
és megváltás a kialvó tudatban.
Nincs felejtés és nincs feltámadás.
Halálunk a nemlét mélyén tovább él.*

bizonytalan feljegyzések

i /

*elalvás előtt már pontosan lehet tudni,
bárhová is sodorjon az álom közben,
mi vár a másnapi ébredőre, mégis
mindig tartogat meglepetést a reggel*

ii /

*ma sem veszem fel a kagylót, úgysem lehet senki
olyan, akit tényleg szívesen hallanék, inkább
próbálom eltalálni, ki lehetett ily elszánt,
hogy annyi kudarc ellenére még reménykedik*

iii /

*munkának kell tekintenem a megfigyelést is,
apró részleteket éppúgy, mint az úgynevezett
lényeket, a nagy dolgokat voltaképpen, mégis
a különbségtévésben állhatna művészetem*

iv /

*egy lakás indokolatlannak tűnő átrendezése,
pedig a szoba szinte majdnem bútorozatlan,
fényesre dörzsölt padló tükrében bevallatlan
vágyak, ismerős tárgyak visszatükröződése*

v /

*repülni vágyik nyitott szemű, könnyű álmában,
de a tágra zárt pupillán kis bizonytalanság úszkál,
egyszerre vonzó és ijesztő sziluettként az ablak,
mégis, meg se mozdul, csak fekszik a meleg drapérián*

vi /

*a tenger lassan egy szobává alakul vissza,
tárgyak szigetei teszik lakhatóvá ismét,
álmában valaki térképet rakott a falra,
mégsem mindig találja el az ébredés helyét*

vii /

*ott áll egy férfi meg egy nő a park bejáratánál, éppen
veszekednek vagy búcsúzkodnak, de nem oldódik meg semmi,
kifut a filmszalag a gépből, vagy az eső elkezd esni,
egy banális történet pontosan ilyennek képzelt vége*

viii /

*az augurok az eget kémlelgetik, nem történik semmi, a vászon
nem sötétül el, nem csapódik éles fény a szemekbe váratlan,
miközben két néző ül mozdulatlan vetítés után, az álom
lassan röppen csak ki a szemükből a mozgóképszínházban*

ix /

*már régóta nem akarok megérkezni sehová sem,
hogy aztán újra indulnom kelljen, csak a vonatablak
változó képeiben tükröződve szeretnék végre
felszívódni, ismerős vagy az ismeretlen tájakban*

x /

*az emlékezet finom pora száll, s még nem tudom
pontosan, miközben belepí a régi tárgyakat
(vagy inkább vágyakat kellene írnom?), a hasznos
vagy a használhatatlan dolgokon ül-e tovább majd*

xi / tolnai o

*bár érezhetném még egyszer a bőrönd illatát,
bárcsak a párlók belső oldalára rátapadt
tengeri sót, nyelvem bimbóival, megnyalhatnám
még egyszer, és bárcsak mindez ne bárcsak volna*

xii /

*a konyhaasztalon felejtett üres üvegedény
várat még egy kicsit magára, árulkodó jelként,
a test által nyerhető szer, az edény alján szinte
alig látszik, de gyúlik, az átélés nedvessége*

xiii /

*hiába is szorítod a zsebedben a történet fonalát,
melyet indulás előtt a viszonyíthatóság oszlopára
hurkoltál, az álomszerzetesek kíméletlenül elvágják,
ha a szív ereje kevésnek tűnik a kereséshez, fáradt*

xiv /

*miközben alkonyul már éppen a busz ablakán túl,
egy történet banális szálaít bogozom, szomorú,
de a menekülés lehetőségei nem visznek sehova,
vagy a legtöbbször, talán, csak majdnem ugyanoda,*

önmagamhoz vissza

xv /

*a busz zötyög csak, rázza rá a mondatokra
a szavakat bennem, vers, gondolom egy pillanatra,
mivel úgy érek haza, mintha el se indultam volna,
ahogy a dolgok árnyéka dől rá a félig telt papírra*

xvi /

*holdhomok, hűvös és titokzatos, az ujjaim közt pergő álom,
tört kagyló gyöngyház fénye sebez, mint egy szappanbuborékba zárt
látomás, átbillenés a tú réshatárain túlra, teveháton,
szép lassan megszilárdulnak a lehetőségek is, havazás*

indul meg, holt nyomok, hűvös és bizonytalan hiánya marad

Mozgásterületünk szűkülésének fokozatai

A szék mint a szoba központi bútordarabja. Azé a szobáé, ahol most vagyunk. Ez a tér. A pók azt mondja: világ. Talán. De inkább így: mindegyikből egy kevés. Miloš Krug nem mond semmit, pedig ő ül a széken, kissé előregörnyedve, mozdulatlanul. Az asztalon kiteretett újság. Nem napilap, pedig az is lehetne – a napilapok a pincében állnak, fehér zsinnyel átkötve, hetven-nyolcvan kilónyi újságtorony, vagy talán több is, talán egy mázsa is megvan, vagy egy mázsa hús. A pince levegője nyirkos, az újságpapír magába szívja a párákat.

Lent a pincében is van élet, de az újsághalom legtetején mostanában már senki sem jár, se egér, se pók, se hangya, ezért aztán senki nem tudja pontosan, milyen évjáratú is az a bizonyos *Mladá Fronta*-köteg. Egyedül a szagán érezhető, hogy régi, bár itt mindennek dohszaga van, még az egérfogóra szúrt avas szalonnadarabkáknak is.

Az egerek – az alagsor legrégibb lakói – Miloš Krug pincéjébe fészkeltek be magukat, a negyvenes számú vasajtó mögé, a *Mladá Fronták* és a fal melletti papírsákok közé. Csak annyit tudnak, hogy a pinceajtó már több mint egy éve nem nyílt ki, és ez jó, cincogják elégedetten, mikor izgatott futkosásukat hirtelen ötlettől vezérelve megszakítják, hátsó lábukra állnak és fejcskéiket hátravetik.

A papírsákok tartalma változatos. Az egyikben félig elrohadt krumpliszemek egymáson, fonnyadt, szürkésfehér csírahajtásokkal, két másik zsák alján pedig építkezési homok. A homok finom szemcséit időközben összetapasztotta a kanálisnyílásokból minden nagyobb esőzéskor feltörő szennyvíz, ezért a megtevesztésig hasonlít a negyvenhármass számú pinceajtó mögötti patkányméregre, jöllehet nem az, csak hasonlít. Az egerek ennek ellenére pusztá elővigyázatosságból a két szélső zsákot elkerülik, s inkább az elrohadt, néhol lila krumplikon és egy piros vászonnal takart polisztiroltáblán hancúroznak.

Három emelettel följebb Miloš Krug orrából elcsöppen a takony, rá az előtte heverő újságra, éppen még mielőtt szortyogni kezdene, és bal kézfejjével megtörölhetné orrát. Az újság egy másfél hónappal ezelőtti színes hétvégi magazin, képekkel. A takonycsepp *Az évezred utolsó menyegzője* című egész oldalas cikk „szórakoztatóiparból” szavának középső betűire esett, s lassan felivódva várta, hogy Miloš Krug mutatoujja hegyével eltörölje, egy bosszús mozdulat részeként. Az újság mellett félbeharapott mignon.

A lakás egyszobás. Miloš a konyhában ül, kifűzött félcipőben, pamutpizsamában és zöld mellényben. A pizsama alatt harisnya, s ha keresztbe teszi a lá-

bát, a cipő talpán a méretet jelölő számmal együtt tisztán kiolvasható a felirat: Obuv Partizánske.

Kint zuhog az eső. Már két napja zuhog egyfolytában, megállás nélkül kopogtatja az ablakot, az üveget és a külső párkányt. A párkány üres. Régen – míg Ágnes vele élt – ilyentájt általában muskátlik vöröslöttek az ablakban, de nemcsak ott, a balkonon is. Most azonban csak az üres, galambürülékes, rozsdásodó pléhet kopogtatja makacs egyhangúsággal az eső.

A virágok még tavaly elszáradtak, nagyjából azután, hogy Ágnes elment. Néha, amikor kikönyökölt az ablakba és cigarettára gyújtott, szabad ujjával a száraz, töredezett muskátlileveleket morzsolgatta módszeresen, egyiket a másik után, amíg színük sem volt már. Színe csak a napnak volt és a cigarettacsikknek, mindkettőnek sárga. A sárga szín hányingert keltő hatása.

A téglalap alakú műanyag téglit, amiben a virágokat tartották, végül kidobta a szemétkosárba, előtte még megpróbálta kiönteni belőle a földet, de nem ment, csak egy-két száraz rögöt tudott kikaparni a körmével, hát úgy hagyta, és kidobta az egészet, „legalább ez sincs már”.

Az eső alattomos, alulról, a boka felől harapó hideget hoz. Az újságban a windsori hercegnő mellének napbarnított dekoltázs-pucérsága. Semmi hatás, Miloš tekintete átsiklik a képen, rá a betűrengetegre, ott is csak az összemosódott feketeséget látja, néhol megáll egy pillanatra, annál a pontnál kiélesedik egy-egy szó, „esküvője” például, vagy az elkent takonycsepp helyén sötétlő foltnál a „szórakoztatóiparból”.

Legyint, félhangosan felsóhajt, teste a hanggal együtt mozdul, hinta-effektus, kissé hátradől, hogy a megszokott a-a-ahhh akadálytalanul feltörhessen. Az utolsó h-t már elnyeli, visszacöl a magazin fölé, és ismét az előbbi előregörnyedt, púpos pózba merevedik.

Pizsama, mellény, harisnyanadrág.

„Hideg van”, gondolja kellenlenül. Nem ártana megnézni, zárva vannak-e az ablakok. Jobb kezével eltolja maga elől az újságot az asztal közepére, de nem áll fel, csak felnéz. Az ablak zárva, mégis mintha átfújná a szél. Valószínűleg a szigetelőszivacsok használódtak el, ezért lehet érezni bent is a metsző, jeges hideget.

Megborzong, kinéz az ablakon, a hajlongó-recsegő fákat figyeli, amint összevissza csapkodnak ágaikkal, és a lehullott vagy letépett faleveleket, ahogy fölkapja és megpörgeti őket a szél, viszi egy ideig, majd az esővel együtt dühödten nekivágja az ablaknak.

Az ablak mögött, ha kintről nézzük, Miloš Krug arca. „Szél”, mondja most hangosan, csücsörít és megpróbálja utánozni a süvítő hangot. Az meg mintha csak hallaná, minden erősebb lökésnél beront az ablakkeret résein át, és jeges leheletét végigfújja a konyhán, az asztal alatt és a szobához vezető kis folyosón is, a linóleum fölött.

Miloš Krug teáscsészéje után nyúl, ujjait ezúttal is szorosan rátapasztja az oldalára. Nyújtott keze derékszögbe hajlik, ahogy maga elé húzza a csészét, felemeli, belenéz, „nincs”, mondja magának, és az alján lévő kevéske lötytyöt – zöldes-sárgás folyadék – lögyböli, majd anélkül, hogy nyelne belőle, visszateszi az asztalra. Miközben leteszi, arra gondol, hogy a csésze helyén egy újabb ragacsos karika lesz a viaszosvászon abroszon.

„Teát kellene főzni”, jut eszébe a hidegről és a porceláncsészéről, de egy erős széllokés és a nyomában száguldozó fagyos áramlat eltereli figyelmét a teáról, amely egy másodpercre a meleg érzetét keltette föl benne, de csak a melegét, és nem a meleg teát, hiszen amit reggelente szürcsölgetni szokott, az inkább gőzölgő kotyvalék volt, mintsem ceyloni tea. A csészét sohasem mosta ki, belülről sötét volt már, sötét és rossz szagú, és mindenféle aromájú tea már az első leöntés után átvette a penészes lepedék jellegzetes savanykás-ecetes ízét, de még így is jólesett, ezt be kellett vallania, mert legalább meleg volt.

A szél megrázza az ablakot, és Miloš Krug, bár ujjait még mindig a porceláncsészére kulcsolva tartja, a vadul dühöngő elemeket figyeli, amint a zabolázatlan szél sebesen forgó légörvényként ereszkedik alá, és kavar fel mindent a szemetesekukák és konténerek körül; és szalvéták, kekszpapírok, villamosjegyek és a porszívó zsákjából kiszórt por- és hajszálcsomók emelkednek a magasba. Megpróbálja elképzelni a porcsomók szagát az esőben, talán olyan lehet, mint a sárnak; de nem is fölfelé szállnak, hanem előre, éppen az út felett.

Most, amikor egy lélegzetvételnélküli időre elcsöndesedik a szél, a konyha nyomasztó kora esti csöndjében az eső monoton zúgása mögöl egyre tisztábban hallani a falóra ketyegését. Fél hat van, előbb-utóbb tehát fel kell majd állnia, ha vacsorázni akar, habár ilyen időben semmi kedve lemenni a szomszéd utca sarkán üzemelő talponállóba. „Abbahagyhatná már ez az eső.”

Letészi a teáscsészét, és az elemes rádió előtt heverő cigarettásdobozért nyúl, nem hajol előre, kinyújtott karral épphogy eléri, egy kicsit tol rajta, majd ujjával maga elé pöcköli, s csak mikor a pakli oldala felgyűri az újság szélét – a windsori hercegnőt és vőlegényét szállító ünnepi hintó bakját –, akkor emeli föl, enyhén megrázza, kikotor belőle egy cigarettát, filteres Inka, maga felé fordítja a paklit, gyors leltárkészítés, még öt szál maradt benne, este tízig ki kell tartania.

Villámlik. A mennydörgés robaja után a gyufásdoboz zörgését hallani, amint bukfencezve megáll az asztal közepén. Élesítés: a dobozra gót betűkkel ez van írva: Sichendahl, de mivel Miloš nem tud németül, nem foglalkozik tovább a címkével.

Kifújja a füstöt, és csak most veszi szemügyre a hercegnős képet. Essex, Sussex, Wessex, Kent; ezt még becsületesen megtanulta annak idején. Windsor – ez már valami új név. Mélyet szív a cigarettából, és mialatt tüdeje telítődik, megnyalazza mutatóujját, azzal lapoz tovább. A füstöt ráfújja az új képekre: az egyikén szakállas, báráságtalan kinézetű férfi, a másikon valami hegyek, ezeknél már elolvassa a címet is, „Reinhold Messner Prágában”, még egyszer megnézi magának a szakállas arcot, a „világ legjobb hegymászójának” arcát, majd teste megemelkedik, hátradől a széken, miközben a konyhapultról elveszi az orvosságos fiolát. Visszahuppan, cigarettájából az erre a célra odakészített befőttesüvegbe ütögeti le a hamut.

„Huszonöt esztendő korára az Alpok mindegyik kihívást jelentő csúcsára feljutott, majd az elkövetkező tíz évben egyedüli hegymászként a világon legyőzte a Himalája összes – tizennégy – nyolcezeresét.”

Mialatt lecsavarja a fiola tetejét, azt számolja, hogy harmincötig még nyolc éve van, úgyhogy nagyjából eddig egálban is lenne ezzel a harmadik emeletével. Bal tenyerét az üvegcsé szája elé tartja, jobb kezének gyűrűsujjával óvatosan ütögeti az oldalát, orrlýuka kitágul és összeszűkül, szortyog, a gyógyszer kigurul. Hátraveti a fejét, és a kis fehér kapszulát szárazon lenyeli.

Köhögni kezd, majd egyre erősebben, könnyes lesz a szeme, a betűk ugrándoznak előtte. Bronchitis. A roham elmúlik, a sorok vonaglanak még egy ideig, majd megállnak.

„Én mindig előre nézek, nem a múltba. Ha sikerült feljutnom valamelyik csúcsra, mindig az érdekelt, mi van ezen túl. Hogy megismerjem a hegy lelkét.”

Miloš Krug elfintorodik: a hegy lelkét. „Lószar ez is”, mondja félhangosan, és arra gondol, hogy talán jobb lenne bekapcsolni a rádiót, csak hogy ahhoz már föl kellene állnia, most viszont nem fog fölállni, ha már olyan jól bemelegítette maga alatt a széket, kár lenne esélyt adni a hidegnek, ráér majd felállni akkor is, ha vacsorázni indul, addig pedig kényelmesen elüldögél itt a konyhában a képes újságot lapozgatva, vagy az ő szavával élve: böngészgetve.

„Mit csinálsz?”

„Külföldi folyóiratokat böngészek”, hangzana Miloš válasza. Rezzenéstelen arc, komoly, kimért hang. A legjelentéktelenebb részleteket sem bízza a véletlenre, délelőttöként minden lehetőséget szép sorjában átgondolhat és megtervezhet, minden egyes percét bebiztosíthatja, a nappalok sivár eseménytelenségét különféle jól hangzó szavakkal meggyőzően kiszínezte már, „arra az esetre, ha”.

Elnyomja a cigarettát, majd keservesen fújtatva lehajol, a napi egy étkezés ellenére az utóbbi időben mintha pocakot eresztett volna, kihúzza lábát a cipőből, és sarkára igazítja drapp harisnyáját.

Felegyenesedve rámered a hófödte Kancsendzöngára, összehasonlítja a másik oldalon látható K2-vel. „Akár hegymászó is lehetett volna belőlem.”

Tekintete az orvosságosdobozra esik, dohogni kezd, mert eszébe jut, hogy még tizenöt napig kell szednie a gyógyszert, addig pedig nem szabad innia sem rumot, sem házi szilvát, „no majd meglátjuk”, és közvetlenül ezután: „no majd meglátjuk, Reinhold Messner.”

Odakinn csillapodóban a szél, de a hideg már mintha a konyha tárgyaiból jönne: a szekrényből, a csapból, a mosdóból. Hűtőszekrénye nincs.

„A legnehezebb expedíciókra egy évig készülök. A hegyekben speciális útszakaszaim vannak, ahol tréningezem.”

Sóhajtás. Mindig ugyanazok a szálnalmas emberi megnyilvánulások, a tehetlenség jelei, ugyanazok a beidegződött, mély lélegzetvételek és szaggatott fújtatások. Az eső is mindig egyformán kopog a párkányon, de nemcsak ott, hanem bent is, mindenütt, a plafon a legváratlanabb pillanatokban megreped, és a csillárig vezető cikkcakkos törésen átzuhog az az átkozott eső, és legbelül is ott kopog, a fejben, a koponyafalon is hallani a cseppeket és a morajt, ahogy az egész zúdul alá a nyelőcső nyálkás kanálisrendszerében.

Mintha elmosolyodott volna. Megkerüljük a testet, és mellmagasságból figyeljük, az asztal túlsó oldaláról. Most már egészen biztosan mosolyog. Ezúttal nem tudjuk, hogy mi készíti erre, csak találgathatunk, de támpont híján kénytelenek vagyunk beérni sejtésekkel.

Miloš Krug azonosíthatatlan hangot hall: „Mire gondolsz?” Talán Ágnes hangja, talán másé. Miloš maga sem tudja eldönteni, valóban Ágnes szólt-e hozzá. Válaszképpen csendesen elmosolyodik, mialatt ujjával egy időközben elővett cigarettát puhítgat, sokáig gyúrja, majd felemeli a fejét és kibámul az ablakon.

Mintha már csak szemerkélne. Ki kellene menni sétálni, „szellőztetni egy ki-

csit", gondolja. Felvenni a fekete esőköpenyt, és kimenni az utcára, a pocsolyákat gyűjtő járdán el a körútig, ott ráfordulni a macskaköves útra, és a friss, vizes levegővel szembeszegülve eljutni egészen a színházig, ott behúzódni valamilyen boltív alá és elszívni egy cigaretta, aztán az állomás felé indul majd vissza, a zsinagógánál megállhat, és egy kapualyból néhány percig figyelheti a kis téren focizó cigánygyerekeket.

Ha kimegy, arra jön majd haza, a zsinagóga előtti grund felé. A cigánypurdék mindig ott vannak, most is, az esőben is biztosan, legfeljebb narancssárga gumilabdával játszanak, mert a bőr magába szívja a vizet és nehéz lesz. Ő meg állhat és nézheti őket, a testcseleket és a rövidpasszos egyérintőket.

Kimenni és sétálni. Igen, így kellene tenni, de nem lehet. Miért nem? Mert nem megy. Nem lehet. Nem. Ennyi. Majd kimegy valaki más. Talán a szomszédok vagy az öregek a földszintről. A házbeli nyugdíjasok gyakran sétálnak napközben, olykor csoportosan is. Minden nap ott lehet őket látni a bejárat előtti padokon, csak ülnek ők is, keveset beszélnek, ki tudja, talán nem is szólnak meg egyáltalán, talán végleg elfelejtették már az emberi beszédet és csak hallgatnak, és néha Szent Ferenc és Irgalmas Szent Teréz nevében kifli- és kenyérbelekkel etetik a puffadt galambokat. Biztosan kimennek majd, ha eláll az eső és kisüt a nap.

„Szép idő van” vagy „Egész kellemes most”, biccentenek majd feléjük a munkából jövők, nem lassítanak lépteiken, éppen csak rájuk néznek, mialatt ujjaikkal kulcscsomójuk után matatnak kabátzsebükben, és néha még azt is oda-biggyeszti a végére a közvetlenség kedvéért: igaz?

A reszkető öregek meg úgy tesznek, mintha hallanák ezeket a felületes köszönéseket, mintha a tömény macska- és emberhúgypárában még érzékelnének valamit környezetükből. Bólintanak és vaksin hunyorognak maguk elé, szájuk szélén összegyűlik a nyál és néha vékony csíkban egészen az aszfaltig lecsüng. Ha süt a nap, fénylik.

Miloš most arra gondol, amit egyszer a hentesképű házmester újságolt el neki felháborodva, hogy miután tavaly a második emeletről menhelyre költöztettek egy magatehetetlen vénembert, „képzelteti, micsoda bűz maradt utána, a dívány mellett ágytálak, tele híg szarral, a kredenc tetején megsavanyodott levesek, a szőnyegen meg májashurkamaradék, mert az öreg azt hitte, még él a kuttyája”, a lakásban denevéreket találtak, a karnisról lógtak fejjel lefelé, megszáradva már, bottal és seprőnyéllel próbálták levetni őket, de nem ment, hát kihívtak egy botanikust vagy kicsodát, az mondta később a lépcsőházban, hogy gyűrűzött denevérek voltak, meg is mutatta a kis vaskapcsokat, az országos zoológiai kutatóintézet jelével.

Cigaretta gyűjt, maga elé húzza a befőttesüveget. Néha vizet is önt az aljába, körülbelül egy ujjnyi magasságig, mert akkor egyenesen beledobhatja a csikket, nem kell külön eloltani az üveg falán.

Ki kell találni valami meggyőzőt arra az esetre, ha Ágnes megint kérdezne. Kérdezne? Ágnes általában számon kérni szokott, nem kérdezni, eleinte még leplezetlen, spontán dühvel, később már csak szánakozó tekintettel.

Na, ezt gyorsan el kell felejteni. Leszívni a füstöt tüdőre, visszatartani és hagyni, hadd gomolyogjon ott benn.

„Ülni jó”, legfeljebb ezt feleli majd. Rövid szünet után pedig így folytatja, gú-

nyos mosollyal szája szögletében: „meg aztán, tudja, kedves kisasszony, itt van ez a sok folyóirat, ezeket böngésem. Általában tudományos és irodalmi művészeti folyóiratok érkeznek, külföldről, természetesen. Times, Newsweek, Book Review, ilyesmik. Lépést kell tartani a világgal.”

Ez még őt magát is meglepi. Nem is lehet akkor olyan rossz a helyzet, ha ilyen értelmes mondatok jutnak még az eszembe. Ezt bárki mondhatná: lépést tartani a világgal.

Alighogy kimondja, egész teste megrázkódik, még a szék is megreccsen. Hideg van, hiába hagyott alább az eső, azért még mindig hideg van.

Kilencven fokos szögben elfordulunk Miloš Krugtól, és fölemelkedünk a konyhaszekrény legfelső polcaig.

„Talán várok még egy napot”, gondolja a pók. Ő nem érzi a hideget. A tárgyak és az ő mozdulatlansága egy. Körülötte hasznavehetetlen mákdaráló porros alkatrészei. A szürke vasváz alsó lapján a gyártó neve (Kovoslužba Nov Jičín) mellett a gyártási év: 1971.

A mozdulatlanság családja: a potroh szabályos időközönként alig észrevehetően megremeg, a lakásba betörő szélről függetlenül.

Homályosan látja az asztalnál ülő emberi alakot. Azt már nem tudja, hogy az az alak estére is ott marad a konyhában, és a színes újságot félretolva az asztalra borulva alszik, fejét behajlított karjára fektetve. A pók nem hall. Nem hallja a sóhajtasokat és a gyufa sercegését, csak azt látja, hogy néha a sötétben is ott parázslík egy apró pont az asztal környékén, nagyjából azon a helyen, ahol napal az emberi alak körvonalait látta. Ez minden, amit lát. És érzi a mákdaráló köré font hálózódásait, amikor, mint odabent mindenre, az enyhén ragadó fehér szájakra is ráharap az éjjel jegessé változó hideg levegő. Ezt érzi.

„Inkább várok még egy napot”, gondolja. „Vagy kettőt. Majd meglátom. Az idő nem számít. Nincs, és ha nincs, akkor hogyan lehetne fontossága? Majd holnap. Vagy holnapután. Vagy máskor. Teljesen mindegy, hogy mikor.” Mögötte khaki színű konyhai mérleg, serpenyő nélkül. „Egyszer úgyis megtörténik.”

Hogy ilyenkor estefelé keverednek az illatok, beleringatják a hosszú-hosszú csöndbe, legalábbis azt mondják. A csöndbe, ami mindenkié. Ez viszont nem igaz, gondolja Miloš Krug, így nem igaz. Nincs mindenki csöndje. Az ő csöndje csak az övé, más semmi nem az övé, csak ez.

A magány térvesztése és teljes megsemmisülése az elképzelt jelenetben: feláll, odalép az ablakhoz, kinéz, kihajol, combja és nemi szerve a pizsama és a harrisnyanadrág alatt a belső párkány széléhez nyomódik, fáj. A testhelyzetten változtatni kell, a pléh éles és vág.

Szemével lezuhan egészen a betonjárdáig, sokadszor próbálja ezt, a szemeteskuka aljánál hirtelen megfordul, egy helyben lebeg, majd visszarepül a magasba, a gesztenyefa vastag ágaira, vagy még följebb, a harmadik emelet és az ég közötti ablakba, de nem vijjogva, mint a lakótelepi vércse, hanem gyakorlott szárnycsapásokkal, halkan, hangtalanul suhanva. A párkányon a szárnyak verdesése.

Máskor, főleg az Ágnes távozása utáni tavaszon tulipán és jácint és fehér liliom tolakodó szaga. Erős, jellegzetes szag, mindig érezte, még álmában is. Most már nem, most már csak a belső hang, és ez a megfoghatatlan csönd, az emberi

hang teljes hiánya, ahogy a fodrozódó cigarettafüstöt nézi, meg éjjel a képek, Ágnes a fekete kötött szvetterében, vagy az intézet frissen meszelt falai, ahogy világítanak éjszaka. Néha jajgatás a szomszédból, a prosztataműtét előtti virasztó fájdalom hangjai a házmaster szerint, mert a másodikra is lehallani.

„Szép szvetter?“, kérdezte Ágnes, szép, válaszolta, amíg a lány körbefordult előtte a folyosón, aztán meg hamisan ránevetett, „te csaló, ha nem mondom, észre se veszed.“

A sötétlila felhők ellenére az eső mintha alábbhagyott volna az utóbbi percekben, vagy az is lehet, hogy teljesen elállt. Most már csak egy eltévedt szű székropogtatása zavarja a csöndet.

Miloš Krug fáradt, és összeszűkülött szemmel egy kitöltetlen keresztretjvény végtelennek tűnő négyzethálójára mered. Szép szavakat legalább, nógatja magát, vagy ahogy az intézetből való elbocsátásakor mondták: csak szépeket gondolni ezentúl.

De nem megy. Itt már semmi sem megy, csak a hallgatás. Néha föladja a harcot, olyankor ugyanaz a kép jön be, mint ami a keresztretjvény kockáiból most is összeáll: ősz van, Ágnes áll előtte virágmintás kék szoknyában, fekete szvetter alatt fekete blúz, az ő esetében szokatlanul kihívó, mély kivágással. „Hogy tessék a fiatalúrnak“, válaszol mosolyogva, mielőtt megszólalhatna.

„Vagy talán nem ezt akartad?“, kérdezi magától Miloš három emelettel az egérfészek fölött. „Ha kinyújtod a kezed, kitapinthatod az ádámcsutkáját.“ Vagy mást, amit csak akar. Feszés, formás mell. A fogak játéka, ahogy az alsó és a felső fogsor egymáshoz koccan. Szorítás, és ha valamelyik fogsor elcsúszik, a csikorgó hang. Tekintete lassan mozdul fölfelé, az őzgida-vagy-milyennek-is-nevezze nyakra. Besötétedett. Az ablakon túl az éjszaka.

Az üresség mindenütt: nappal lágy masszaként reng, éjjel kítátja a száját, és mozdulatlanul vár. „Nem akarok mást, csak hallgatni, csak ülni és hallgatni.“ „Bravó“, mondta Ágnes. „Egyéb óhaj?“ Később pedig: „Ezek szerint én nem is kellek?“

A nyakától általában a köldöke felé indul el. Sakklépésben járhatja végig tekintetét a lány testén. Óvatosan benyúl a szvetter és a blúz alá, a hátát simogatja, alig érintve bőrét karikákat rajzol rá ujjhegyével, karikákat és hullámvonalakat a nyakszirttől egészen a derékig, de tovább is, végig a combon, a lábikrán, le a sarkáig és vissza.

Sakklépésben. Miloš Krug feje az asztalon pihen. Alszik. A keresztretjvény-párna összegyűrve feje alatt.

Közelítünk, és éppen szemből látjuk az arcát, miután egy mennydörgés éles robaja felriasztja álmából. Megrázkódik, tenyerével végigsimít borostás állán. Fázik. Hány óra lehet? A számlapot már nem látni, csak a ketyegést hallani, az viszont mintha már nem is lenne: az évek folyamán egygyé vált a csönddel.

Az asztalra könyököl, állát abba a tenyerébe támasztja, amellyel az előbb végigsimított arcán, úgy néz maga elé. A falióra számlapját nem látni ugyan, még sincs teljes sötét, a hold időnként előbukkan a lomha esőfelhők mögül. „Ezek a kibaszott álmok, csak ezek ne volnának.“

Köhögni kezd. Csúnya, érdes köhögés, torkán felgyülemlik a gennyes slájm. Erőlködve köhög, teste megfeszül, a végén már könnyezik is. Könnyezik és hő-

rög. Szájához emeli a befőttesüveget és beleköp, a csikkek közé. A tüdő és a légsó gennyes váladéka sárrá tapasztja a hamut. Az üveget visszateszi az asztalra, bár a gennyréteg nem szakadhatott fel teljesen, mert hangosan sípolva lélegzik.

„Ágnes”, és a szót követő teljes időúr, ami elég ahhoz, hogy megjelenjenek a délutáni mondatok. „A selyem és taft ruhát uszály egészítette ki.” Ez igen, ezek aztán szavak. Szavak és szajhaszag. A windsori hercegnő és Ágnes, aki nincs.

Csak a csönd van és az este, ebbe belekapaszkodhat. És Ágnes fekete szveterébe. Az egyik gombot leveszi, ráteszi egy fehér rajzlapra, tollal vagy ceruzával körberajzolja, odébbtolja a papíron, megint körberajzolja, és így tovább, addig, amíg a papír egész felületén egymásba fonódó kis körök nem lesznek, a rajzlap sarkára is ügyelve, nehogy fehér maradjon.

Közben persze mást is csinálhat. Minden csak tőle függ. Levehet például egy újabb gombot, hogy két ujjá közé fogva a gyér holdfény felé tartsa, és résnyire szűkült szemmel nézzen a négy lyukacskába. Mozdulatai nincsenek sorrendhez kötve, egyik-másik lépést akár el is hagyhatja vagy tetszés szerint, szabadon variálhatja.

Vizelnie kell. Az alhas bőre és a megfeszült húgyhólyag. Feláll a székről. Kintől egy távoli autóduda elnyújtott hangját hallani. Képzeletében – nehezen követhető átalakulás – harmonikaszóként él tovább, de nem sokáig, éppen csak addig, amíg a székről felállva kiegyenesedik, suta mozdulatok kíséretében.

Koromsötét. Egy percig egy helyben áll, meginog. Különös, de még lélegzetet venni is elfelejt: a sötétben semmi sincs. Aztán mégis meggondolja magát, tesz egy tétova lépést, csak azért, hogy ez egyszer megmozduljon, hogy a tengerfenék áthatolhatatlan sötétjében élő anyag legyen, majd ismét megtorpan: száz- és ezerféle mozdulattal hatolhat a sötétség mélyébe, száz- és ezerféleképp, és csak tőle függ, melyiket választja, egyedül tőle, senki másától.

Kényszeredett mosoly. Hát ez meg mi, hogy tengerfenék, meg százféle mozdulat? „Akár mindjárt verset is írhatnék.”

Átlép a bakancsokon. A fal melletti szék elé vannak állítva, mellettük egy tubus Indulona-krém. Mostanában már nem rúgja fel őket, régen megtörtént, de most már nem.

Az előszoba közepén megáll. Szoba? Szűk folyosó inkább, még szőnyeg sincs, bár az sehol sincs, a konyhában és a nappaliban se, mindenütt ugyanaz a kifakult linóleum. Félúton a konyha és a vécé között. Ezek azok a megmagyarázhatatlan üresjáratok nála, amikor egyszer csak megáll, minden különösebb ok nélkül, nemcsak a lakásban, az utcán is, bárhol, és percekig meg se mozdul. Ha megkérdezné tőle valaki, hogy mit érez ilyenkor, nem tudna rá válaszolni, hacsak azt nem, hogy furcsa zsibbadás áramlik szét végtagjaiban, de ez már alighanem utólagos belemagyarázás lenne csupán. Így őszinte, hogy hallgat.

Néha még Ágnest is megijesztette ezekkel az „eltűnéseivel”. Kikászálódott az ágyból, hogy vizelni menjen, aztán hosszú percekig semmi, Ágnes pedig két álomkép között felriadt az ösztönösen érzékelt rendellenességre, sietve meginult az előszoba felé, de már a küszöbön visszahőkölt. Nem sikoltott, soha nem sikoltott, de azért megijedt. „Hát te? Úgy megrémültem.”

„Csak megálltam.”

„Én meg már azt hittem, valami bajod esett.” Aztán a reggelineél: „Hajnali négykor csak úgy megállsz.”

Az előszobában, ha lehet, még a konyhainál is tömörebb sötét. „Akárha föld alatt állnék.” A sötétben lehetetlen megállapítani, alszik-e. Nem tudjuk. Karomzodulat. Vélte vagy valós? Most azt képzelem, hogy úszik. Derékig érő langyos vízben áll a medence szélén. A vízfelszín sima. Elrugaszkodik a csempézett faltól, és erőteljes karcsapásokkal úszni kezd. Rossz úszó vagy inkább közepes, sokat nyel a vízből, olyankor köhög, és amikor megáll, az orrán fújja ki a takonynyal együtt, a klórozott víz pedig szétmarja a légcsőt. Uszodaszag. Újabb és újabb karcsapások, egyenletesen, lendületesen.

Két bazénhossz után megáll, kifújja magát. Nem lát semmit. Vajon az éjszaka sötétje ez, vagy Ágnes fekete szvettere takar be mindent? A szvetter pamutja bolyhos, most azonban nem érezni a bolyhokat, állapítja meg, ahogy tenyerével belesimít a levegőbe, nem lehet érezni. De nem is simít, csak úgy belekap, még enni sem tudsz rendesen, hallhatta régen minden közös étkezésnél, kilötyinted kanaladból a levest, és Ágnes is azt mondta, hogy nem eléggé finom, „csak lassan, csak lassan, kedves”, csitította mindig, szelíden fékezve vad mozdulatait, most is vaktában markol bele a levegőbe, „hol vannak a szvetter gombjai, hol?”

A sötétben nehéz meghatározni a tárgyak koordinátáit, akár csak hozzávetőleges pontossággal is. A végében nem kapcsolja fel a villanyt: csobogás, majd az öblítővíz zubogása alá a tartályból.

A konyhába érve lerogy a székre. Fázik, megpróbál összegörnyedni. „Talán elszívok egy cigarettát.” A dobozban még éppen egy szál van, de egyelőre nem nyúl érte. „Éjszaka félelmetesen lelassulnak a percek.” Ezt is Ágnes mondta. Ilyenkor általában bólintani szokott, erre azonban – határozottan emlékszik – mást felelt. Azt mondta: néha meg is állnak.

A lecsukódó szemhéj kifeszítése.

Totálkép: a pók nincs a mákdaráló környékén. Végigpásztázzuk az egész polcot. Üres.

Visszajátszás kiegészítésekkel: a pók bemászott a kovászos uborka és a birsalmakompót mögé, majd onnan a konyhamérleg alá. Miloš Krug ekkor állt fel, hogy vizelni menjen. A pók előbb a természetellenes hirtelenséggel jött légáramlatra lett figyelmes. Ez, ha tervén nem is változtatott, vagy legalábbis nem számottevően, mindenesetre fokozott éberségre ösztönözte.

Mozdulatlanul figyelt órákon keresztül, majd a polc szélén sorakozó pálinkás- és rumosüvegek mellett mászott fel végül a szekrény poros tetejére, rá a falra, föl a plafonig, és egy vékony repedés mentén haladva egészen a csillárig jutott, ahol megkerülte a foglalatot és várt. Elképzelte, ahogy leereszkedik a fej magasságáig. Talán ha nappal tervezi mindezt, a cselekedetek sorrendje megváltozik. Így azonban egyetlen célja az volt, hogy a tarkó és a pizsamagallér közé elképzelt háló központi fonalát mielőbb kifeszítse. Nappal bizonyára lemondott volna erről a tervről a fülkagyló és a barlangszerű hallójárat kedvéért.

Ragacsos fonalak áttekinthetetlen útvesztője.

Az eső elállt, csak a jeges szél maradt, és ami jön, délelőtt cigarettával és gyomorfájással vagy álommal és ébredés utáni vakító sárga fénnel, ondófolttal és nyitott szemekkel, aztán meg csak az üveges tekintet az ablak mögül.

A dolgok már nem különülnek el egymástól jóra és rosszra. A konyha nyirkos némasága és a falak ridegsége.

Behallatszik a szél zúgása. Valahol nevetnek. Nem ott.

A ház háromemeletes, felvonó nincs, ezért a pincébe lépcsőn kell lemenni. A pince az alagsorban van, és minden kiadós esőzéskor beázik. Először csak kisebb átmérőjű, első látásra talán jelentéktelennek tűnő tócsák kezdenek terpeszkedni a kamrák között vezető szűk folyosó végében, a fal mellett, ott, ahol a lelkiismeretes házmester egy ovális alakú műanyag tálkába rizsszemekre hasonlító rózsaszín zi-zi felfújtat szórt, hetvenöt százalékos patkányméreggel elegyítve. A könnyű préda után az egerek általában a szellőzőnyílás melletti villanytrafóig vánszorogtak, a házmester onnan rugdosta őket lapátjára gumicsizmája orrával.

Tócsák máshol is vannak, leginkább az ezüst szigetelővel borított vezetékek alatt. A lakóközösség havi rendszerességgel megtartott ülésén „a vezeték meghibásodása okán bekövetkezett állandó jellegű vízszivárgás” kérdése gyakran felvetődött, elsősorban a nyugdíjas lakók indítványára, akik a nagyobb tócsákat már nem tudták átlépni. Izületi bántalmak, érelmeszesedés.

Most azonban a víz szemmel láthatóan terjed. Az egerek érzik a veszélyt, összevissza futkosnak, átgázolnak még a zi-zi szemeken is, és ijedten cincognak minden magaslatról. Miloš Krug pincéjében, a negyvenes számú vasajtó mögött a lomok között fészkelő család tagjai pánikszerűen menekülnek fel a piros vászonnal takart polisztiréntáblára, nyüzsögve, csúszkálva, hátakra és lábakra taposva, ijedt kaparászással.

Hajnaltájt, amikor a víz puhítani kezdi az újságkötegek és a papírzsákok alját, lassan mállasztva őket, az egerek – egy-két agyontaposott fiatal, tapasztalatlan egyedet leszámítva –, szorosan egymáshoz bújva remegnek a régi faszánkó ülésén, szívük tizedmásodpercenként türemkedik ki csupasz bőrük alól.

Alig észrevehető, selymes szőrzet. Szemük zárva. Olyan, mintha aludnának. *Mintha átaludnák.*

Levélféle Anakreónnak

Hallom, felpanaszolja korát: már hatvan is elmúlt.

*Minek is mondja ezt, barátom, minek is tiltakozik,
dacolni az idővel, oly felesleges. Ne harcoljon
azzal, mivel küzdeni eleve kudarc. Ne tegyen
mit se kora ellen, ha lehet, legyen oly természetes,
amennyire csak szemérme és hiúsága engedi.*

*Hatvan is elmúlt, mégis: a lányok a szép fenekükkel
egyre felajzzák? Szellemé látványos röpiülését mindez
a földre, porba lehúzná, tényleg? Őszül már koponyáján
az a néhány tincs, mit az ég rajta hagyott még?
Úgy érzi néha, eljárt már az idő, esélye sincs, hogy
olykor valami igazi csemegében lehessen része?*

Ne adja fel, barátom.

*Engedje meg, ha lehet, hogy leoldjam végre
az idő okozta bilincseit, és fiatal testemmel
tanítsam újra mosolyogni. Engedje meg, hogy
simogatni újra tanítsam, mert vágyom azt
a tudást, mit simogatása mögött érezni
vélek. Engedje végre elfeledtetni mindazt,
mit újra és újra felpanaszol, barátom.*

Hajnalban jövök, ne zárja be lakása ajtaját.

*Hajnalban jövök, váratlanul.
Igazi örömhír lesz majd az érkezésem.*

Nőtincs, 1999. július 28.

Anakreón kísértése

*Csak egy teára hívtál, Anakreón.
Csak egy kis beszélgetésre.
Ne nézd, kérlek, ne bámuld
combjaim.*

*Csak ismerkedni hívtál, Anakreón.
Fiatal Szapphó-jelöltként
bámullak téged. Melleim
ne érintsd tekintetteddel.*

*Az én hibám is, ha
lélegzésed elneheziül,
és gyorsul is egyben.
Várjál még, Anakreón!*

Nőtincs, 1999. augusztus 1.

X. Y. B., az újraíró

1.

X. Y. B. különös életműve négy lapszámon keresztül tartó esztétikai vitát váltott ki abban a német nyelvű – mellesleg rövid életű – párizsi irodalmi folyóiratban, mely a korszakalkotó Kafka-regény, a *Der Prozess* címét vette föl. Abban a szabadkőművességgel rokonszenvező lapban, mely – egyedülállóan a nyugati világban – lesújtó kritikát közölt Paszternak *Zsivágójáról*, patetikusnak és irreálisnak nevezve azt, és melynek főszerkesztője, a nemesi származásával kérkedő Heinrich von Linde hanyagul a papírkosárba dobta Aragonnak egy Brechtet méltató, német nyelvű esszéjét, azzal a – szerinte szellemes – indoklással, hogy a baloldalnak még a jobboldalát sem hajlandó művészetként lenyelni. (Ő hibázatható tehát a kétségkívül érdekes kézirat megsemmisülése miatt.)

A vita az ötletek tulajdonjogáról szólt, ugyanis X. Y. B. magánkiadásban és alig százvalahány példányban megjelent művei javításai, átírásai vagy kiegészítései voltak különböző világirodalmi alkotásoknak. X. Y. B. elve tudniillik az volt, hogy az irodalom nem csupán *alakul*, hanem *igenis fejlődik*. Annak hátrányát, hogy számos ötletet elírtak előled, kiegyenlíti az, hogy ismered a meghaladni kívánt művet meg a teljes vonulatot, amelybe a mű illeszkedik. Szükséges persze hozzá a megfelelő tehetség. X. Y. B. szerint Washington Irving, Nathaniel Hawthorne és Poe egyformán tehetségesek voltak. Viszont Hawthorne jobb, mint Washington Irving, mert ismerte Irving műveit, és fölül kellett múlnia azokat, Poe pedig mindkettőjükénél jobb, ugyanezen okból. Egy ugyanolyan tehetségű írónak előnye van elődeivel szemben, mert ismeri őket és mindazt, amit az azóta eltelt korok még hozzátettek az eszméhez.

X. Y. B. nem zavartatta magát mérhetetlen szubjektívizmusa miatt. „Az objektivitás fogalma hülyeség. Objektivitás nem létezik. Isten a saját képére teremtett minket – hát ki állítja, hogy Isten objektív volt? Csakis a szubjektivitás létezik, minden szinten. (...) Szerintem igenis össze lehet hasonlítani két művet minőségi szempontból. Amelyiket szívesebben olvasom, az a jobb. Szerintem Madách jobb, mint Milton, Byron vagy Goethe. Szerencséje volt: utánuk született és ugyanolyan tehetséges volt. Dante nem volt annyira szerencsés. Ha ismerte volna Swedenborgot, bizonyára bölcsebb és filozofikusabb lett volna az Isteni színjátékban. Swedenborg filozófiájához képest a Dantée banális. Én viszont ismerem mind Dantét, mind pedig Swedenborgot. Újraírni a Divina Commediát, vagy egy jobb Divina Commediát írni, azon gondolatok ismeretében, melyet a filozófusok és az ezoterikusok azóta gyártottak, csupán tehetség kérdése volt.” – írta X. Y. B. egy jegyzetben, melyet még halála előtt közölt a *Der Prozess*-ben.

Íme a könyvformában megjelent művek jegyzéke, melyek egytől egyig X. Y.

B. magánkiadásában jelentek meg Párizsban, a megjelenés évének feltüntetése nélkül:

a) Az *Odüsszeia* stanzákban megírt, francia nyelvű változata. Előszavában X. Y. B. azt állítja, hogy Byron *Don Juan*jának formája jobban kedvez Odüsszeusz, ezen agyafúrt kalandor eposzának. A szerző nem felejt el megjegyezni, hogy mitológiaiilag nem Homéroszra, hanem Robert Graves és Kerényi Károly kutatásaira alapoz.

b) Victor Hugo tizennyolc éves korában írt vadromantikus regényének, az *Izlandi Hannak* az újraírása, az érett Victor Hugo stílusában, francia nyelven.

c) A *Faust* újraírása, Madách tragédiájából kölcsönzött ötletekkel. Erőtéljesen érezhető Nietzsche és G. B. Shaw hatása. A versforma komorabb: klasszikus drámai jambus, német nyelven.

d) Shakespeare három drámájának travesztiája: A *Szentivánéji álom* mint tragédia, a *Macbeth*, valamint a *Hamlet* mint vígjáték, francia nyelven.

e) Tolsztoj *Anna Karenin*ájának naturalista változata, Zola *Nan*ájának erős hatása alatt, francia nyelven.

f) Poe tizenkét elbeszélésének újraírása a kortárs latin-amerikai írók stílusában, német nyelven.

g) A *három testőr* újraírása, a lélektani realizmus eszközeinek fölhasználásával, francia nyelven.

h) Jules Verne *Kétévi vakáció* és William Golding *A legyek ura* című regényeinek ötvözése, német nyelven.

i) Dante színjátékának újraírása, leginkább Swedenborg elvont menny–pokol filozófiájának fölhasználásával, és – a függelékben – kiegészítve még egy résszel: A *Föld*, francia nyelven.

A *Der Prozess* hasábjain, annak ellenére, hogy Heinrich von Linde főszerkesztő közeli barátja volt – már amennyire X. Y. B., ez a magányos, nőgyűlölő magyar emigráns filosz közel engedett magához valakit is – mindössze háromszor közölt:

a) Egy elfogult széljegyzetet, melyben rosszalja, hogy az irodalmi Nobel-díj az évi kitüntetettje Pablo Neruda. Nerudát kommunista féregnek nevezi, és fölmeleti a Nobel-bizottság sorozatos tévedéseit. (Többek között a bizottság szemére hányja, hogy annak idején Jókai Mórt, „minden idők legnagyobb magyar íróját” is „elfelejtették” kitüntetni.) (1971 decemberében.)

b) Egy Kafka *Átváltozás*ára utaló elbeszélést, voltaképpen a mű visszafordítását. Gregor Samsa csak a csattanóban változik óriási bogárrá, mert a világ és családja úgy kezeli, ahogyan az *Átváltozás*ban a bogárrá változott Gregort. (1972 februárjában.)

c) Egy jegyzetet, melyben bejelenti, hogy újraírta Dante *Isteni színjátékát*, és megmagyarázza ennek okát: „Dante műve csodálatos. Ám az irodalom fejlődik, a gondolatok és az írói eszközök gyarapodnak. Időnként újra kell írni a nagy műveket, az újabb gondolatok és újabb költői eszközök alkalmazásával.” X. Y. B. szerfölött büszke, sőt önhitt, *Isteni színjátékát* élete főművének tartja: „Dante művének újraírására én vállalkoztam. Olvassák csak el, és meggyőződhetnek, hogy az új változat aktuálisabb, jobb. Sajnos nem tudok olaszul, de remélem, hogy egy kitűnő olasz költő vállalni fogja az átültetést.” Ezután megjósolja közeledő halálát (Heinrich von Linde állítása

szerint a Caporal soha nem hiányzott a szájából, a tüdőrák sem tudta rávenni arra, hogy abbahagyja a túlzásba vitt dohányzást), és csábító ajánlatot tesz: „*Tudom, hogy pár hetem van hátra, de mindegy, fölvettem a koronát életművemre. Utódom nincs, magyarországi rokonaim rég eltűntek a világháború és a kommunizmus poklában. Vagyonomból mintegy nyolcszázezer frank maradt. Nem olyan sok ez, de méltó honorárium annak az olasz költőnek, aki vállalta az új Divina Commedia lefordítását*”. (1973 júliusában.)

Az öreg és szinte vak Heinrich von Lindével, X. Y. B. hagyatékának könnyelmű gondozójával Párizsban volt szerencsém találkozni, X. Y. B. halála után hat évvel. Újdonsült barátom, Mark, egy német diák mutatott be neki. A Párizsban tanuló német bölcsészek körüldongták ezt a szellemes, rendkívül művelt öreg csodabogarat, aki pompás történetekkel szórakoztatta az ifjakat, és mindannyiuknak gálánsan fizetett. Amikor megtudta, hogy magyar vagyok, árnyalatnyi szomorúság suhant át az arcán, de a következő pillanatban ismét mosolygott, és mesélni kezdett elhunyt barátjáról, a magyar emigráns X. Y. B.-ről.

A német diákok kitűnően szórakoztak a történeten. Heinrich von Linde nem tartotta örültnek X. Y. B.-t, csupán belátta a különös próbálkozások esélytelenségét. Nagyszerű író volt, mondta. Igaz, hogy legelső próbálkozása – az *Odüsszeia* – marhaság, ám az újraírt *Faust*, a *Kétévi vakáció* és az *Izlandi Han* zseniálisak. Az *Isteni színjáték* is az, bár túlságosan elvont.

X. Y. B. halála után von Linde hirdetést adott föl néhány olasz irodalmi lapban, melyben ecsetelte X. Y. B. ajánlatát. Kettőben igen goromba válasz jelent meg; az olaszok afölött háborogtak, hogy kétes identitású, külföldi örültek mérényletet akarnak elkövetni az olasz irodalom kultikus alkotása ellen. Majd jelentkezett három fickó, de rögtön látszott, hogy csak pénzre éhes fűzfapoéták. A világ sosem legitimizálna ilyen irodalmi műveket, mondta von Linde. Esetleg abban az esetben, ha valamelyik világhírű író tenne ilyet, mondjuk Borges. Egy névtelen író próbálkozását fölfuttatni lehetetlen. Von Linde kiosztott néhány X. Y. B.-könyvet a német diákoknak, és elindította a vitát a *Der Prozess*-ben. A vita azonban nem jutott túl a kétszázötven példányban megjelenő lap szűk közönségén, és négy lapszám után csúfosan végződött. Az öreg nemsokára belefáradt a lapszerkesztésbe, és a folyóirat megszűnt. A *Der Prozess*-t is, X. Y. B.-t is elfeledték.

X. Y. B. vagyona pedig a Párizsban tanuló német bölcsészhallgatók támogatására fordítatott. Most is a kamatjaiból iszunk, kacagott Heinrich von Linde és kórusban vele a német diákok.

Én is mulattam, de megragadott ennek a fura alaknak a sorsa. Engedélyt kértem az öregtől, hogy másnap meglátogassam, és megszemléljem X. Y. B. hagyatékát. Már csak két napom volt hátra a rövid párizsi tanulmányútból – bár így is örülhettem, hogy két hétre kiszabadulhattam „szocialista hazámból”. Kész csoda volt ez a Kádár-korszak idején, még egy párttitkár apával „rendelkező”, emiatt egyetemistának is. Szívesen foglalkoztam volna pedig tüzetesebben X. Y. B. munkáival, a kuriozitások mindig is érdekelték.

Így sajnos annyira futotta az időből, hogy belelapozzak néhány szép, bőrkötéses könyvbe, bár sok volt bennük a sajtóhiba. Készítettem jegyzéket a művekről, beleolvastam a *Der Prozess*-ben megjelent vitába, kiírtam onnan is né-

hány dolgot. Heinrich von Linde eléggé szűkszavú volt, mintha feszélyezte volna a jelenlétem, és rengeteget dohányzott.

– Nincs túl sok mesélnivalóm X. Y. B.-ről – mondta –, tegnap kissé részeg voltam, ezért anekdotáztam, amúgy nem szívesen beszélek róla, mert rajtam kívül soha senki nem vette komolyan, és mélyen megrendít ennek a szerencsétlenségnek a sorsa. X. Y. B. két évet járt francia–német szakon, Budapesten, majd kitört a háború, és behívták katonának. Erre ő magához vette gazdag családja ékszereinek egy részét, és kiszökött Svájcba. Ott vészelte át a háborút. Azt követően, hogy megtudta, családja elpusztult a háborúban, Párizsban telepedett le. Az ékszerek eladásából származó tőke kamatai biztosították megélhetését. Visszahúzódó volt, magányos és nőgyűlölő. Sokáig könyvtárosként dolgozott, és a könyvtáron kívül csak a Páholly üléseire járt el időnként; amúgy egész nap olvasott és írt. A könyvek megjelenése után minden jegyzetet és kéziratot megsemmisített. Nem barátkozott senkivel, csak von Lindével, vele is csak azért, mert ő szerzett zugnyomdákat a könyvek kiadásához, és ő osztogatta szét a könyveket. Tüdőrákban halt meg, miután befejezte az *Isteni színjátékot*.

Kérdésemre, hogy alkotott-e magyarul, Heinrich von Linde azt válaszolta, hogy sokat. Sajnos von Linde, aki a magyar irodalomból csak Jókait meg Madáchot ismerte, és akinek X. Y. B. nem is mesélt gyakran magyar nyelvű munkáiról, nem emlékezett sok mindenre. Annyit tudott, hogy X. Y. B. lefordította saját *Faustját* magyarra, és átköltötte Byron *Manfredját*. S mert imádta Jókait, átírta több művét. De ötvenhatban, amikor leverték a forradalmat, elégette az összes magyar nyelvű kéziratát. Gyűlölte, iszonyatosan gyűlölte a kommunizmust. Akkor meg is fogadta, hogy amíg a vörös korszaknak vége nem lesz, egy szót sem ír le és nem mond ki magyarul. Eltelt tíz év, és megennyhült, újra írogatott anyanyelvén. De a Prágai Tavasz elfojtása után végleg elveszítette reményét, megsemmisítette a magyar kéziratokat, és úgy döntött, magyarságát örökre elfelejti. Halála előtt a más nyelven írt kézirateit is elégette, csak a könyvek maradtak. Sajnálatos, mert a hatvanas évek második felében feltehetően a latin-amerikai irodalom ihletése nyomán írhatta át a bálványozott Jókait, hiszen akkortájt vált rajongójává a felfutóban lévő latin-amerikai fikcióforradalomnak. Heinrich von Linde emlékezni vélt arra, hogy X. Y. B. időnként fölsőhajtott, mondván, az ötletekben olyannyira gazdag, de a kivitelezésben időnként felületes Jókai micsoda műveket írhatott volna, ha ismeri a forradalmasított fikció eszközeit.

Amíg beszélgettünk, én a könyveket lapozgattam. Sajnos a teljes műre, a fikcióra nem lehetett következtetni abból a pár sorból, melyet így, sietve, és közben az öreget hallgatva átfutottam. A nyelvezet, a verselés, a stílus kitűnő volt. Eből következtettem arra, hogy maga az ötlet, a szerkesztés is az lehetett.

Nem mertem könyvet kérni a morcosnak tűnő öregúrtól. Egyszer csak, a Poekötetet lapozgatván, néhány, apró gyöngybetűkkel írt lapocskát fedeztem föl *A kút és az inga* című novella után. Magyarul írott szöveget. Kihasználván, hogy az öreg nagyon gyengén lát, gyorsan a zsebembe gyúrtem a kéziratot.

Nemsokára elbúcsúztam. Betértem a legközelebbi kávézóba, és mohón falni kezdtem az ellopott szöveget. Egy cím nélküli novella volt, félreérthetetlenül borges stílusban, borges eszközökkel.

Gyanítottam, hogy egy Jókai-novella átírása lehet. Ezért otthon elővettem az akadémiai kiadást, és némi keresés után rábukkantam a novella eredetijére. Jókai novellájának címe: *A caldaria*.

2.

Hadd fordítsam meg olvasóm számára az én olvasásom folyamatát, hadd idézzem – X. Y. B. művének közzététele előtt – teljes egészében ezt a méltatlanul elfeledett, nagyszerű Jókai-művet:

Szép Fülöp spanyol király felesége, Johanna szenvedélyes festész volt.

Szegény királynéről azt mondták, hogy elmebeteg, azért rendelték neki szórakozásul a művészetet, amit ő azután később nagy tökélyre is vitt. Képes volt akármely arcot emlékezet után oly híven lerajzolni, hogy mindenki ráismerhetett.

Fülöp királynak tetszett egy ízben megtekinteni Johanna művészalbumát, melyben mind felséges nejének saját kezével rajzolt művek voltak.

(Még ekkor Johannát nevezték felségesnek, férje mint idegen uralkodó család ivadéka, csak a felséges címmel volt felruházva, s a hivatalos okiratokon elől volt írva Johanna királyné, utána Fülöp király.)

Fülöp király tehát Johanna albumában több lapon talált egy férfiarca, mely különféle változatban ismételve előfordult, majd mint diadalmas hős, majd mint imádkozó zarándok, majd mint kedvese előtt térdelő szerelmes. Ez arcnak nagyon el kellett foglalni a fiatal hölgy képzeletét, hogy annyiszor, annyi alakban visszaidézte azt maga elé, s a gyöngéd ecsetelés, a művészi gond, az ihlet, mellyel az visszaadva volt, még ott is, hol az egész mellékzet félbe volt hagyva, tanúsítja, hogy itt a szív is segítette a kezét.

Ez a kép nem Fülöp király arcma volt.

Tán valami titkos ifjúkori ábránd: valami szerelmes trubadúr, tornajátéki hős, kit a fiatal királyleány valaha dobogó szívvel látott úrnője színeivel sisakján harcolni és győzni, s kinek azután reszkető kézzel akasztá nyakába a hímezett szalagot, s kit azóta sohasem bírt elfelejteni? – vagy talán ennyi sem; talán csak egy képzelt ideál, aminőt ifjú hölgyek szoktak ábrándjaikban a felhők közé festeni; egy férfi, akit sohasem látott senki, aki nem létezett soha. Ez is meglehet.

Szép Fülöp nem volt született spanyol, hanem voltak nemes hajlamai, amik érdemesé tették rá, hogy az legyen.

Egy kérdés az inkvizíció nagymesteréhez, Dezához, hogy kicsoda Spanyolországban az a lovag, aki e sokszor lerajzolt képhez hasonlít? Egy utasítás a szent Hermandad százezerszemű kémeihez, s két hét után megjött a kérdésre a felelet; – ama lovag, e hosszúkás barna arccal, e sajátságos mosolygó ajkkal, e nagy fekete szemekkel két sötét szemöldök alatt nem más, mint don Jayme d'Avila: – egy marrano!

Marranosnak hitták a dicső inkvizíció idejében azon mór lovagokat, kik a keresztény hitre áttértek, s kiket azzal vádoltak, hogy titokban az izlám szertartásait üzik; ki is pusztították őket csendesesen, pedig ez volt az andalúzi nemesség színe virága.

Különbözik marrano annyit tesz spanyol nyelven, mint »disznó«.

Az is meglehet pedig, hogy éppen nem don Jayme d'Avila volt az, aki a királynő albumának képeihez legjobban hasonlított, hanem annyi bizonyos, hogy ő volt a leggazda-

gabb az akkori nemesek között, s azt már tudjuk, hogy az elítéltek vagyonában a jámbor inkvizíció bírái testvéreileg osztozni szoktak.

Élt akkor egy híres festő Kasztíliaiban; nem éppen arról híres, mintha új festészeti iskolát alapított volna, vagy nagyszerű remekművekben hagyta volna hátra nevét; hanem inkább arról, hogy rendkívül gyorsan tudott rajzolni, a legfurcsább torzalatot egy pillanat alatt felfogta, s néhány perc alatt már pergamenre tevő; különben Luis de Lucero volt a neve, hanem Rómában elnevezték »Fa presto«-nak (siess vele!) s ez a név maradt rajta.

Fülöp király, amint tudomásul vette, hogy a rejtélyes arc élő mintája megkerült, felhívatta magához Lucerót.

– Maestro – szólt hozzá –, neked egy élő arcról kell többrendbeli másolatokat levenned, két óra hosszat fog e stúdiumfő előtted állani; mit gondolsz, hányszor bírod azt ez idő alatt lerajzolni?

– Ahányszor felséged parancsolja.

– Ne hízelegj nekem. Először is én nem vagyok felséges, másodszor a művésznek nem parancsol senki; de mit gondolsz, le tudnál rajzolni egy arcot két óra alatt tízszer egymás után? Minden másolatért kapsz ezer reált.

– Ha felséged minden másolatért parancsol számomra kétezer reált, lerajzolok akárkit két óra alatt tizenötször.

– Jó, a díjat megkapod. De nem fog-e megzavarni, ha a másolandó arc vonalmai néha elváltoznak, más kifejezést öltenek? Ha a szokott mindennapi arculat helyett valami új, szokatlan tekintettel kell megküzdened?

– Ó, felség, a szokatlan arc a művész tanulmánya, gyönyörűsége. Ha ily élvezet vár reám, rajzolom darabját ezerötszáz réalért.

– Hagyd el, az Escorialban nem alkuszna visszafelé a szolgálkkal; most elmehetsz az algvázilok termébe, azok majd egy óra múlva elvezetnek a kívánt helyre, addig elhozzák rajzolóeszközeit.

Egy óra múlva kezébe adták Lucerónak rajzónját és pergamenjeit, azzal egy fedett gyaloghintóba ültették, sokáig vitték visszhangos tornácon végig, lépcsőkön majd fel, majd le, utoljára egy siketes teremben álltak meg vele, ahol a léptek hangja alig hallatszott, tán alacsony vala a padmaly, vagy nagyon sokan lehettek a teremben.

Itt kinyitották a gyaloghintó ajtaját, s mondták, hogy szálljon ki.

Az első tekintet megmagyarázta a művésznek, hogy hova jutott.

A tágas, alacsony boltívekben összehajló terem körül fekete posztóval volt bevonva, az oszlopokba rótt karikákon csüggték a láncok és kötelek, miken mind olyan sajátos rozsdasínt lehetett látni, amilyen a megszáradt vérfolt színe, a szögletekben vasfogók, különös alakú kanalak, és háromoldalú csavarok voltak egymásra hányva; a háttérben négysoros emelvényen fekete palástba burkolt alakok ültek; a hegyes csuklyát fejeikre húzva, arcaik sűrű fátyollal fedve; az egész terem egyetlen lámpa világította be, mely a boltozat közepéről függött alá; a mécseibe töltött mákolaj sápadt sárga világot vetett minden tárgyra.

Ez az inkvizíció terme.

A nagyinkvizítor egyedül volt leplezetlen arccal; ő egy magas emelvényen ült a bírák közepett, hosszú, fekete bársony talárban.

A terem oldalfala előtt volt egy asztal, mely mellett már akkor két ember ült; az egyik lefátyolozva, míg a másiknak bársony álarc fedte képét; amaz volt az inkvizíció jegyzője, ki nádját éppen próbálgatta körme lapján, ha elég jól van-e hasadva?, a másik inte Lucerónak, hogy üljön le az asztalhoz.

Egy hangot sem ejte senki.

Ekkor az álarcos férfi jelt adott az inkvizítornak, mire két familiárisa a Hermandadnak a terem közepére lépett, s onnan egy fekete leplet fölemelve – az alatt volt a művész által lerajzolandó fő.

Nem egy levágott fő; – nem: egy élő fej, eleven, haragos tekintettel, bátor homlokkal, megvetését kifejező ajkkal és villogó, nagy fekete szemekkel; a legszebb fő, minőről valaha asszony álmodott, s minőtől férfi rettegett.

A derék Torquemada, kiről dicsérettel legyen mondván, hogy tizennégy év alatt száz-ezer embert hozott kínpadra, a több jeles eszközök közt, mikkel emberi titkokat lehet föl-fedezni, feltalálta a caldariát is.

Ez olyan mesterség, hogy egy nagy, tízakós rézhengert megtöltenek olajjal, abba egy embert, aki nagyon titoktartó, beleállítanak, hogy éppen csak a feje van kinn belőle, akkor e főt magát egy éppen neki való nyíláson feltolják a vizsgálók termébe, maga a henger alatt marad az officínában, ahol lassankint tüzet gyújtanak alája, s azt aszerint, ahogy a vallott készebb vagy makacsabb, szítják alatta, míg az olaj lassankint átmelegszik, mindig jobban, mindig jobban, s az áldozat vagy vall, vagy meghal.

Ez a caldaria justiciaria.

A stúdiumfő tehát ott állt a terem közepén: jó világításban volt, a lámpával éppen szemben; Lucero nem kívánhatta volna jobban.

A fő büszkén hordozta végig szemét a fátyolos bírakon, s összevont szemöldje dacot fejezett ki ellenük.

Ez a kép jó volt elsőnek Lucero számára.

Ekkor megszólalt a nagyinkvizítor a vallatotthoz:

– Don Jayme d’Avila, valld meg bíruid előtt, mikor beszéltél Johanna, Fernando leányával legelőször, és mikor legutolszor?

A fő megszólalt.

– Távolról láttam őt mindig; nem szóltam vele soha.

– Don Jayme d’Avila, neked tilos viszonyod volt Johannával; valld meg, micsoda tanújelei vannak nálad bűnös szerelmének?

A hős arca haragtól gyulladt ki e szóra, szeme odavillámlott a kérdező felé, olyan szép volt.

– Kérdésed sérti azt, akit tisztelned jobbágyi kötelesség. Felségsértő volnék önlelkem előtt, ha e kérdést arra méltatnám, hogy cáfolatot adjak rá. A királyné ártatlan és tiszta.

Lucero rajzolni akarta ez arcot is, a mellette ülő álarcos megfogta kezét és visszatartá.

– Hagyd ezt, lesz mindjárt szebb ennél.

Az inkvizítor jelt adott két poroszlónak, azok eltávoztak; nemsokára a stúdiumfő átkezde változni, a tüzelést megkezdték alatta.

– Most nézz oda, Fa presto!

Eleinte a szemek tüzesedni, a homlokerek dagadni kezdtek, az arcvonalak erőszakosan rángatóztak, az első rémület csüggedése eltorzítá a szép férfiarcot.

Ez jó volt második képnek.

– Fogsz-e kérdéseikre felelni, don Jayme d’Avila? – hangzék újra az inkvizítor tompa, száraz hangja.

E szóra a fő odafordult hozzá, s mintha újra visszatérne hősi elszántsága, erős daccal szólt:

– Átkozott a nyelv, mely kérdéssre egy ígét is felelni fog.

Azzal összeszorítá ajkát, s kimeredő szemmel nézett maga elé, visszafojtva a fájdalom minden szisszenését.

Ez jó kép volt harmadik tanulmánynak.

A tüzet egyre szították alatta.

Arcán a veríték nehéz gyöngyei csorgottak alá, a testi fájdalom küzdelme a férfiúi akarattal látszott azon; egyszerre fájdalmasan elordította magát, szemét kínosan lehunyva, s torzarcát fölemelve, melynek minden vonásán egyszerre úr lett a pokoli fájdalom: nem volt képes gyötrelmeit eltitkolni többé. Ordított, mint egy elkárhozott.

– Most, most nézz oda, Fa presto!

Minden vonás elhagyja eredeti alakját, a lélek nem ura többé magának, a szemek vadul forognak üregekben: az ajk tajtékzik és átkozza az Istent és az embereket! Ah, ha ez jól sikerül, Fa presto! milyen szép lesz negyedik tanulmánynak!

A tüzet még egyre szítják odalenn.

– Akarsz-e választ adni kérdéseinkre, don Jayme d'Avila?

A fő már nem felel, nem üvölt, nem hánykolódik, hanem most elkezd mosolyogni. A halálos gyötrelme nevetésre torzíja arcát, hangosan kacag; és e kacagás a legrettentőbb látvány rajta.

Lucero sietve rajzol, ez már az ötödik tanulmány.

Az álarcos férfi int az inkvizítornak, hogy lankasszák a tüzet. Fél tőle, hogy a vallaott hamarabb meg talál halni, mint kellene.

Annak arcáról lassankint elmúlik a kínos hőség, helyette sápatag, bágyadt szín ömlik el rajta; a kacajgörcsből lankadt ernyedésbe térnek át vonásai; egészen összetörtnek, megalázottnak látszanak. Lucerónak kész a hatodik tanulmányfő.

Ekkor újra kérdi tőle az inkvizítor:

– Akarsz-e válaszolni, don Jayme?

A lovag e szóra lassan fölemeli arcát; szemét felnyitja tágan, hogy fehére látszik meg körül; sápadt, színtelen arca megnyúlik; nem emberi arc az többé, hanem egy kísérteté, ki fejét felüti a sírból, s onnan szólamlík meg, zilált tekintetét az álarcos férfira meresztve. Oly szörnyű ránézni!

– Nos, Fa presto, miért áll meg a rajzón kezeden? Ez a legérdekesebb tanulmány itt! Nézz rá!

A kísértetfő megszólamlík nehéz, hörgő hangon:

– Fülöp! – Hét nap múlva – válaszolni fogok – neked – az Isten előtt.

Azzal hirtelen elfordul szeme, ajka nyitva marad, a fő félrehajlik, s lankadtan fekszik le a padozatra; minden vonása elmerül.

– Oltsátok el a tüzet! – kiálta az inkvizítor a szolgálknak.

– Nem érdekes tanulmányfő-e ez? – kérde az álarcos a festőtől. – Nyugodtan rajzolhatod, mert elájult. Mindjárt fel fogják őt élesztetni, s aztán folytatjuk a tanulmányozást.

Csalatkozott azonban az álarcos, mert a lovag nem ájult el – hanem meghalt, s több tanulmányfőre nem adott tárgyat Lucerónak.

– Az átkozott! – kiálta fel Lucero –, a nyolcadik képnél meghal, s kilop a zsebemből legkevesebb tízezer reált!

– Ne félj, megkapod az egész díjat a nyolc képért, mert jól sikerültek azok – vigasztal meg őt az álarcos. – Most menj haza, s dolgozd ki egyenkint jól, figyelemmel.

Négy nap alatt készen volt a nyolc tanulmányfő, borzalmas élethűséggel kidolgozva; Fülöp feleségének ajándékozta mind a nyolcat...

*Ötödnapp az a hír terjedt el az országban, hogy Johanna királyné megtébolyodott... Hatodnap összehívatta Szép Fülöp Kasztília országnagyjait; eléjük terjesztve a bal-
esetet, miszerint Johanna elmebetegsége egész erővel kitört...*

*Hetednap Kasztília rendei kinevezték szép Fülöpöt felségesnek, s az ő nevét írták elől,
azután Johannáét...*

*És nyolcadnap Szép Fülöp – ott feküdt a ravatalon. – Azt mondják, hogy megmér-
gezték...*

Isten legyen kegyelmes bírójuk azoknak, akik meghaltak...

3.

Most pedig következék X. Y. B. átirata:*

Nevem Luis de Lucero; kasztíliai festő vagyok. Ha nem is a legjobb, de minden-
képpen a leggyorsabb egész Hispániában és Itália földjén. Talán az egész vilá-
gon is, de csak ezt a két félszigetet utaztam be. Rómában neveztek el »Fa Pres-
to«-nak, mely a taljánok nyelvén azt jelenti, hogy „siess vele”. Polgári családból
származom; polgári létre neveltek, de én a művészet rögzös útját választottam,
atyám jól működő szabóműhelyeinek vezetése helyett.

Tehetségem Istentől származik; tanítóm, mesterem nem volt. Már kiskorom-
tól fogva villámgyorsan és hűségesen le tudtam rajzolni bármit, ami a szemem
elé került. Családom kinevette művészhajlamomat, és átkozott lustaságomért.
Megszöktem otthonról, és Madridig vándoroltam, hogy ott próbáljam érvénye-
síteni tehetségemet. Pályafutásomat vásárokon kezdtem, hiú mesterlegények,
polgárlányok arcát rajzoltam le percek alatt, néhány reál ellenében. Rengeteg
munkám volt, de keveset kerestem. Sok pénzt szerettem volna, és minél szebb
képeket rajzolni, festeni – nem is tudom, mi volt fontosabb akkor. Tudtam, hogy
sorsom előbb-utóbb jobbra fordul. Úgy is lett: egy cseléd lány beajánlott úrnőjé-
nek, s én nagyon gyorsan és nagyon szépen megfestettem az egész nemesi csa-
ládót. Utána már könnyű volt minden: családról családra adogattak, és megraj-
zoltam egész Madrid nemesi majmainak panoptikumát. Soha hiúbb, elfogul-
tabb népséget nem láttam: napokig festették magukat, állva, ülve, fekvé, széken,
hintán, lovon, szobában, kertben, mezőn, az erkölcsök által megengedett összes
pozícióban – rengeteg képet tudok készíteni néhány nap alatt.

Vagyonom gyarapodott, de a madridi piktorok – bár éheztek – megvetettek.
Azzal vádoltak, hogy nem művész vagyok, hanem csak iparos, vásári mutatvá-
nyos, hogy csak azt tudom ábrázolni, amit látok, képzelőerőm nincs, és külön-
ben sem ismerem a festészet igazi fortélyait. Nem tudtam, az irigység beszél be-
lőlük vagy valóban igazuk van, ezért elhatároztam, hogy beutazom Itáliát, a
művészetek földjét.

* A gyöngybetűkkel írott, kitűnően olvasható szövegen csupán apró helyesírási és nyelvtani mó-
dosításokat végeztem. X. Y. B. ugyanis a háború előtti helyesírást használta. A c betűt végig cz-nek
írta, gondolom, a Jókai iránti tiszteletből.

Jártam Rómában, Nápolyban, Firenzében, Génúában és Velencében, a lagúnák városában is. Fölkerestem a leghíresebb piktorokat, és nehéz aranyakat fizettem nekik azért, hogy tanítványukká fogadjanak. De nem volt mit tanulnom: bármit rövid, hihetetlenül rövid idő alatt megfestettem, bármely mester bármilyen művét könnyedén lemásoltam, oly hűen, hogy nem lehetett megkülönböztetni az eredetitől. Csak egyet nem tudtam: olyasvalamit festeni, ami nincs, amit nem látok szememmel. Ha nem láttam, ha nem röpült el előttem, még egy nyomorult galambot sem tudtam lefesteni. Pedig állítom, hogy képzeletvilágom igen gazdag, lelkemben csodálatos festményeket látok. Mégsem tudom megfesteni őket, és egyetlen mester sem tudott erre megtanítani. Mindenhol szívesen fogadtak – lehet, a pénzem miatt –, mindenütt megcsodálták gyorsaságomat és pontosságomat, de midőn rájöttek, hogy csak ennyire vagyok képes, arcukra kiült a jól ismert, sajnálkozással vegyülő megvetés.

Velencében, a lagúnák városában, ahol hintó helyett csónakkal járnak az emberek, megismertem egy vak festőt. Azt hiszem, a világ legnagyobb művésze volt, nemcsak a színeké, hanem a szavaké is: pontosan meg tudta fogalmazni szavakban a színeket és a formákat. Elmesélte a festményt, és szavai olyannyira pontosak voltak, hogy tanítványai – kik bálványként tisztelték – meg tudták festeni a képet, és a festmény pontosan olyan lett, amilyennek leírta.

Akkor történt, hogy megalázva a földre rogytam, és meg akartam halni. Három napig feküdtem az ágyban, nem tudtam beszélni, a táplálékot visszautasítottam. Harmadnap ágyamhoz vezették a vak mestert. Kezét a homlokomra tette, puha és hús volt, mint amilyen Krisztus keze lehetett. Némáságom megtört, és zokogva elmeséltem neki bánatomat. Szavait sosem fogom elfelejteni: *„A tehetség Isten ajándéka, és Isten egyetlen ajándéka sem értelmetlen. Különös tehetségeddel bizonyosan céljai vannak. Ne bolyongj hát tovább elégedetlenségedben, ne úzd önnön képzeletedet, melynek utolérhetésétől megfosztattál! Térj vissza hazádba, és várd ki türelemmel azt a pillanatot, midőn Isten fölveillantja szemed előtt a valóság azon képét, melyet neked kell megörökítened, melyet egyedül te tudsz megörökíteni ezen a világon!”*

Hangja áhítatot és nyugalmat öntött belém, úgy hiszem, az Úr angyala beszélt akkor a szájából. Testemben erőt éreztem, fölkeltem, s még aznap visszaindultam Madridba.

És attól fogva csak vártam és figyeltem. Festettem rendületlenül a majompopákat. Az infánsnő esküvőjének napján én voltam a szerencsés kiválasztott, aki megfesthette a felséges pár portréját. A kép különösen jól sikerült; nem csoda, hisz Fülöp herceget méltán nevezték »a Szép«-nek, és Johanna szépsége sem volt mindennapi. Élethűen tudtam visszaadni a Fülöp szeméből sugárzó féltő, sőt féltékeny szerelmet. Johanna arca ábrándos volt, de én azt hiszem, nem volt szerelmes. Remekül sikerült munkámért hatalmas összeget kaptam; Johanna megdicsért, és azt mondta, irigylí a tehetségemet. Nagy kitüntetés volt ez a bók, hiszen az infánsnő tehetséges és szenvedélyes festő hírében állott. Szép Fülöp »Maestro«-nak nevezett, és kegyesen megígérte, hogy nem fog megfélekezni rólam.

*

Egy esős éjszakán arra ébredtem, hogy durván dörömbölnek kapumon. Egy percre rá inasom rémülten, kopogtatás nélkül rohant be szobámba, mondván, hogy a király emberei keresnek. Magamra kaptam ruháimat. Az udvaron négy testőr várt, hintóba ültettek, és az Escorialba kísérték. Zegzugos lépcsőkön vezettek föl, majd kinyitottak egy ajtót, és egy szobába löktek. Olyannyira gyorsan történt ez az egész, hogy mérlegelni sem tudtam: miért visznek el, vétettem vagy pedig szükség van rám? Csak a jeges rémületet éreztem. A szobában sem volt időm körülnézni, mert azonnal délceg férfi lépett ki egy függöny mögül. Szép Fülöp állott előttem.

Térdre borultam, nem mertem az arcába nézni, és felségként köszöntöttem. Ez tévedés volt, hiszen ő csupán az uralkodó, Johanna férje volt, a titulus Johannának járt ki. A szigorú etikett értelmében ezt büntették is. Szerencsére Szép Fülöp hízelgésnek vette.

– Ne hízelegj, és állj föl! Szükségünk van rád.

Fölálltam, és az arcába néztem. Nemcsak szavai nyugtattak meg, hanem az arca is. Szemében harag lobogott, szép arcát kegyetlen, gúnyos mosoly torzította el. De rögtön láttam, hogy a harag nem felém irányul.

– Fa Presto, tudásod és gyorsaságod messze földön híres, ezért téged választottunk ki egy fontos feladatra. Egy élő arcról kell többrendbéli portrékat készítened. A stúdiumfő két óra hosszat fog előtted állni. Mit gondolsz, hányszor bírod azt lerajzolni?

– Ahányszor felséged parancsolja – feleltem magabiztosan, szemtelenül ismételvén a titulust.

– A művésznek nem parancsol senki, kíváncsiskodunk csupán. Mondd, le tudnád rajzolni bár tízszer? Minden másolatért kapsz ezer reált.

– Felséged kedvéért akár hússzor is.

– Rendben van, majd meglátod. De nem zavar, ha az arc vonásai folyton változnak, torzulnak? Ha a pózoló, hiú emberek pófája helyett most valami egészen mással, valami nagyon kegyetlennel kell megküzdened?

Megnevezhetetlen öröm hasított belém. Mintha egy hosszú és unalmas hajóút után föltűnne a szárazföld. Lábam remegni kezdett.

– Ő, felség, a szokatlan arc a művész minden vágya és gyönyörűsége. Ígérem, nem fog csalódní bennem felséged. Számomra ez nem megrendelés, hanem felséged nagyvonalú ajándéka.

Szép Fülöp hisztérikusan fölkacagott.

– Jól van. Akkor most eredj, elvezetnek a műterembe!

A testőrök levezettek az udvarra, és hintóba ültettek. Nem ugyanaz a hintó volt. Nem voltak ablakai. Nem tudtam követni, merre visznek, de nem is érdekelt. Sejtettem, hogy valami nagy dolog van készülóban, sejtettem, hogy közeledik az a pillanat, melyben Isten megajándékoz. Sosem tapasztalt izgalom vett erőt rajtam.

Az udvart sem tudtam szemügyre venni, ahol kitessekeltek a hintóból, mert rögtön egy gyaloghintóba löktek, melynek ugyancsak nem voltak ablakai. Egy darabig lépcsőkön haladtunk lefele, majd folyosókon mentünk. Megfigyeltem, hogy mindig balra fordulunk, tudtam, hogy így lehet eljutni egy labirintus közepébe. Egy teremben álltunk meg, ahol a léptek zaja alig hallatszott. Itt kitessekeltek a hintóból.

Szétnéztem és megborzongtam. A tágas, alacsony boltívekben összehajló terem falait fekete posztó takarta, az oszlopokba rótt karikákról láncok és kötelek csüngtek; a láncokra és kötelekre tapadó rozsdaszerű foltokban tapasztalt szemem a megszáradt emberi vérré ismert. A szegletekben vasfogók, különös alakú kanalak és háromoldalú csavarok voltak egymásra hányva; a háttérben négy soros emelvényen fekete palástba burkolt alakok ültek, fejüket csuklya, arcukat sűrű fátyol takarta. Csak egynek volt leplezetlen az arca; magasabban ült a többinél, láthatóan ő volt a főnök. Az egész terem egyetlen lámpa világította be, a mécsbe töltött mákolaj a halál színét vetette minden tárgyra.

Hamar rájöttem, hol vagyok. A Szent Inkvizíció nagytermében, melyről félve suttogtak szerte Hispániában, de bizonyosat senki nem tudott róla; nem akadt még Thészeusz, ki élve tért volna vissza az Anyaszentegyház eme Minotauruszának birodalmából.

Asztalhoz ültettek, közel a terem közepéhez, egy álarcos férfi mellé. Az álarcos jelt adott a főinkvizítornak, az pedig két pribéknek, kik ezután a terem közepére léptek, és fölemeltek egy fekete leplet. A lepel egy emberi fejet takart.

Nem levágott fő volt, hanem élő fej, eleven, haragos tekintettel, bátor homlokkal, megvetést kifejező ajakkal és villogó, nagy, fekete szemmel; a legszebb fő, melyről valaha asszony álmódott s melytől férfi rettegett.

Hirtelen borzalmas mesében hittem magamat, olyan mesében, minőt a mórrok szoktak mondani, törzs nélküli varázsfejekről, meg egyéb csodákról; aztán ráeszméltem, hogy most élőben látom a legkegyetlenebb kínszerszámot, a caldariát. Mi csak a fejet látjuk, a test olajjal töltött rézhengerben áll, a terem alatti pincében; a henger alatt tüzet fognak szítani.

Ez volt tehát a feladatom, lerajzolni a megkínzandó arcának torzulásait a halál fele tartva.

Végtelenül terjedelmes lenne annak ábrázolása, mit akkor mindvégig éreztem: a rémület, a borzalom, a gyönyör, a megszállottság megnevezhetetlen árnyalatainak lobogó káoszát. Úgyhogy csak tárgyilagos leírására szorítkozom azon eseménynek, melynek során Isten föl villantotta szemem előtt azokat a valós képeket, melyeket nekem kellett megörökíteni és amelyeket egyedül én tudtam megörökíteni ezen a világon.

A fő büszkén hordozta végig tekintetét a termen, szemöldökét dacosan húzta össze. Ezt azonnal lerajzoltam. Akkor szólalt meg az inkvizítor:

– Don Jayme d’Avila, valld meg bírág előtt, mikor beszéltél Johannával, Fernando leányával legelőször, és mikor legutolszor!?

A fő megszólalt.

– Távolról láttam őt, nem szóltam vele soha.

– Don Jayme d’Avila, neked tilos viszonyod volt Johannával; valld meg bűnös szerelmeidet!

A vallatott arcán harag gyulladt erre a szóra, szeme villámokat szórt.

– Kérdésed sérti azt, akit tisztelned jobbágyi kötelesség. Felségsértő volnék önlelkem előtt, ha e kérdést arra méltatnám, hogy cáfolatot adjak rá. A királynő ártatlan és tiszta.

Ezt az arcot is le akartam rajzolni, de a mellettem ülő álarcos megállított.

– Várd meg, amíg elkezd melegedni!

Az inkvizítor jelére egy hóhér eltávozott, a stúdiumfő arcán nemsokára látszott, hogy elkezdték szítani a tüzet.

– Most kezdheted – mondta az álarcos, és én lázasan dolgozni kezdtem.

Többre nem emlékszem. Csak arra, hogy rajzoltam és rajzoltam, oly gyorsan, mint még soha, saját magamnál is gyorsabban. Az arcot, ahogy torzul a halál felé. Még annyit hallottam, hogy halála előtt a lovag hét napra rá Isten elé citálta Fülöpöt, mert ezt mindeneket megrengetően üvöltötte; akkor még az edzett és fegyelmezett inkvizítorok is fölhördültek. A következő pillanatban don Jayme d’Avila visszaadta lelkét az Úrnak, én még lerajzoltam a már halott főt is, és elvesztettem eszméletemet.

*

Midőn magamhoz tértem, otthonomban voltam. Ágyam mellett pergamenhalom tornyosult: nem kevesebb, mint harminchárom rajzot készítettem. Ajtóm előtt Fülöp küldöttje állott, és közölte, hogy harmadnap jelentkezik a tizenkét legjobban sikerült rajz aprólékosan kidolgozott változatáért.

Harmadnap átadtam a tizenkét pompás rajzot. Ötödnap elterjedt az országban a hír, miszerint Johanna megtévelyodott. Hetednap az összehívott rendek kinevezték Fülöpöt felségesnek. Nyolcadnap Szép Fülöp ott feküdt a ravatalon; mindentudó nyelvek azt susogták, hogy megmérgezték.

Isten legyen kegyelmes bírójuk mindazoknak, akik meghaltak!

Azoknak, akik élnek vagy élni fognak, hadd próbáljam megfejtani az Escorial eme titkát. Azt hiszem, a tapasztaltak alapján össze tudom állítani a történetet. Szép Fülöp kegyetlenebbik bosszúja nem don Jayme d’Avila ellen irányult. A rajzokra nem azért volt szüksége, hogy gyönyörködjön bennük. (Azt hiszem, Szép Fülöp végignézte a kivégzést, most már szinte bizonyos vagyok, a mellettem ülő álarcos fojtott, de indulatos hangja ismerős volt valahonnan, csak akkor nem volt időm ezzel törődni.) A rajzokat minden bizonnyal Johannának szánta. Nem hiszem, hogy Johanna érintkezett volna don Jayme d’Avilával, hogy valaha is egymáshoz értek volna, vagy váltottak volna egy szót is. A királynőt megközelíteni lehetetlenség – ez nem Franciaország. De akkor honnan a vád, honnan jött rá Fülöp, hogy Johanna érzelmeket táplál a lovag iránt? Talán az a legkézenfekvőbb megoldás, hogy Johanna valahol látta ezt a feltűnő szépségű lovagot, majd pedig lerajzolta, hiszen kitűnő festő volt, igen, bizonyára egész sorozatot készített a beszédes arcról. Erre válaszolhatott Fülöp az általam készített rajzokkal.

Bosszúja a történelem egyik legötletesebb és legkegyetlenebb megtorlása volt. Bevallom, csodálom Fülöpöt ezért az ötletért.

Johanna bosszúja: közhely.

Az Inkvizíció intézményének gyűlöltői közül bizonyára sokan fogják azt gondolni, hogy Johanna rajzainak tárgya nem is don Jayme d’Avila volt, hanem valaki más. D’Avila ugyanis egyike volt azon mór lovagoknak, akik keresztény hitre tértek (bár azzal vádolták őket, hogy titokban Mohamed próféta pogány vallásának szertartásait űzik), azon andalúziai nemesek közé tartozott, kiket Kasztíliában »marranos«-nak neveznek, ami mindközönségesen disznót jelent. Ezeket a lova-

gokat csendesen, ám elszántan irtják, részben vallási meggyőződésük miatt, de leginkább azért, mert az elítéltek vagyonát az Inkvizíció bírái öröklik. Don Jayme d'Avila köztudottan a leggazdagabb marranos volt. Meg kell mondanom: ha előbbi fejtegetésem igaz, úgy don Jayme d'Avila mindenképpen azonos volt a Johanna rajzaiban ábrázolt férfival. A féltékeny férfi és a művész – ha ráadásul szerelmes is – szeme nem csalatkozhatott. Úgy a történet másként alakult volna.

De számomra nem a történelem ezen érdekes, ám jelentéktelen, függöny mögötti kis titka a legfontosabb. Szerintem Jayme d'Avila, Johanna, Fülöp és az Inkvizíció csupán eszközök voltak Isten kezében, velem való céljának elérésében. Ezért hagytam, szánt szándékkal, históriám végére azt, ami a legtöbbet jelent nekem, a művésznék.

A vak festő jóslata beteljesült. Isten nem feledkezett meg rólam. Nem hiszem, hogy művész még egyszer ilyen esemény tanúja lehet. Azt sem hiszem, hogy bárki el tudná képzelni ezt a valóságot; a leggazdagabb művészi képzelet is csődöt mondana; a legjobb komédiás sem tudná eljátszani. Megörökítéséhez nemcsak alkalom kell, hanem az én gyorsaságom, ábrázolásom hűsége, fölülmúlhatatlan pontossága is – azon erényeim, melyeket annak idején oly szívesen elcseréltem volna másfajta tehetségért.

Enyém tehát a művészet egyedülálló sorozata. Harminchárom kép (az Escorialba hű másolatokat küldtem). Ahogy így ülök, és nézegetem don Jayme d'Avila képekben ábrázolt passióját, egy csodás férfiarc iszonyú történetét, azon gondolkodom, hogy ha egy folyamatot ábrázoló sorozat egymás után következő képei csak egy – a szemnek talán nem is látható – árnyalatban különböznenek az előzőtől, a sorozat rengeteg, több ezer vagy tízezer képből állna, és ezeket a képeket ha megfelelő sebességgel forgatnám a szemünk előtt, ábrázolható lehetne a mozgás. Nem tartom valószínűtlennek, hogy majdan, századok múltán, az emberek elkészítik azt az ördögös masinát, mely képes ilyesmire.

Isten legigazibb ajándéka, életem értelme és remekműve azonban nem a sorozat, hanem pontosabban annak utolsó előtti darabja. Az a kép, mely az életből a halálba való átlépés közvetlen pillanatát ábrázolja. Egy pillanatot, melyet nem is látunk, és már el is röpült, a másodperc töredékének a töredékének a töredékét. Minden kép egy pillanatot ábrázol, megfagyasztja az időt, de az a pillanat csak *egy* pillanat, egy közönséges pillanat, és nem *a* pillanat. Viszont annak a pillanatnak, melyet megragadtam, határai vannak: egyik oldalon az élet, másik oldalon a halál. A lét és a nemlét. Azt hiszem ez a legfontosabb pillanat, *a* pillanat.

Akkor, abban a halálos teremben Isten vezérelte kezemet, és én öntudatlanul lesben álltam, becserkésztem, majd lecsaptam, megfogtam és megörökítettem a jelent.

4.

Nem célom a két mű aprólékos összehasonlítása, csupán néhány gondolatomat szeretném lejegyezni.

Úgy vélem, hogy Jókai 1859-ben írott elbeszélése egy allegória, melyben Johanna Magyarország jelképe, Szép Fülöp Ausztriát képviseli, don Jaymé d'Avi-

la pedig a negyvennyolcas forradalmat és a szabadságot. Johanna–Magyarország a szabadságról álmodozik, ám a forradalmat, a hős lovagot Fülöp–Ausztria leveri, meggyilkolja. (Nyilvánvaló, hogy Fülöpnek nemcsak érzelmi, hanem politikai motivációi is voltak, hiszen Johanna megtébolyodásakor ő ragadta magához a hatalmat.) D’Avila – az erkölcsi győztes – azonban Isten elé citálja Fülöpöt, megjósolja annak halálát, bukását. Johanna képei: a lázadás. Lucero – itt csupán a hatalmat kiszolgáló, pénzéhes művész – torzképei: a megtorlás. Maga a caldaria, a kínzóeszköz, központi motívum – ez indokolja a címválasztást is – a hon gyötrelmeinek szimbóluma.

Merész koreszme egy gótikus, morbid, ám ugyanakkor fölöttébb kedélyes* történetbe bújtatva.

Ezzel szemben X. Y. B. Luis de Lucero, a művész alakját emeli ki, az ő szájába adja a történetet. Bár megőrzi a cselekményt, s ezáltal az allegóriát is (ez esetben – egy új forradalom után** – Szép Fülöp a kommunizmus jelképe, az Inkvizíció az AVH-é), a politikai mondanivaló másodlagos. Jókai a nemzeti-romantikus korszak írója és hőse. X. Y. B. igazi hazája viszont az irodalom; Lucero nála nem a hatalmat, hanem a művészetet szolgálja. A *caldaria* újraírásának korában az irodalom impériumának uralkodója – X. Y. B. és még sokak számára – Jorge Luis Borges, kinek hősei folyton keresik és időnként megtalálják az abszolútumot. A borgeses hős tehát egy Grál-lovag; ilyen X. Y. B. festője is, aki megfest egy csodálatos sorozatot, ráadásul elképzei a filmet – ám főműve az a kép, melyben megragadja az élet és a halál által behatárolt pillanatot, vagyis az abszolútum egyik formáját.

X. Y. B. – Borges mintájára – az abszolút művészet örökkévalóságát hirdeti a politikai és a történelmi ideológia mulandóságával szemben. A politika, a történelem csupán eszköze az abszolút művészet megvalósulásának.

X. Y. B. fikciójátékai, szerkesztési manőverei bravúrosabbak, mint Jókai hagyományos, lineáris szerkesztésmódja. Könnyebb volt neki, hiszen Jókai nem olvasott Borgest. X. Y. B. ellenben a borgeses arzenál minden olyan eszközét felhasználja, amellyel lehet valamit kezdeni ezen fikció esetében.*** Például csak a novella végén – az egyik csattanóban – beszél Johanna rajzairól, így nem tudhatjuk, hogy tulajdonképpen mire kellene Fa Presto rajzai. Jókainál Szép Fülöp és Fa Presto dialógusa mindent elárul.

Ám – annak ellenére, hogy X. Y. B. csattanóit ravaszabbnak érzem – engedtesék meg fölhívnom a figyelmet arra a hihetetlen pontosságra, mellyel Jókai meg-szerkesztette novelláját, arra a könyörtelen következetességre, áttekinthetőségre,

* Rokonszenves számomra Jókai derűs attitűdje és cinikus nyelvezete, mellyel ellensúlyozza a tragikumot; de a véresen komoly X. Y. B. ügyes egyensúlyozása a magasztosat a patetikustól elválasztó pengeélen sem hagyott hidegen.

** Jókai a forradalom után tíz évvel írta az elbeszélést. X. Y. B. is körülbelül az ötvenhatos forradalmat követően tíz évvel írhatta meg a magáét, hiszen 1968 után már nem írt magyarul. Kétlem, hogy figyelmen kívül hagyta volna ezt az analógiát.

*** Vonatkozik ez a mondatok szerkesztésére is. Egyik nagyon szép – amúgy tipikusan borgeses – kiszólása azóta is ott motoszkál a fülemben: „*Velencében, a lagúnák városában, ahol hintó helyett csónakkal járnak az emberek*”. De, mint azt a szó szerint átvett részek is bizonyítják, a Jókai-szöveg sincs híján borgeses jegyeknek.

arra a klasszikus rendre, ami művében uralkodik.* (Ezért Jókai nyugodtan megengedhette magának, hogy lelője a poént.) Ellenben X. Y. B. szeszélyesebb. Ha Jókai egy paraszt a sakktablán, aki csak előre megy, és a nyolcadik kockára érve királynő lesz belőle, úgy X. Y. B. a lóhoz hasonlatos. (Ez nem értékelés; az igazi sakkozók tudják, hogy a sakkjáték minden egyes figurája egyformán fontos.) Időnként rava-szul megkerüli a problémát, például amikor a transzcendens lelkiállapot leírásának hiányát imígyen indokolja: *„Végtelenül terjedelmes lenne annak ábrázolása, mit akkor mindvégig éreztem: a rémület, a borzalom, a gyönyör, a megszállottság megnevezhetetlen árnyalatainak lobogó káoszát. Úgyhogy csak tárgyilagos leírására szorítkozom azon eseménynek...”* A szerkesztés bizonytalanságait a történeteket előadó narrátor gyarló emlékezetére fogni nem bizonyos, hogy helytálló mentség. A magam részéről határozottan kíváncsi lettem volna erre az ábrázolásra; azt hiszem, a csattanókat kergető X. Y. B. imitt-amott kissé türelmetlen volt.

5.

A vita, melynek kirobbanásában Heinrich von Linde volt a ludas, X. Y. B. halála után három hónappal kezdődött. Javarészt diákok szóltak hozzá, de két konzervatív, idősebb filosz is bekapcsolódott. Csupán néhány gondolatot sikerült lejegyezni, de remélem, sikerül fölvázolnom a lényegét. Mivel bemutattam már X. Y. B. nézeteit és elveit, csak a reakciókra szorítkozom.

Egyetlen szerzőt, az X. Y. B.-t pártoló Evelin Ingrid Hochot** leszámítva mindenki támadott. A két idősebb filosz csöppet sem lógott ki a betokosodott akadémiái könyvkukacok sorából. Patetikusan, elfogultan, elméleti érvek nélkül gyalázták X. Y. B.-t; az újraírást felülbírálásként és plágiumként fogták föl, és hevesen tiltakoztak az ellen, hogy egy akárki fölül merje bírálni a hagyományt és a szent klasszikusokat; szavaikba némi xenofóbia is vegyült. Egyikük merénylőnek és tolvajnak titulálta az újraírót, írása végén pedig megjegyezte: *„Tudom, hogy övön alul rúgtam a megboldogult plagizátorba, hogy használtam nem ildomos minősítéseket is, ám ez esetben nem bánom, hogy elfogult vagyok. Elvégre X. Y. B. maga mondta, hogy az objektivitás hülyeség.”*

A diákok megpróbálták elméleti érvekkel is alátámasztani rosszallásukat. Mi lesz az eredetiséggel? Az isteni szikrával, az ihlettel. Az ötlettel? *„A műalkotásban az ötlet a legfontosabb, az ötlet a szent. A kivitelezés már csak mesterség. Az ötlet az, ami megkülönbözteti a művészetet a mesterségtől.”* „Így könnyű. Lenyúlod valakinek a kitűnő ötletét, egy másiknak a stílbravúrait, s ha jó a beleérző képességed, meg is van a följavított mű. Lehet, hogy jobb, mint az eredeti. Ám van egy óriási különbség. A Faust ötletéhez és megírásához zsenialitásra volt szükség. A Faust újraírásához elegendő

* Van mégis egy ellentmondás Jókai szövegében (bár nem a szerkesztéssel függ össze, inkább csak apró figyelematlenség). Fülöp kijelenti, hogy *„a művésznak nem parancsol senki”*, néhány sorral lejjebb azonban így beszél: *„hagyd el: az Escorialban nem alkuszna visszafelé a szolgálkál”*. Azt hiszem, X. Y. B. észrevette ezt az ellentmondást, azért hagyta ki ezt a párbeszédből. Így Fülöp kijelentése hitelesebbnek tűnik, és nem veszíti el magasztosságát.

** Az Evelin Ingrid Hoch név – a g betűt leszámítva Heinrich von Linde nevének anagrammája, de erre akkor senki sem jött rá.

a tehetség és a mesterségbeli tudás. Ezért X. Y. B. hozzáállásában az alkotás folyamatának, az alkotás transzcendenciájának a lealacsonyítását, megalázását látom.”

Volt aki a művek varázsát féltette, volt aki a korhangulatot, a közgondolkodást: „Hugo tizenennyolc éves korában írta az Izlandi Hant, és a regény varázsát éppen az izgágaság, a kamaszos fantázia vadromantikus túlkapásai eredményezik. Az átfírt Izlandi Hanban viszont A nyomorultak érett és fásult Hugójára ismerünk.” „Az irodalmi mű a kor hangulatát, a kor gondolkodását, nézőpontjait tükrözi. X. Y. B. átfírásai az aktuálisat. Az aktuálisra pedig nem vagyok kíváncsi, jól ismerem azt X. Y. B. nélkül is.”

Evelin Ingrid Hoch a második fordulóban szállt be, és megkísérelte az X. Y. B.-művek létjogosultságának megideologizálását „az irodalomban mindennek helye van, ami minőségi formába öntött minőségi gondolat” elve alapján. Ha az alapötlet nem is eredeti, de X. Y. B. megvalósításai, kombinációi igen gazdag fantáziára vallanak, nem beszélve a formai és stilisztikai bravúrokról. És különben is, melyik alkotó nem játszadozott el azzal a gondolattal, hogy ő jobban megírta volna ezt meg ezt a művet? De ritkán merték megtenni. X. Y. B. vállalta az újraíró szerepét, bátorsága mindenképpen becsülendő. Nem nyilvánította magát géniusznak, ő maga nyilatkozta, hogy a *Divina Commedia* újraírása csupán tehetség kérdése volt. „Nem tekintette magát vátesznek, lángoszlopnak. Az irodalom híűséges és hangyaszorgalmú szolgálja volt.”

Ezek után Hoch megpróbálta metafizikusabb szintre terelni a vitát. Természetesen Borges teóriáihoz folyamodott. „Az irodalom egy végtelen könyv, melyhez minden író hozzátold valamit. Ennek a könyvnek egyetlen szerzője van, akiben mindenki egyesül. Tulajdonképpen a könyv önmagát írja, és a nevek nem számítanak.” „Csodálom, hogy most, midőn Nyugat-Európa Borges-mániában szenved, az ifjú párizsi filoszok – akik melleleg fennlen hirdetik Borges iránti elkötelezettségüket – lefitymálják és kicsinálják X. Y. B.-t, aki olyan, mint egy Borges-hűs, egy másfajta Pierre Menard. Borges forradalmasította a fikciót, és megteremtett egy kánonok és kicsinyességek fölé magasló irodalomfilozófiát. Ilyen hozzáállással rajongói méltatlannak bizonyulnak a Mesterhez.”

Hoch írása elbizonytalanította a diákokat – egy kivételével. A harmadik számban csűrték-csavarták, értelmezték Borges nézeteit, de az írások mind a Borges-recepció, mind a vita szempontjából meddők voltak. Az egyik hozzászólás viszont könyörtelenül kettévágta a „borgiuszi csomót”: „Igen, tisztelt Evelin Ingrid Hoch, Borges valóban a mesterek mestere. Írásai csodálatosak, irodalomfilozófiája forradalmi, és minden kánonok fölött lebegő. X. Y. B. valóban egy borgeszi hűs. Az egész borgeszi eszmével egyetlenegy baj van – ez ugyan mit sem ront zsenialitásán és szépségén –, hogy idealista és nem reális. Duroábban fogalmazva: nem igaz, annak ellenére, hogy a legszebb irodalmi álom. Egy fikcióban a francot sem érdekli az igazság, ám mi most nem egy borgeszi fikcióban vagyunk, nem egy teremtett világban, hanem a földön, ahol létezik még a pragmatizmus, meg olyasvalami, amit etikának neveznek.”

Hoch válaszában érződik, hogy feladta. Csupán egy tétovázva megfogalmazott hebegés. Szinte könyörög, hogy legalább kuriózumként fogadják el X. Y. B.-t, akit ezúttal a kabbalistákhoz hasonlít, és a fentiek ellenére mégis – igaz, ezúttal nem művészetfilozófiai – Borges-idézettel mentetet: „Kigúnyolni könnyű az efféle műveleteket: én inkább megpróbálom megérteni őket.”*

* Borges: *A Kabbala védelmében*

Az utolsó körben már csak fáradt és unott trivialitások jelentek meg. Evelin Ingrid Hoch már nem közölt ebben a számban.

6.

Egy év telt el a hazatértem óta. Markkal időnként levelet váltottunk. Egyik levélben írta, hogy Heinrich von Linde eladta lakását, pénzzé tette mindenét, könyveit pedig szétesztogatta a diákok között. Most szállodában lakik, a pénz egy részét a Páholynak adományozta, a másik feléből dorbézoltatja a társaságot, és könyörög a diákoknak, hogy a legdrágább italokat fogyasszák. Sietve válaszoltam, és arra kértem, próbálja megszerezni nekem X. Y. B. könyveit. Két hónap múlva válasz érkezett: „X. Y. B. könyveiből egyikünk sem kapott. *Eltűntek. Heinrich bácsit két hete temettük el. Egyik este ugyanis nem jelent meg a törzshelyen, a szokásos időpontban. Fölmentünk hozzá a szállodába, kopogtattunk az ajtaján, de nem engedett be. A portás nem látta távozni. Betörtük az ajtót. Ott feküdt az ágyon és agonizált. Nem ismert meg minket, félrebeszélt, és – fogózz meg – nem németül, nem franciául, hanem magyarul!*

Az éjjeliszekrényen egy borítékot találtunk. Egy csekket tartalmazott, meg egy levelet. A levélben csupán annyi állott, hogy áldását adja ránk, szolgáljuk tovább az igaz filológiát, s hogy a csek a temetési költségeket fedezendő van ott, a maradékból pedig fogyasszunk bőséges vacsorát a temetés után egy előkelő vendéglőben, és igyunk az ő emlékére, mert ott, ahonnan ő érkezett, ez a szokás. Eltemettük, megsirattuk, ettiünk és ittunk az ő emlékére.

A rendőrségen kikértük a dossziéját. Magyar volt, 1945-ben érkezett Párizsba. 1957 januárjában kérvényezte neve megváltoztatását. Gondolom, olvastál elég Borgest ahhoz, hogy kitaláld, mi volt az eredeti neve... Öllelek, Mark.”

Igen, olvastam elég Borgest. És olvastam X. Y. B.-t is. Egy keveset.

Borzasztóan földült a hír és a felismerés. Elöntött az a szomorúság, melyet minden kultúrember érez, midőn egy műkincs megsemmisül. Dúlt bennem annak az embernek a tragédiája, aki egy értelmetlen háború elől menekülván, hazája és családja elvesztése után az előítéletek és a közömbösség miatt megsemmisíti több évtizedes, különleges életművét, elveszítvén így a hazájánál, a nemzeténél fontosabbat, az irodalmat is. Nemo kapitány sértődöttségéhez volt ez hasonlatos; lám, az utolsó magyarnak, akit látott, nekem is hazudott. Hogy másképpen nézett rám? Hogy másképpen szorította meg a kezem? Belemagyarázás, utólagos érzélgősködés.

Szerettem volna kirohanni a szobámból, és szembeköpní apámat, a rendszer kiszolgálóját, a rendszerét, mely nemzetének megtagadására kényszerítette Jókai és Dante újraíróját. De nemcsak a fiúi tisztelet akadályozott meg ebben, hanem a rádöbbenés, hogy egy izgalmas elbeszélés szereplője vagyok, hogy X. Y. B. megismerése, sorsának kuriósuma, titkának (de ki tudja, még hány volt?!) megfajtése – egytől egyig egy mágikus novella mozzanatai, és az, hogy ebbe az elbeszélésbe beléphettem, apámnak is köszönhető, aki kijárta, hogy elmehessek Párizsba.

Politeista vallásomban, az irodalomban akkor új szentélyt avattam, és meggyújtottam egy gyertyát az elhunyt csodabogár, e különös Grál-lovag emlékére.

A művek elvesztésének fájdalmát átvette a mélységes megértés. Pohár bort töltöttem, és lassan megnyugodtam. Hát igen. X. Y. B. könyvein csak mulatott vagy megbotránkozott pár tucat (esetleges) olvasója. „Megölte” magát, de állítólagos halála sem hozta meg az elismerést. Az olaszok ellenségesek voltak, kicsúfolták, még a tekintélyes pénzösszegért sem vették volna komolyan. A vitában résztvevő szakemberek vagy szakember-palánták véleményei végérvényesen elkeserítették. A vitázó cikk szerzője, egy diák csúfondárosan kijelenti, hogy *„az irodalom eddig is megvolt, ezután is meglesz a délibábokat kergető vagy, mondjuk ki tisztán: örült X. Y. B. nélkül. Nem kell bedőlni minden irodalmi aktusnak, még ha kuriózum is. Kuriózumok vannak még jócskán; ráadásul olyanok, melyek nem váltanak ki etikai ellentmondásokat. A hagyaték gondozójának pedig azt javasoljuk, hogy az örökséget fordítsa egy az X. Y. B.-jénél komolyabb bölcsészeti program támogatására. Igen, kitalálhatják, a kocsmafilológia költségvetésére gondolok!”*

X. Y. B. hagyatékának és vagyonának gondozója, Heinrich von Linde megfogadta ezt a javaslatot.

GNÓZIS ÉS SZEMANTIKA*

Nincsen olyan civilizáció, amelynek ne volna Bábel-változata, ne volna a nyelvek döntő szétszakadásáról szóló mítosza.¹ A talány megoldására – metafora útján – két alapvető elképzelés, két jelentős kísérlet született. Néhány súlyos hiba következte – a Pandora szelencéjével történetekhez hasonlóan – nem várt módon elszabadult a nyelvi káosz. Vagy egyértelműbben: az ember nyelv-állapota – a másokkal való érintkezéstől való elzárás, amely oly abszurd módon osztotta meg személyiségét – egyfajta büntetés. Őrült tornyot emeltek a csillagokig; a Titánok vadul egymásnak estek, törött csontjaik az egymástól elzárt nyelvek szilánkjaivá váltak. Tantaloszhoz hasonlóan, az istenek csevegését kihallgatva, a halandó ember büntetése az lett, hogy tudása nem gyarapodott, s minden ősi, univerzális beszédről őrzött emlékképét elvesztette. A mítosznak ez az állandóan visszatérő, zűrzavarból táplálkozó, ősinél is ősbib korpusza fokozatosan filozófiai és hermetikus elmélkedések tárgyává válik. Az efféle elmélkedés története – a filozófusok, logikusok és az *illuminátusok* erőfeszítései, hogy az emberi nyelv zavaros állapotát megmagyarázzák – önmagában a képzelet krónikájának egyik impozáns fejezete. Sok benne a fellengzősség: az érvelés csábító, az érveket barokk tekervényesség szövi át. A szavak, mintegy visszavonulva a létezés saját burkát vizsgáló meditációtól, a szavak tükörképére és visszhangzó felszínére összpontosulnak; a filológia metaforikus és ezoterikus hagyománya gyakran elveszti kapcsolatát a józan ésszel. De a Bábelről szóló vita rejtett képek, kabbalisztikus és emblematiszterikus szerkezetek útján, okkult etimológiákon és szokatlan megfigyeléseken keresztül alapvető fontosságú intuíciók felé irányulva véli megtalálni további útját – miként az az égbolton észlelhető mozgás részben asztrológiára támaszkodó, pitagoreus hipotézisei esetében Kopernikusnál és Keplernél is történt. A modern nyelvészetnek azon nézeténél is, mely szerint az ember saját társának nyelvétől érzelmileg eltávolodott, ámulatba ejtőbb az intuícióig és a legapróbb részletek vizsgálatáig terjedő nyelvi miszticizmus és filozófiai grammatika hagyománya, amely, úgy gondolom, gyakran hiányzik a mostani vitákból. Ma kimértebb, de felszínebb irányba haladunk.

Feltételezések kulcsfontosságú képei és irányvonalai elevenednek fel a nyelvfilozófiában a pitagoreusoktól Leibnizig és J. G. Hamannig. Azt tanítják, hogy az emberi szubsztancia össze van kötve a nyelvvel; a nyelv misztériuma jellemzi az ember létét, abban a sorban elfoglalt közbülső helyét, amely a lélek nélküli létől a teremtés transzcendens rendszeréig vezet. A nyelv annyiban valóban materiális, hogy az izmok és a hangszalagok játékát igényli; ugyanakkor megfoghatatlan, és – a feljegyzések, emlékezések jellegéből fakadóan – annak ellenére független az időtől, hogy temporális áramlatban mozog. Ezek az ellentmondások vagy dialektikus viszonyok az emberi egzisztencia kettősségét, a fizikai és spirituális tevékenységek interakcióit erősítik. Az okkult hagyomány úgy

* Részlet George Steiner *Bábel után* című könyvének (After Babel, Oxford, második, javított kiadás, 1992) megjelenés előtt álló fordításából (második fejezet: *Nyelv és gnózis*, 59–76. o.) A könyv egy másik részlete *Amit az elmélet igényel* címmel jelent meg a *Nagyvilág* 1997/3. számában.

¹ Erről a tárgyról szóló kiváló munka és az intellektuális kalandozások egyik legképrázatosabb darabja Arno Borst *Der Turmbau von Babel: Geschichte der Meinungen über Ursprung und Vielfalt der Sprachen und Völker* (Stuttgart, 1957–63.) című műve.

tartja, hogy egyetlen ősnyelv, az *Ur-Sprache* húzódik meg a jelen különbözősége, a szemben álló nyelvek, Nimród zikkuratjának összeomlását követő, összefüggéstelen tömege mögött. Ez az ádami vernakuláris nyelv nemcsak lehetővé tette mindenki számára, hogy megértsék egymást és tökéletes könnyedséggel kommunikáljanak; kisebb-nagyobb mértékben az eredeti Logoszt is létrehozta, az életre hívásnak azt a közvetlen tettét, ami által Isten szó szerint „kimondta a világot”. Az Éden Vulgátája magában foglalta – bár talán nem egyértelműen kifejtett formában – az isteni szintaxist; a kijelentés és a megnevezés erejét, amely analóg Isten saját nyelvével, ahol egy dolog pusztá megnevezése valószínűleg a realitásba való azonnali bekerülésének szükséges és elegendő oka. Minden esetben, amikor az ember beszélt, újra eljátszotta, elutánozta a teremtés nominalista mechanizmusát. Ebből származik annak allegorikus jelentősége, hogy Ádám minden élő formát megnevezett – „a mely nevet adott az ember az élő állatnak, az annak neve” –, s az az általános képesség is, hogy megértsük Isten szavát, és értelmes válaszok álljanak rendelkezésünkre.

Sőt mi több, az *Ur-Sprache*, közvetlen isteni etimológia lévén, összhangban állt a valósággal, úgy, ahogy egyik nyelv sem Bábel után, vagy – ahogyan arról a karib indiánok mitológiája számol be – a világot körülölelő hatalmas kígyó szétdarabolása óta. A szavak és a tárgyak régebben tökéletesen illeszkedtek. Ahogy a modern episztemológusok mondhatnák, létezett a nyelv teljes, pontról pontra történő feltérképezése a dolgok igazi szubsztanciájára és formájára érvényesen. Minden név, minden állítás – egyedien és tökéletesen meghatározott gyökerekkel – kiegyenlítődött az emberi érzékelés és az adott eset tényei közt. Nyelvünk, mint egy poros üvegtábla vagy piszkos tükör, az érzékelés és az igazság között helyezi el magát. Az Éden nyelvén, akár egy hibátlan üvegen keresztül, átáradt a teljes megértés fénye. Így Bábel – némely szempontból ugyanannyira viaszszobor, mint az első – a második bűnbeesésnek számított. Ádám kiűzetett a Paradicsomból; most – akár a nyűszító kutyákat – az embereket űzték ki közös családjukból. Ezzel együtt száműzték azt a biztonságérzetüket is, hogy képesek legyenek a valóságot megragadni, s azzal kommunikálni.

A nyelvvel foglalkozó teológusok és metafizikusok igyekeztek kibővíteni a második büntetés jelentőségét. Nem történt-e részleges kártérítés pünkösdkor, amikor a nyelvek ajándéka alászállt az apostolokra? Nem jelentette-e az emberi nyelv történetének egésze, ahogy egyes kabbalisták feltételezték, az inga szorgalmas lengését Bábel és – a visszanyert megértés néhány messianisztikus pillanatában – az összhanghoz való visszatérés között? Mindezen túl mi mondható el magáról az *Ur-Sprachéről*? Végérvényesen elveszett? Ennél a pontnál az elmélkedés az ádami nyelv valódi természetétől függ. A héber vagy a kaldeus valamilyen még ennél is korábbi változata volt-e az, aminek távoli ismeretjeljei a csillagok és a képzeltetben folyók neveiből állíthatók össze? A zsidó gnosztikusok mellett érveltek, hogy minden kétséget kizáróan a Tórában használt héber volt az Isten nyelve, bár az ember már nem érti meg gazdag, ezoterikus jelentését. Egyéb kutatásokat – Paracelsustól a 17. századi pietistákig – úgy vezettek fel, hogy a héberre mint kivételesen privilegizált nyelvre tekintsenek. Csakhogy magát a nyelvet a bűnbeesés elváltoztatta, és az isteni jelenlétnek homályos kinyilatkoztatója maradt csupán. Szinte mindegyik nyelvvel foglalkozó mitológia – a brahmin bölcsességtől a kelta és dél-afrikai legendákig – egyet hisz: az ősnyelv hetvenkettő, vagy a hetvenkettes szám kisebb egységeire esett szét.² Melyek voltak az első ilyen egységek? Ha ezeket azonosítani lehetne, a kitartó kutatómunka felfedezhetné bennük a Paradicsom elvesztett nyelvének lexikai és

² Arno Borst alapos vizsgálatainak ellenére ennek a különös számnak az eredetét homály fedi. A 6x12-es komponensek asztronómiai vagy az évszakokkal összefüggő viszonyokra engednek következtetni.

szintaktikai nyomait, azokat a maradványokat, amelyeket egy feldühített isten teljes joggal szórt szét, s amelyek rekonstrukciója – mint a széttöredezett mozaik – visszavezethetné az embert Ádám egyetemes érvényű grammatikájáig. Ezek a nyomok, amennyiben valóban léteznek, mélyen elrejtettek. Utánuk kellene eredni, ahogy a kabbalisták és Hermész Trismegisztoosz adeptusai tették, akik úgy kísérelték meg a betűk és a szótagok rejtett alakzatainak jelentését kifürkészni, hogy megfordították a szavakat, és ősi nevekre – elsősorban a Teremtő különféle megnevezésére – alkalmazták. A számítás műveletei olyan bonyolultak, akár a tenyérjósokéi és asztrológusokéi – túl magasra állították a mércét. Ha az ember le tudná rombolni a szétdarabolt és rontott nyelv börtönének falait (a torony darabokra morzsolódott építőköveit), újra lehetőség nyílna arra, hogy közelebb jusson a valóság belső átjárhatóságához. Abban a pillanatban felismerné az igazságot, ahogy kimondta. Ezen kívül a többiektől való elidegenedésének, a kusza, félreérthető beszédbe való száműzetésének is vége szakadna. Az eszperantó megnevezés nyíltan tartalmazza az ősi és a kellő *remény*hez szükséges gyökeret.

Kezdve a Teremtés könyvével (11,11) és folytatva egészen Wittgenstein *Vizsgálódások*jáig vagy Noam Chomsky nagyon korai, a héber nyelv morfofonematikájáról szóló publikálatlan munkájáig, a zsidó gondolkodásmód hangsúlyos szerepet játszott a nyelv-misztikában, a tudományos munkákban és a filozófiában. Mózes könyveinek szövege zsidók és nem zsidók számára egyaránt kinyilatkoztatás-szerű jelentést hordoz – nem hasonlítható semmilyen későbbi nyelv lényegéhez. Így a héber nyelv ismét üvegágó gyémánt éléhez hasonlóan alkalmazkodott. A zsidó hagyományban megtaláljuk azokat a vallási szabályokat, amelyek nagymértékben szervezni fogják a lényegről és az emberi nyelvek rejtélyes felosztásáról szóló nyugati vita fő irányait. A hiteles szöveg minden eleme maga után vonta a tanulmányozás saját hagyományait a zsidó miszticizmusban és a rabbinikus tudományban.³ Az egyes héber betűknek ugyanúgy megvan a maguk filológiája és gnóziisa, miként a világnak és a nyelvtani egységeknek. A merkabah miszticizmusban minden leírt karakter értelmezhető úgy, mint ami a teremtés egyetemes tervezetének töredékét testesíti meg; minden emberi tapasztalat – ahogy minden emberi párbeszéd – grafikailag látens módon az ábécé betűibe van foglalva az idők végezetéig. Ezeknek a titokzatos betűknek a kombinációi – a jelentés elrejtett lényegének mélyére hatolva Isten hetvenkét nevét adják – talán felfedik a titkot, a kozmosz szerkezetét. Ennek megfelelően a profetikus kabbala kidolgozta a „betűk kombinációjának tudományát”. Az önálló, önmagukban nem szükségyszerűen jelentéssel bíró karakter-csoportokról való hipnotikus meditáción keresztül a beavatott eljuthat Isten nagy Nevének megpillantásáig, amely a természet minden vonásában, burkoltan bár, de ugyanúgy megmutatkozik, mint a Vulgata-szöveg rejtett rétegeiben. A héber nyelv kivételes közvetlenséggel rendelkezik, a kabbalista tudja, hogy minden nyelv talány és alapvetően összefüggésben áll a szent nyelvvel.

A német haszidizmusban inkább a szavak, semmint az ábécé jeleinek rejtett jelentése és változatlan megőrzése a legfontosabb. A Tóra egyetlen szavának megváltoztatása, rossz sorrendbe illesztése veszélyeztetheti a bukott ember és az isteni jelenlét közti törékeny kapcsolatot. Már a Talmud szerint is „egyetlen betű kihagyása vagy hozzátétele az egész szó jelentését megsemmisítheti”. Egyes *illuminátusok* annyira messze mentek, hogy feltételezésük szerint az átírás valamilyen jelentéktelen hibája – amit az írnok ejtett, akinek Isten a szentírást diktálta – hozott sötétséget és zűrzavart a világra. A teozófia, ahogy az a *Zóhár*ban és a *Zóhár* szövegmagyarázataiban olvasható, legfontosabb doktrínáinak bizonyítására misztikus szójátékokat alkalmazott. Isten neve, az *Elohim*, egyesíti

³ Itt természetesen elsősorban Gershom Scholem *Major Trends in Jewish Mysticism* (Jeruzsálem, 1941; New York, 1946) című munkájára támaszkodom.

a Mit, a rejtett alanyt az *Elohával*, a rejtett tárggyal. Az alany leválasztása a tárgyról a mulandó világ gyengeségét jelzi. Csak az Ő nevében ismerjük fel a végső egység ígétét, az ember a történelem dialektikájából való kiszabadításának biztosítékát. Röviden: az Isten tényleges nyelve, az a nyelvváltozat, amit Ádám közvetlenül ismert, és ami közös volt az emberek számára egészen Bábelig, ha csak részben is, de még dekódolható a héber nyelv mélyebb rétegeiben és talán a szétszóródott zsidóság egyéb nyelveiben is.

Az okkult szemantikában bemutatott, túlélésre épülő viselkedésmódok távoliak és gyakran szokatlanok. Különböző pontokon ugyanakkor a nyelvi gnózis a nyelv és a fordítás racionális elméletének döntő kérdéseit érinti. A jelentés mélystruktúrái, azok a struktúrák, amelyeket az idő eltemetett, vagy a köznyelv álcázott, és a beszélt nyelvváltozat felszíni struktúrái közötti megkülönböztetéseknek létezik egy meglepően modern tartománya. Azoknak az eljárásoknak, amelyek segítségével egy szöveg többet rejthet el, mint amennyit átad, van egy bizonyos kifinomult értésmódja, ami nélkülözhetetlen a nyelven belüli és a nyelvek közötti kommunikáció bármilyen feldolgozása esetében. S mindezekon túl létezik egy olyan józan ítélőképesség az ember nyelvben-élésének titokzatos voltáról és matematikus természetéről, ami Spinozánál éppúgy folyamatosan jelen van, mint Wittgensteinnél.

A gnosztikus gondolkodás számtalan eleme – gyakran a héber nyelvre utalva – magától értetődő az európai nyelvfilozófia nagy hagyományában. A látomásos hitek és a feltevések sorozata töretlenül érvényben maradt a 14. század elejétől, Eckhart mestertől egészen az 1660-as és 1670-es évekig, Angelus Silesius tanításaiig. A nemzeti nyelvek sokféleségére és apró részekre tagozódására még ma is újra és újra rácsodálkozunk. Paracelsus 1530-as évekbeli véleménye szerint aligha kétséges, hogy az isteni gondviselés egy nap majd visszaállítja az emberi nyelvek egységét. Kortársa, a kabbalista Agrippa von Nettesheim misztikus hálót szőtt a hetvenkettes szám köré: a héberben, különösen Mózes második könyvében, az isteni névhez a hetvenkettes számjegyet rendelve egyestültek a mágikus erők. Egy nap más nyelvek is visszatérhetnek a létnek ehhez a forrásához. Ez idő alatt a fordítás sürgető igénye olyan volt, mint Káin bélyege, az ember *harmonia mundiból* való kiűzetésének jele. Coleridge tudta, hogy nem volt a nyelvnek Jakob Böhménél (1575–1624) mélyebb tudású álmodozója, sem olyan érzékenysége, amelyet nála jobban kísértett volna a nyelv alkímiája.⁴ Akárcsak Nicolaus Cusanus jóval korábban, Böhme is azt feltételezte, hogy az ősi nyelv nem a héber volt, hanem egy olyan nyelv, amely a bábeli katasztrófa pillanatában száműzetett az emberek ajkáról, és most visszaállíthatatlanul szétszóródott az összes élő nyelv között. (Nettesheim egy ponton amellett szállt síkra, hogy Ádám igazi veleszületett nyelve az arámi volt.) Erratikus tömbök lévén, minden nyelv egy közös rövidlátásban osztozik; egyik sem képes Isten teljes igazságát artikulálni, vagy beszélői számára a létezés jelentőségének kulcsát átadni. A fordítók ugyanebben a félhomályban tapogatóznak egymás felé. A vallásháborúk és a feltételezett eretnokségek üldözése elkerülhetetlenül bukkant fel a nyelvek bábeléből: az emberek tévesen értelmezik és kiforgatják egymás szándékait. De a sötétségből van kiút: az, amit Böhme „szenzualista nyelvnek” nevezett, az ösztönös, nem irányított közvetlenség, a Természet és a természeti ember nyelve, ahogyan az pünkösdkor az alázas apostolokra szállt alá. Isten nyelvtana – a Természetet visszhangozva – mindenén áthallatszik, csak figyelniünk kell.

Kepler egyetértett abban, hogy az ősnelv darabjaira hullt. De nem a primitívek és a műveletlenek durva nyelvhasználatának köszönhető, hogy az isteni értelem szikrái még megtalálhatók, hanem a matematika és a matematikai jellegű harmóniatan hibátlan logikájának, valamint az instrumentális és mennyei zenének. A szférák és a pitagoreus össz-

⁴ Vö.: Alexandre Koyré: *La Philosophie de Jacob Boehme*, Párizs, 1971², 456–462. o.

hangok zenéjét – ahogy az Goethe *Faustjának* Prológusában szerepel majd – az isteni nyelv rejtett architektúrájaként hirdették. Angelus Silesius (Johann Scheffler) látomásai és Böhme figyelmeztetései a végsőig mentek. Angelus Silesius – Eckhart miszticizmusához visszanyúlva – kijelenti, hogy Isten az idők kezdetétől csupán egyetlen szót ejtett ki, amely minden valóságot magában foglalt. A kozmikus Szó semmilyen ismert nyelvben nem található meg; a Bábel utáni nyelv képtelen visszavezetni hozzá. Az emberi hangok hangzóssága, amely titokzatos módon mindig másmilyen és kölcsönösen zavarba ejtő, megnémítja a Logoszt. Nincs más megközelítési lehetőség, csak a csend. Angelus Silesius szerint tehát az összes ember közül a süketnémák vannak legközelebb az Éden elvesztett vulgátájához.

A 17. század szellemi légkörében ezek a gnosztikus ábrándok erejüket veszítették. Újra rájuk találunk viszont – modellé és metaforává változva – három modern író munkáiban. Úgy tűnik, hogy ők hárman mondják el a legtöbbet nyelv és fordítás belső forrásairól.

Walter Benjamin *A műfordító feladata* című írása 1923-ból származik. Bár hatással volt rá Goethének a *Diván*hoz írt híres jegyzeteiben a fordításról szóló részek és az, ahogyan Hölderlin Szophoklészről vélekedett, Benjamin esszéje a gnosztikus hagyományok folytatója. Benjamin leszögezi – s ezt az egész, különösen kifinomult, friss munkájában mint exegéta, mint a költő szándékának „titkos megosztója” végigviszi –, hogy aki „megért” egy szöveget, javarészt elsiklik annak elsődleges jelentősége mellett. A rossz fordítások túl sokat közölnek. Látszólagos szöveghűségük arra korlátozódik, ami az eredeti szöveg szövetében nem lényeges. A fordíthatóság kérdésének benjamin-i megközelítése – egyáltalán lefordítható-e egy mű?, s ha igen, kinek? – kabbalisztikus: „...beszélhetünk felejtethetetlen letről vagy pillanatról, még akkor is, ha minden ember megfeledkezett róluk. Ha ugyanis lényegük azt kívánná, hogy ne felejtjük el őket, predikátumuk mégsem volna hamis, csak olyan követelményt jelentene, amelynek emberek nem felelnek meg, tartalmazná továbbá az utalást egy olyan birodalomra, ahol megfelelés várja: Isten emlékezetére. Ennek megfelelően az írásos művek fordíthatósága akkor is latolgatandó még, ha emberek számára lefordíthatatlannak bizonyulnak. És a fordítás szigorú fogalmának jegyében ne mutatkoznának valóban bizonyos fokig annak? – Ekképp tisztázva, ezt a kérdést is feltehetjük már: kíváncsi-e bizonyos nyelvi alakulatok fordítása? Hiszen erre az alábbi tétel érvényes: ha a fordítás – forma, a fordíthatóság némely művek lényegi tulajdonsága.”⁵

Mallarmé visszhangozva, de kifejezéseit kétségkívül a kabala és a gnoszticizmus hagyományaiból véve, Benjamin a fordítás metafizikáját az „univerzális nyelv” fogalmára építi. A fordítás lehetséges is, lehetetlen is – dialektikus antinómia jellemzi az ezoterikus érvelést. Ez az antinómia annak tényéből fakad, hogy minden ismert nyelv töredék, gyökerei – mind algebrai, mind etimológiai értelemben – csak a „reine Sprache”-ban található meg, s kizárólag ez érvényesítheti azokat. Ez a „tisztá nyelv” – munkájának más helyein Benjamin a fogalomra mint a Logoszra hivatkozik, ami jelentéssel telíti a nyelvet, de amit egyetlen beszélt nyelvváltozat sem tartalmaz – egy bűvópatakhhoz hasonló, amely útját eltérő nyelveink eltömődött csatornáin keresztülértve igyekszik folytatni. „Történelmük messiási végén” (ismét a kabbalára vagy a haszidizmusra jellemző fordulat) az összes különálló nyelv visszatér közös létük forrásához. Addig is a fordításnak jelentős filozófiai, etikai és mágikus feladata van.

Az „A” nyelvről „B” nyelvre történő fordítás esetében érzékelhetővé válik egy harmadik nyelv bevonása és aktív jelenléte. Felfedi annak a bizonyos „tisztá nyelvnek” a jel-

⁵ Magyarul Tandori Dezső fordításában olvasható az *Angelus novus* című kötetben, Magyar Helikon, 1980.

legzetességeit, amely mindkettőt megelőzi és hangsúlyossá teszi. A hiteles fordítás felszínre hozza a koherens szándék elmosódott, ám mégis könnyen felismerhető körvonalát, amelyből Bábel után az emberi beszéd egyenetlen darabjai kiszakadtak. Luther német nyelvű zsoltár-változata, a Hölderlin átdolgozta Pindaros-verse, a 3. Püthói óda a felidőző indukció erejénél fogva rámutat egy *Ur-Sprache* realitására, amelyben a német és a héber vagy a német és az ógörög valamilyen módon összeforrott. Az, hogy egy ilyen fúzió létezhet, kell hogy létezzen, azzal a ténnyel bizonyítható, hogy az emberek ugyanazokat a dolgokat *gondolják*, az emberi hangok ugyanabból a reményből és félelemből származnak, holott különböző szavakat *mondanak ki*. Vagy másképpen: a gyenge fordítást szemmel láthatóan egymáshoz hasonló fordulatok árasztják el, de hiányzik a jelentés-kötődés. A philológia – mielőtt különböző irányokba szétágazó tudománnyá vált volna – a Logosz szeretetét jelentette. Luther és Hölderlin a német nyelvet némileg univerzális eredete felé terelte „vissza”. De az alkímia szempontjának teljessé tétele érdekében a fordításnak – saját nyelvére vonatkozóan – vitális erőt és „másságot” kell fenntartania. Hölderlin *Antigonéjának* nyelve nagyon kevésbé „hasznos” a megszokott németre; Marianne Moore La Fontaine-olvasatát szögesdrótkerítés választja el a köznyelvi amerikai angoltól. A fordító akkor gazdagítja nyelvét, ha hagyja, hogy a forrásnyelv átjárja és módosítsa. Ugyanakkor ennél jóval többet is tesz: anyanyelvét a jelentés rejtett abszolútuma felé terjeszti ki. „Ha viszont van az igazságnak olyan nyelve, amelyben a végső titkok, amelyekért minden gondolkodás fáradozik, feszültség nélkül s magukban hallgatva őrzetnek, az igazságnak ez a nyelve az igazi nyelv. És éppen ez a nyelv, amelynek sejtésében és leírásában ott az egyetlen tökéletesség, amit a filozófus remélhet, ez elevenen benne rejti a fordításokban.” Ahogy a kabbalisták Isten okkult elgondolásának formáit a betűk és szavak csoportosulásában keresték, a nyelvfilozófusok a fordításokban – abban, ami kimarad, ugyanúgy, mint a bennefoglaltakban – fogják kutatni az eredeti jelentés távoli fényét. Walter Benjamin összegzése közvetlenül a misztikus hagyományokból ered: „Mert bizonyos fokig minden nagy könyv, legfőképpen azonban a szent könyvek a sorok közt magukban hordozzák virtuális fordításukat. A Szentírás sorok közötti nyersfordítása az ősképe vagy eszménye minden fordításnak.”

Kafkát a Csehország és Németország között megosztott lojalitása, a pillanatnyi helyzetből adódó érzékenysége vonzotta a héberhez és a jiddishez; kidolgozta a nyelv átlátatlanságának rögeszméjét. Munkái az értő emberi kommunikáció lehetetlenségéről szóló folyamatos példabeszédként értelmezhetők, vagy ahogy 1921-ben írta Max Brod-nak: „...az első: lehetetlen volt nem írniok, a második: lehetetlen németül írniok, a harmadik: lehetetlen másképp írniok, és ide kívánczogna szinte egy negyedik is: lehetetlen volt írniok...”⁶ Kafka ez utóbbi érvényességi körét gyakran kiszélesítette, hogy az tartalmazza a beszéd illúzióját is. „Vajon az éneke bűvöl el bennünket? – kérdi a narrátor a *Josephine, az énekesnő, avagy Az egerek népében*. Nem inkább ez az ünnepélyes csönd, mely ezt a gyenge hangocskát körülveszi?” *A fegyencgyarmaton* című írásában, amely az írott szó végérvényesen inhumánus természetéről szóló metaforikus reflexiói közül talán a legnyomasztóbb, Kafka a nyomtatott anyagból kínzóeszközt csinált. Bábel témája kísértette: csaknem mindegyik jelentősebb történetében utal rá. Két ízben – a haszidikus és talmudi exegézis modelljére támaszkodva – különleges magyarázattal is szolgált.

Az első a Kínai Nagy Falról szóló, 1917 tavaszán írt allegóriájában található. Az elbeszélő kapcsolatba hozza a két építményt, bár „emberi számítások szerint” a Fal célja pontosan a kihívó Torony ellentéte volt. Egy tudós furcsa könyvet írt, azt állítva, hogy Bábel tornyának összeomlása nem a közismert okok miatt következett be. Nimród építménye egyszerűen azért omlott össze, mert gyengék voltak az alapjai. Azt állítja, hogy a Nagy Fal maga fog

⁶ Györfly Miklós fordítása.

egy új torony alapjául szolgálni. Az elbeszélő bevallja, hogy összezavarodott. Hogyan képezheti a leginkább egy félkörhöz hasonló Fal egy torony alapját? Azért kell némi igazságnak lennie a furcsa elgondolásban: a Falhoz készített műszaki rajz, ha csak homályosan is, a toronyét szintén magában foglalja. Részletes javaslatok vannak a szükséges munkaerő nagyságát és a népek összegyűjtését illetően. A néptoborzás témája jelenik meg *A város címere* című rövid parabolában is, amelyet Kafka 1920 őszén írt, s amely legtalányosabb szövegeinek egyike. Az első mondat a tolmács építkezési területen való jelenlétére utal. Mivel egy nemzedék sem remélheti, hogy befejezi a magas építményt, s mivel a mérnöki ismeretek szakadatlanul fejlődnek – elegendő szabadidejük marad. Egyre több energiát fordítanak tehát a munkásváros felépítésére és szétépítésére. Heves összetűzésekre kerül sor a területen összegyűlt különféle nemzetiségű emberek közt. „Ehhez járult, hogy már a második nemzedék felismerte az égbe nyúló torony értelmetlenségét, ám addigra sokkal inkább egymáshoz kötődtek, hogysen a várost elhagyták volna.” Legendákat és balladákat hagynak örököül, melyek a kiválasztott nap utáni szenvedélyes vágyakozásról mesélnek, mikor a várost öt ütéssel szétzúzza egy óriásöklöl. „Ezért is viseli címerében a város az öklöt.”

Értelmetlen volna Kafka Bábelének bármilyen egyértelmű megfejtését vagy ekvivalenciáját ajánlani; anagógiás és allegorikus rövid történeteinek technikája nem így működik. A Talmud – amihez Kafka gyakran mint archetípushoz fordul – a jelentés negyvenkilenc szintjére hivatkozik, amelyeket fel kell ismernünk a kinyilatkoztatáson alapuló szövegben. Az mindenesetre egyértelmű, hogy Kafka a Toronyban és romjaiban olyan drámai leegyszerűsödést fedez fel, melyen keresztül bizonyos dolgokat szabatosan, bár nem tökéletesen artikuláltnak ad át: imitációkat az ember nyelvi állapotáról, s ennek Istenhez való viszonyulásairól. A Torony szükségszerű: az emberi akarat és értelem tagadhatatlan felbuzdulásainak következménye. A *Himmelsturmbau* szó elgondolkodtató kettősséget jelenít meg: a Torony, ahogy a Genézis állítja, támadás (*Sturm*) a menny ellen, de egyúttal Jákob hatalmas kölétrája is (*Turm*), amelyen az ember megközelíthette teremtményét. Lázadás és imádat kibogozhatatlanul összekuszálódik, ahogy a nyelv impulzusai is az igazság felé és ugyanakkor az igazságtól messze vezetnek. A Torony alapjai jobban foglalkoztatják Kafkát, mint maga az építmény. Utolsóként megvizsgálendő története, *Az odú* – félreérthetetlen kommentár az író viszonyáról a nyelvhez és a valósághoz – megmutatja, milyen lehet a Torony belülről, spirális galériáiról nézve. Innen a titokzatos feljegyzés Kafka egyik jegyzetfüzetében: „Bábel kútját ássuk”. De miben egyezik meg a Torony és a Nagy Fal, ami Kafkánál általában a Mózesi Törvény szimbóluma? Mihez kezdünk *A város címere* utolsó sorainak határozott igeidő-váltásával: a „városban született mondák” feltehetően régen keletkeztek, de a „város címerében viseli az öklöt”? Prága címerében egyébként nem öklöt, hanem tornyokat láthatunk. Mindezekben az allúziókban a nyelv fenyegetettségének és szétszabdaltságának titokzatossága van jelen. A legközelebb egy másik napló-bejegyzés áll ahhoz, hogy annak a paradox és tragikus dialektika-sorozatnak az összegzését adja, amelyet Kafka a Torony szimbólumában koncentrált: „Lehetséges volt-e felépíteni Bábel tornyát anélkül, hogy megengedett lett volna annak megmásítása?” Ha az ember anélkül használta volna a nyelvet, hogy az abszolút tiltott határáig kutatná a jelentést, lehet, hogy még ma is egy igazi, széttagolatlan nyelvet beszélne. Sőt: fordítás nélkül használni a nyelvet, anélkül, hogy kinyomoznánk a Törvény rejtett forrásait, szintén lehetetlen, s talán még tiltott is. Kafkánál a beszéd az ember egymást meg nem értésének paradox állapotát jelzi, amelyben úgy mozog, mint egy belső labirintusban.

Labirintus, körkörös romok, galériák, Bábel (vagy Babilon) – harmadik modern kabbalistánk állandó szereplője.⁷ Borges költészetében és szépprózájában rátalálhatunk a

⁷ L. Jaime Alazraki: *Borges and the Kabbalah, and Other Essays on his Fiction and Poetry*, I. fejezet, 3–54. o., Cambridge, 1988.

kabbalisták és gnosztikusok misztikus nyelvezetében jelenlévő összes motívumra: a világnak mint titkos szótagok láncolatának képzetére; egy abszolút idioma vagy kozmikus betű – Alfa vagy Alef – fogalmára, ami az emberi nyelv szövetének kölcsönzött jellegét emeli ki, annak feltételezését, hogy az ismeretek és tapasztalatok teljessége előre le van fektetve egy olyan végső kötetben, amely az ábécé betűinek összes lehetséges kapcsolatát tartalmazza. Borges azt az okkult hitet viszi tovább, amely szerint a közönséges idő- és térérzékelés az alternatív kozmológiával olyan következetes, sokrétű realitással hatják át kölcsönösen egymást, amely a nyelv és a gondolat határtalanul szabad energiáinak szülötte. Legendáinak logikája a megszokott oksági elv visszautasítására épül. A gnosztikusok és a manicheusok spekulációja (a szóban bennefoglalt a „tükör” mechanizmusa)⁸ szolgáltatta Borgesnek az „ellen-világ” döntő jelentőségű trópusát. Az idő és a kapcsolatrendszer ellentétes áramlatai heves, de hangtalan szélként száguldanak át ingatag, meglehet, feltételezésen alapuló tartózkodási helyünkön. Nincs költő, aki élettelibben ábrázolta volna annak lehetőségét, hogy létünket „valahol máshol álmodják”, hogy csupán a másik beszédének illusztrációi vagyunk, nekirontva annak az egyedülállóan, fel-foghatatlanul hatalmas és elkerített megnyilatkozási területnek, ahol Jakob Böhme a Losz hangját hallotta meg.

Kafka a nyelvek sokféleségét időnként a torkában lévő gombócnak érezte. Borges egy macska kitartó magabiztosságával és örömeivel mozog a spanyol, a régi portugál, az angol, a francia és a német között. Mint költő, mindegyik nyelv természetén uralkodott; óangolra, „a hajnal nyelvére” fordította egy northumberlandi bárd búcsúját, a *Beowulf* „vad és szenvedélyes szavai” voltak az övéi, mielőtt „Borges lett belőle”. A *Deutsches Requiem* sokkal közelebb van a náciakat a zsidókhoz kötő gyilkos vágy metamorf megvalósulásához, mint amennyire gondoljuk; hangvételeben és az elbeszélés lényegét tekintve a történet legalább annyira német is, mint azok a bizonyos sötét erdők.⁹ Borges gyakran egyéni és argentin spanyolját fogva tartotta a nyelv különös szelleme, azok a változatlan elemek, amelyek saját költészetét „Seneca homályos latin-használatával” rokonítják. De amennyire pontos Borges megfigyelése minden egyes nyelv megváltoztathatatlan sajátosságairól, nyelvi tapasztalata annyira alapvetően szimultán és – Coleridge fogalmával élve – retikuláris; féltucatnyi nyelv és irodalom összefonódását jelenti. Borges gyakran nem létező idézeteket és irodalmi-történelmi utalásokat alkalmaz, hogy megteremtse verseinek és elbeszéléseinek hangnemét, egyéni színezetét. Ezeknek a változatos idiomáknak és örökségeknek a szoros szövedékéből – a kabbalából, az óangol epikából, Cervantesből, a francia szimbolistákból, Blake és De Quency álomszerű műveiből – áll össze a megismerés egyedül Borgesre jellemző, mégis valahonnan ismerős térképe és tája – mintha álmodnánk. Gyors cserélődéssel és mutációval Borges számtalan nyelve egy-egy, okkult igazság felé halad (az Alef Carlos Argentino pincéjének tizenkilencedik lépcsőfokán ragyogott), akárcsak az egyik legtitokzatosabb borgeszi *ficciones*, a „kozmi-
kus könyvtár” ábécéjének önálló életet élő betűi.

A *Bábeli könyvtár* 1941-ből való. A fantázia minden elemének forrása megtalálható a Mallarmétól sem idegen kabbala „szó szerint vett” tanaiban, valamint a gnosztikusok és a rózsakeresztesek szimbólumaiban: a világ mint egy hatalmas kötet. „Az univerzumot (amelyet mások Könyvtárnak neveznek) meghatározatlan és talán végtelen számú, hat-szög alakú galéria alkotja.” Ez egy a Piranesi-képektől független méhkas, ám ugyanakkor,

⁸ Borges a gnosztikus filozófia és a *speculum in aenigmate* különös kölcsönhatása mellett érvel a *Tükör által homályosan* (*El espejo de los enigmas – A talányok tükre*) című esszéjében. In: Borges: *Az idő újabb cáfolata*, Gondolat, 1987.

⁹ „Anyai dédapámat, Ulrich Forkelt francia felkelők ölték meg a *marchenoi* erdőben...” – „*Deutsches Requiem*”, in: J. L. Borges: *A titkos csoda*, Budapest, 1986, 268. o. – *A ford.*

miként a cím is jelzi, a Torony belső képe. „...a Könyvtár teljes, és polcain a húszegynéhány ortográfiai jel valamennyi – nagyszámú, de mégsem végtelen – lehetséges kombinációja előfordul, vagyis mindaz, ami kifejezhető (és valamennyi nyelven megvan). Minden: a jövő minuciózusan leírt története, az arkangyalok önéletrajza, a Könyvtár pontos katalógusa, ezer és ezer hamis katalógus, e katalógusok hamisságának kimutatása, az igazi katalógus hamisságának kimutatása, Baszileidész gnosztikus evangéliuma, az evangélium kommentárja, az evangélium kommentárjának kommentárja, igaz beszámoló a halálodról, valamennyi könyv fordítása minden nyelven, minden könyv betoldott részletei minden könyvben.” Minden elképzelhető betűkombináció előre megvan a Könyvtárban, és biztos, hogy valamelyik titkos nyelven „valami szörnyűséges értelmet” rejt magában. Nincsen beszédaktus jelentés nélkül: „Senki sem mondhat ki akár egyetlen szótagot, amely ne lenne tele gyöngédséggel vagy félelemmel, valamely nyelven ne lenne egy isten hatalmas neve”.¹⁰ Az odún vagy a körkörös romokon belül az emberek zavarodottságukban össze-vissza locsognak; szavaik miriádja tautológia, amiből – a beszélő előtt ismeretlen módon – ennek ellenére az elveszett kozmikus szótag vagy Isten Neve áll össze, s ez a formálisan végtelen egység hangsúlyozza a nyelvek szétDaraboltságát.

Minden bizonnyal a Pierre Ménard, a „Don Quijote” szerzője (1939) a fordítás kérdésének egyik legidősebb, legkoncentráltabb kifejtése, amellyel valaha is jelentkeztek. A fordítással foglalkozó tanulmányok – jelen írásomat is beleértve és Borges fordulatát kölcsönözve – a kommentárok kommentárjaiként határozhatók meg. Ezt a tömör szépprózát széles körben a zseni trükkjének tartották, s ebben egyáltalán nem tévedtek. De – és ez ismét úgy hangzik, mint Borges kényes pedantériájának utánzása – bizonyos részletek elhibáztak. Ménard bibliográfiája lebilincselő: monográfiák a fogalmak költészeti szótáráról, „Descartes, Leibniz és John Wilkins gondolatvilágának »bizonyos összefüggéseiről és rokon vonásairól«” – azokra a 17. századi erőfeszítésekre utalnak, amelyeknek célja az volt, hogy egy *ars signorum*ot, egy univerzális nyelvrendszert hozzanak létre. Leibniz *Characteristica universalis*a, amihez Ménard fordul, egyike az ilyen meggondolásból írt könyveknek; a másik Wilkins püspök 1688-as *Essay towards a real character and a philosophical language* című műve. Mindkettő megkísérli a bábeli katasztrófát ellenkezőjére fordítani. Ménard piszkozatai „George Boole szimbolikus logikájáról szóló monográfiájáról” rámutatnak arra, hogy Ménard (és Borges) tudatában van a filozófiai párbeszéd megkönnyítését szolgáló közvetítő nyelv 17. századbeli kutatása, valamint a modern szimbolikus és matematikai logika „univerzalizmusa” közt fennálló kapcsolatnak. Valéry tízszótagos sorokból álló versének, a *Tengerparti temetőnek* alexandrinusokba való ménard-i átdolgozása – még ha excentrikusan is – a fordítás fogalmának erőteljes kiszélesítése. És *pace* az emlékiratíró magával ragadó hitelességének, magam is hajlok arra, hogy elhiggyem: Szalézi Szent Ferencnek „Quevedo készítette szó szerinti fordításának szó szerinti fordítása” valóban megtalálható Ménard írásai között.

Ménard mesterművének természetesen „a *Don Quijote* első részének kilencedik és harmincnegyedik fejezetéből és a huszonkettedik fejezet egy részletéből” kellett állnia. (Borges olvasói közül vajon hányan figyelték meg, hogy a IX. fejezetben a szerző arabról kasztíliaira fordítat, hogy a XXXVIII.-ban labirintus szerepel, és hogy a XXII. szó szerinti kétértelműséget tartalmaz – a kabbala legtisztább formájában – arról a tényről, hogy a *no* ugyanannyi betűből áll, mint a *si*.¹¹ Ménard „nem más *Don Quijotét* akart papírra vetni – ami könnyű –, hanem a *Don Quijotét*. Szükségtelen hozzáfűzni, hogy sohasem tervezte az eredeti gépies átírását; nem állt szándékában lemásolni. Bámulatos becsvágya az volt, hogy olyan lapokat alkosson, amelyek – szóról szóra és sorról sorra – egybevágnak Mi-

¹⁰ Az elbeszélés idézett részei Boglár Lajos fordításából valók.

¹¹ A magyar fordítás az *ügy-nem* párt használja. (A ford.)

guel de Cervantesével.” (Anthony Bonner „ami könnyű volna”-t fordít, míg James E. Irby változatában „néhány olyan lapot” szerepel – meglepő; egyértelműen a prolixitás fogalmának hamis értelmezése.)¹²

Pierre Ménard első elképzelése a teljes fordítás, vagy szigorúbban: az átlényegítés feladatát illetően kifejezetten mimetikus volt. De Cervantesszé válni csupán azáltal, hogy mórakkal harcol, visszanyeri a katolikus hitet, és elfelejti Európa 1602 és 1918 közötti történelmét – túlon túl könnyű. Sokkal érdekesebbnek találta „megmaradni Pierre Ménardnak, és így jutni el Don Quijotéhoz, Pierre Ménard tapasztalatai révén”, azaz olyan mélyen ráhangolódni Cervantes szereplőjére – ontológiai megjelenésével együtt –, hogy szükségszerűen újrajátssza realizációinak és kijelentéseinek egzakt összességét. Szédítő a játékkal való bíbelődés. Ménard arra a „talányos feladatra” vállalkozott – Bonner fordítása, úgy érzem, helyesen, a „szerződés” fogalmát idézi fel –, hogy tudatosan és explicit módon újraalkossa Cervantes spontán eljárás módját. Cervantes alkotói módszerei ugyan nélkülöztek minden kötöttséget, de a Don Quijote formája és lényege egyfajta helyi „természetességet” tükröz; és valóban, a kényszer most semmivé lett. Innen Ménard második nagy problémája: „Megírni a Don Quijotét a tizenhetedik század elején ésszerű, szükséges, talán még sorsszerű vállalkozás volt; a huszadik század elején majdnem lehetetlen. Nemhiába telt el háromszáz esztendő, telezsúfolva roppant bonyolult dolgokkal. Hogy csupán egyet említsek közülük: éppen a Don Quijotéval”. (Bonner „ugyanaz a Don Quijoté”-ja egyszerre bonyolítja és tompítja Borges rejtett célzását.) Más szavakkal: a hiteles fordítás legalább egy szempontból félreérthetetlen abszurditás: törekvés arra, hogy az idő mozgólépcsőjén háttal haladjunk felfelé, és saját akaratunkból rekonstruáljuk azt, ami a szellem feltételezhető mozgatórugója volt. Ennek ellenére „Ménard töredékes Don Quijotéja finomabb a Cervantesénél”. Milyen bámulatos Ménard képessége a saját korára jellemző érzelmek, gondolatok és különönc tanácsok artikulálására, arra, hogy a nézőpontokhoz egyedül illő szavakat megtalálja, amelyek köztudottan nem illeszkednek az általa rendszerint használtakhoz.

„Cervantes és Ménard szövege szóról szóra azonos, csak hogy az utóbbi mérhetetlenül gazdagabb. (Kétértelműbb, mondhatják ócsárlói; de a kétértelműség: gazdagság.)

Revelációt jelent összevetni Ménard *Don Quijotéj*át a Cervantesével. Az utóbbi azt írta például (*Don Quijote*, első rész, kilencedik fejezet):

...az igazság, melynek anyja a történelem, az idő versenytársa, a cselekedetek letéteményese, a múlt tanúja, a jelen intő példája, a jövőendő hírnöke.

Tizenhetedik századi megfogalmazásban, Cervantes, a »laikus lángelme« megfogalmazásában ez a felsorolás pusztán csak a történelem retorikus magasztalása. Ménard viszont ezt írja:

...az igazság, melynek anyja a történelem, az idő versenytársa, a cselekedetek letéteményese, a múlt tanúja, a jelen intő példája, a jövőendő hírnöke.

A történelem: az igazság anyja; az eszme meghökkentő. Ménard, Willam James kortársa, nem mint a valóság megismerését, hanem mint forrását határozza meg a történelmet. Számára nem az a történelmi igazság, ami megtörtént, hanem az, amiről azt tartjuk, hogy megtörtént. A záró kitételek – a jelen intő példája, a jövőendő hírnöke – szemérmetlenül pragmatikusak.

Éles ellentét van a két stílus között is. Ménard archaizáló – végső soron idegenszerű – stílusa némiképp mesterkelt. Nem így elődjéé, aki fesztelenül használja kora spanyol köznyelvét.”

Ménard fáradozása herkulesi volt. „Arra áldozta gondját és éjszakáit, hogy idegen nyelven megismételjen egy korábról létező könyvet. Szaporodtak a piszkozatok; kitar-

¹² Vö.: Anthony Bonner (*Fictions*, New York, 1962) és James E. Irby (in: *Labyrinths*) fordítását.

tóan javítgatott, és több ezer kéziratlapot tépett össze.”¹³ Egy már létező könyvet idegen nyelven megismételni – ez a fordító „titokzatos feladata” és elvégzendő munkája. Lehetetlen és muszáj megtenni. Az „ismétlés”, ahogy Kierkegaard tartotta, annyira talányos fogalom, hogy kétségesse teszi a kauzalitást és az idő folyásának irányát. Hogy verbálisan az eredetivel megegyező szöveget hozzunk létre (a fordításból tökéletes átirat legyen): a régmúlt korok emberének bonyolult elgondolása. Amikor a fordító, az idő tagadója és Bábel újraépítője közel jut a megoldáshoz, abba a „tükör-állapotba” kerül, amit Borges a *Borges meg én*ben örökített meg. A fordítóra is érvényes, hogy: „Borgesben kell tovább élni” – vagy bárki más kiválasztottban –, „nem önmagamban (amennyiben egyáltalán vagyok valaki). Pedig az ő könyveiben kevésbé ismerek magamra, mint nem egy más könyvben vagy némely gitár buzgó pengetésében.” A hiteles fordító tudja, hogy munkája az „elfeledéshez” (minden generáció elkerülhetetlenül újrafordít) vagy „a másikhöz”, az adandó alkalomhoz, a megteremtőjéhez, a munkáját előre beárnyékolóhoz kötődik. Nem tudja, hogy – ismét Borges szavaival élve – „kettőnk közül melyikünk írja e sorokat”.¹⁴ Ebben a „transzszubsztanciális fel-nem-ismerhetőségben” – nem talállok egyszerűbb és kevésbé esetlen meghatározást – rejlik a fordítás egész gyötrelme, de az is, hogy mennyiben járulhatunk hozzá a darabjaira hullott Torony helyreállításához.

MEDVE A. ZOLTÁN fordítása

¹³ Az elbeszélés idézeteit Jánosházy György fordításából vettük át.

¹⁴ A *Borges meg én* magyarul Somlyó György fordításában jelent meg. In: *Okok, jelek, dolgok*, Budapest, 1984; *A másik, aki ugyanaz*, Budapest, 1990.

„...HOGY MIT IS TESZ AZ IRODALOM”¹

Kukorelly Endre: Három 100 darab

Nevezzük hagyományos, jól ismert kifejezéssel trilógiának a *Három 100 darabot*, még ha a játékos cím csak lebegtetni is ennek lehetőségét. Ismerős és majdnem ismerős prózai írások kerültek egybe ebben a kötetben. Illetve nem csupán kerültek, hanem válogattak, szerkesztettek eggyé, s ezt az állítást a szövegek összefűzésének rendje és a következetes, pontos számozás is megerősíteni látszik. Ez az eljárás- és megközelítésmód, mely az írásokat felismerhetővé és mással össze nem téveszthetővé teszi, nem ismeretlen a szerző olvasói előtt. Nehéz lenne e jellemző sajátosságokat röviden és lényegre törően megfogalmazni, hisz akkor Kukorelly Endre írásmódját, sajátos nyelvezetét – ami azt jelenti: teljes írói világát – kellene itt és most áttekinteni. Ezt azonban a Kukorelly-írásokat nyomon követő recepció már megtette: például, hogy „a megfogalmazáshoz való viszony más: a szövegbe beengedjük a kerekre csiszolt egészsből kizárt változatokat”,² hogy „miként játszadozik más beszédmódokkal (...) tartja közben a beszédet következetesen »irodalomelöttes« stílusban”,³ hogy „Az ide-odacikázások irodalom és nem irodalom között folynak”,⁴ „hogy a nyelv pusztuló, otthontalan világában bolyong, ám gyengéd, mert mindenhol felkutatja a még eleven részeket”,⁵ s az sem újdonság, hogy Kukorelly Endre verseinek és prózájának világa összekapcsolódik a versek prózához közelítő diszpozíciójában és a próza líraiságában.⁶ Mindez a gyűjteményes kötetre is áll, mely a rövidpróza műfaji megjelölést tartalmazó alcímmel jelent meg.

Tagadhatatlan azonban, hogy a *Három 100 darab* új műként tárul fel, bármennyire is régebbi kötetekben szereplő szövegek beválogatásáról (*A Memória-part*) vagy kiegészítéséről, kihagyásairól, átrendezéséről, átírásáról (*Mintha már túl sokáig állna*) és néhány újabb szöveg/töredék megjelenéséről van szó, ez így mégiscsak új és valamilyen módon

¹ Kukorelly Endre: *Három 100 darab*, Jelenkor Kiadó, Pécs, 1999, 67. o.

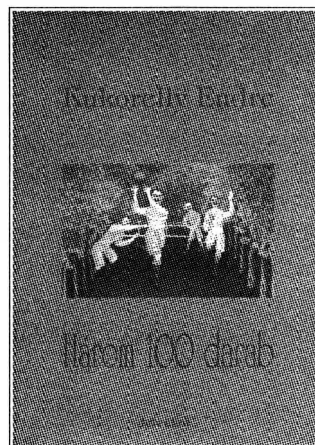
² Babarczy Eszter: „Kedves barátom”, in: *ÉS*, 1996/VII., 14. o.

³ Farkas Zsolt: *Kukorelly Endre*, Kalligram Könyvkiadó, 1996, 150. o.

⁴ Thomka Beáta: *Áttetsző könyvtár*, Jelenkor Kiadó, 1993, 105. o.

⁵ Bacsó Béla: „Gyengéd hajós...”, in: *Életünk*, 1987/5.

⁶ Minderről és Kukorelly írásaival kapcsolatban még sok egyéb másról is, vö.: Farkas Zsolt: *Kukorelly Endre* című monográfiája, id. kiad.

Élő Irodalom sorozat
Jelenkor Kiadó
Pécs, 1999
260 oldal, 1200 Ft

egész/egy kötet. Bár a szerzői intenciók sok esetben kifürkészhetetlenek, itt mégiscsak látni engedik a valamivel többet tudó és többet megmutatni szándékozó szerző nyomait a kötet felépítésének koncepciójában, s így lehetőséget adnak felderíteni a kötetszervező erőket vagy éppen azt, ami ellenük hat.

„A szöveg maga az a hely, ahol a szerző megtörténik.”⁷ Vannak olyan szerzők, akik kevésbé történnek meg a szövegben és vannak olyanok, akik nagyon megtörténnek. Ez utóbbinak gondolom Kukorelly Endre írásainak szerzőjét. Éppen azért, mert úgy tűnik, mintha egyáltalán nem is akarna szerzőként megtörténni, sikerül azt a látszatot keltenie, mintha a szövegek történnének meg, csak úgy maguktól, holott nagyon is szövegben jelenlévő szerzőről van szó. És nemcsak azért, mert leginkább egyes szám első személyű beszélőként szólal meg, hanem mert ez a szerző folyamatosan kísérletezik szerzői énjének leválasztásával, eltávolításával, annak elhittetésével, hogy ő valójában nincs is, holott a szöveg sóvárog arra, hogy figyelembe vegyék a benne bujkáló, különböző hangon és regiszterekben megszólalót. *„Alaposan megtanultam megkülönböztetni magam mindattól, ami körülvesz, és most elkülönülten állok e szép világban.”* (117) Ez az elkülönülés („elkülönböződés”) intellektuális szinten érvényesíthető, de szenzuális szinten nem: éppen hogy a különbség megragadhatatlanságával, a különbözőzés mítoszával szegül szembe; írásmódjának természete szerint mintha minden mégis megkülönböztethetetlenül együtt lenne, egybetartozna, egybefolyna. Az elkülönülés az intellektus játéka, gondolatkísérletek sorozata, amely a tapasztalati világ szabályait próbálná áthágni. Ezt az oszcillációt az ön-reflektív, önironikus módusz is erősíti: hol fel-, hol elfedi: *„Ha írok valamit, megírtam, olvasom, nézegetem, közben diadalmasan fütyülök hozzá, és valószínűleg elégedett arcot vágok. Ilyenkor nyilván úgy nézek ki, mint egy ökör.”* (67) Másrészt pedig megfigyeléseinek és észrevételeinek személyes érintettsége is az erős szerzőséget sugallja: valahogy mindig én és te legbensőségesebb viszonyáig jut el, legyen ez a gyermeki én feltárulkozása (Első rész), idegenek találkozási kísérlete (*Ahogy lehet csak, olyan halkán vagy Semmilyen ügy* – két szélsőség), vagy ahogy néz, figyel vagy még inkább belelát valakibe (*Hab*) és valamibe (Második rész, II-X), persze önmagába is – ez a kíméletlenség hozzátartozik (a szöveghez és a szerzőhöz).

De az említetteken kívül Kukorelly Endre szerzői énje még tudja ezt a hangsúlyos „bennelévőséget” és „erős szerzői megtörténtséget” fenntartani és fokozni is. Úgy tűnik, hogy az érzéki megközelítés a szövegek működtető ereje. Ez az „eszteziológia” elkerülhetetlenül találkozik a kimondás fragmentáltságával: hisz az érzékelés, a tapasztalat és annak kimondása szükségképpen nem fedheti egymást. Minderre ráépül egy másik játék is: a szerző mintha megijedne saját empirikus felismeréseitől és a megismeréstől, és mintha vissza is vonná egy gesztussal (Második rész, LXVI és LXVII), máskor meg váratlan, szinte oda-nem-illő szókimondással leplezi ijedtségét (pl. Második rész, LXXII). Az eszteziológia az érzékeket nem az esztétika hagyományos kategóriái alapján közelíti meg, hanem az érzékelés másfajta módjainak megjelenítésére törekszik, megpróbálva létrehozni az érzékek antropológiáját.⁸ Kukorelly Endre rövidprozájában sajátos eszteziológiát teremt, mely írásait – különbözőségeiket és eltéréseiket megtartva – összetartozóvá és felismerhetővé teszi.⁹ Ahogy „ki/tapintja” és ki/tapinthatóvá teszi szövegeit, felvillantja azt is, hogy szerzője és elbeszélő ebben a viszonyban egyszerre önmagukat is

⁷ P. Ricoeur: „Mi a szöveg?”, Jeney Éva (ford.), in: *Irodalomelméleti tanulmányok*, Osiris, Budapest, 1999, 14. o.

⁸ Vö.: H. Plessner: „Az érzékek antropológiája”, in: *Az esztétika vége...*, Bacsó Béla (vál.), Ikon Kiadó, Budapest, 1995.

⁹ „Mondhatnánk: érzéki agya van, minden hidegségtől mentes, mégis metsző.” Balassa Péter: „A valóság édessége”, in: *Kortárs*, 1985/11.

érezkelik, meg/tapasztalhatóvá és ki/tapinthatóvá teszik, s e szimultán kölcsönösség sajátos szöveg-hullámzást teremt.

Itt nemcsak arra lehet gondolni, hogy az érzékek közt kitüntetett szerep jut az illatoknak és szagoknak. Lehetne idézni a trilógia egészét: illatok, (néha penetráns és erős) szagok „járják át a szöveget” („szaglanak” 79); nemcsak azt, hogy a szövegek teleobjektívvá bemért pontossággal hoznak létre képeket, látványokat (nagyvárosi utcácskák, szobabelsők, napfényes terek, mezők odavarázsolts hangulatával együtt – helyenként mándys diszpozícióval), vagy ízeket (cukrokét, kávéét, süteményekét – bár nem proust-i módon, mégis „madelaine-hatást” keltve), vagy hogy sok mindent kitapintanak ezek az írások (a kavics a talp alatt, szúrások, az átforrósodott beton, fázások és mellszorító fájdalmak, szárazság, [56]), vagy nemcsak a hangok és zajok, melyek zenével itatódznak át; és nemcsak az érzékelés és a tapasztalat beszél a szöveg(ek)ben (hogy „Csakis tapasztalat van.” [213] – ez megtévesztés); és nemcsak a szinesztéziának jut kitüntetett szerep (A szorongás egy szag. [29]). Valamit tudnak és tudnak éreztetni ezek az írások mindezek mellett is. Szándékosan nem írom a mellett helyett a „túl” szót, mert ez a fajta írásmód mintha szembeszegülne a metafizikával, mégis: a nyelv elől, a nyelv öntörvényű, önmagát felfedő működése elől nem tud kitérni, az elől, hogy képes másról is beszélni, amikor önmagát mondja ki. Éppen ezért és ezzel egyidejűen (tematikusan) kacérkodik a metafizika lehetőségével, utal és átkacsint a „túloldalra” (187,197), gyakran a legváratlannabb helyzetekben, s éppen a nyelv és az írás világo(ka)t teremtő és a nyelvhasználótól függetlenül is működő lényegét mutatja meg. („*Lassanként kihúzkodom azokat a szavakat. Minden olyan szót, ami nem az égiekre vonatkozik*” [179]).

A *Három 100 darab* szerzője az érzékelés fókuszát állítgatja, a távolság/közelség perspektíváival játszik, mozgatja a megszólalók és a narráció lencséjét is (pl. *Es, Sie, Er, Ich*), néha paraoptikát¹⁰ használ, közben pedig, túl a puszta érzékelésen, képes belemenni, benne lenni a legbensőbbben. Minden(ki) közel van, miközben távol. Akár a *Hosek* vagy az *Ahogy csak lehet, olyan halkán* című darabokat olvassuk, megteremtődik és majdnem-történeté alakul az ismeretlen(ek) tovább már nem fokozható közelsége. Ha az ember csak néz, akkor is minden mást érzékel, és már minden másban és annak következményeiben is benne van, hiába a figyelmeztetés: „*ne menj a szívbe*, csak ne engedd, hogy a szívedig érjen”. (119) És belemegy mégis – vagy éppen ezért. Merthogy nincs (minderre) követendő megoldás. A *beszéd és a szabály* (Második rész) – hiába a kapcsolatos kötőszó –, elválnak egymástól. A herceg szabályai kiismerhetetlenek, mert szabálytalanok, megközelíthetetlenek, mert saját maga számára is idegenek. Néz és látszik, megközelíthetetlen és kitárulkozó, elzárkózik és mindent elárul magáról. Kamerája ráközelít a legkisebb részletre is, majd hirtelen elfordul, és egy váltással valami másra villant rá. Írókamerával dolgozik, ezzel szerkeszt, és hagyja, hogy szerkesztődjenek a dolgok, a történések.

A kompozíció szabályossága ellenére így megteremtődik az a látszat, mintha a *Három 100 darab* („csupán”) feljegyzések sorozata lenne. Ha megpróbáljuk így olvasni, akkor azonban nem a hagyományos értelemben vett hüponémátát¹¹ kell látnunk benne, inkább annak egy változatát. Kísérti az ókori műfajt abban, hogy ön/reflexió, személyesség találkozik egyfajta identitáskereséssel; nemcsak a már mondott rögzítésére törekszik, nem csupán idéz, és nem azért ír, hogy szentenciaszerű igazságokat fogalmazzon meg. Éppen ennek lehetetlenségéről szól; mintha csak hevenyészve írna, pillanatokat vetítene ki, mintha lényegtelenről beszélne és semmi többről. Úgy alkot egységet, mintha az nem a kompozíció eredménye lenne, hanem a feljegyzés készítőjében s majdan az olvasóban

¹⁰ P. Virilio: *Az eltűnés esztétikája*, Balassi-Tartóshullám, Budapest, 1992.

¹¹ Vö.: M. Foucault: „Megírni önmagunkat”, Kicsák Lóránt (ford.), in: *Nyelv a végtelenhez*, Latin Betűk, Debrecen, 1999.

jönne létre. Így a feljegyzések alkalmosszerűségének látszata és a tulajdonképpeni kompozíció közötti feszültséget az író-szerző illetve az olvasó-szerző oldhatja fel, az újra/olvasás során egységesítve a rövidpróza töredékeit. A hüpomnematát bárhol fel lehet nyitni és olvasni, de végigolvasásra is készen áll, ahogy a *Három 100 darab* is lehetőséget ad erre, miként arra is, hogy szubjektivizálja a benne megjelenő diskurzusokat.

Ez a jegyzetfüzet azonban mégiscsak kompozíciójával tud könyvvé lenni; nemcsak a külső számozás következetességét és következetes elcsúsztatását és megingatását (Első és Második rész I-C-ig, Harmadik rész Száz) érthetjük ezen, hanem azt a belső hangolt-ságot, mely a „lopkodott” élettől a halálig ível, *Titok a-tól* titokig, oda-vissza, felidézve az „önfarkába harapó kígyót”¹² is. Így az idő dimenzióját spirálisan teszi érzékelhetővé, a gyermekkor emlékeitől indulva, de spirálszerűen vissza-viszátérve az elmúlthoz, mely folyton belejátszik a jelenbe, és mindig utal az elmúlásra, mely így nem csupán eljövendő, hanem jelenlévő. A *Három 100 darab* halálos könyv. A befejezésnél a „vég” témája megsokszorozódik; ezt a többrétegű zárást vetíti elő a *Nem készülök fel semmire*, mely a szerelem halálának tematizálása, majd a művészetre vonatkozó folytonosan felbukkanó fanyar utalások válnak explicitté a *Kis hajlandó*-ban (Második rész C), hisz a művészet – akár a filozófia –, a halállal való foglalatosskódás. Ez a szerkesztés így előkészíti a Harmadik rész Százának haláltémáját; variációk a halálra: zeneműként komponálva. Da capo al fine. Az ember még el sem kezd, és már „a legutolsó is (...) iszonyatosan közel van.” (255)

Hogyan lehet *E vad helyen megállni* (193), meg lehet-e? A kérdező és a kérdésre válaszoló darab homályosan a háttérben tartja a Kosztolányi *Esti Kornélját* záró villamosutazást, míg az optika egy második ezredvégi utazásra élesít, ahol egy véres tömegbaleset-sorozat játszódik le. A naivan tárgyilagoss elbeszélői hang erősíti az önrendelkezésüket veszített testek (szinte érzékelhető) szenvedésének és tehetetlenségének kiszolgáltatottságát, és – hasonlóan, de más értelemben Kosztolányi megoldásához – megteremti a parabolikus értelmezés lehetőségét: „Az, hogy én törődjek veled, te pedig velem, hogy mással is törödjünk, ilyen igazából nincs, azt hiszem (...) Úgysem lehet elmondani, és nem is muszáj. Nem mondom el, nem beszélsz, ülsz csak, fogod egy másik ember kezét, és nézel fölfelé.” (197)

Az érzelmek és az intellektus eszeteziológiája összekapcsolódik az érzékelés és az emberi test eszeteziológiájával, melyek kapcsolatát Kukorelly Endre szövegeiben a folyamatos és felerősített ironikus ön/reflexió (ön/ironikus reflexió) működteti, és amely írásának másik lényeges szervezőeleme. Ez az empirikus reflexió részletes pontossággal tárja fel az érzékek természetét, s hangsúlyossá teszi, hogy „csupán az embernek adatott meg, hogy ne csak érezzen, hanem »érzetei legyenek«, amelyekben nemcsak feloldódni tud, hanem el tud vonatkoztatni magától...”¹³ Ezt az egyszerre közel- és távollevőséget teszi megszólítóan jelenlévővé Kukorelly Endre *Három 100 darabos* kötete.

¹² Ezt az ismert és meglehetősen terhelt metaforát a szöveg utalászerűen és nagyon közvetetten – és némi iróniával? – vonja játékba.

¹³ H. Plessner: i. m., 193. o.

A TESTEN INNEN ÉS TÚL

Orbán János Dénes: *Hivatalnok-líra*

1.

Orbán János Dénes harmadik kötete Magyarországon éppoly nehezen szerezhető meg, mint az első kettő. Ezt a tényt azért említtem, mert a három könyv több ponton egymásra utal, a bennük fellelhető elmozdulások egymást értelmezik. Ilyenformán a *Hümériáda* (Erdélyi Híradó, Előretolt Helyőrség Könyvek, Kolozsvár, 1995.), *A találkozás elkerülhetetlen* (Erdélyi Híradó, Kolozsvár, 1996.) és a *Hivatalnok-líra* a sajátos költői útkeresés egy-egy stádiumaként olvasható, már ha valaki elég lelkes hozzá, és veszi a fáradságot, hogy mindhármát becserkésze. Ez a speciális helyzet indokolja, hogy a *Hivatalnok-líra* tárgyalása során szót ejtsek a megelőző két kötetről is.

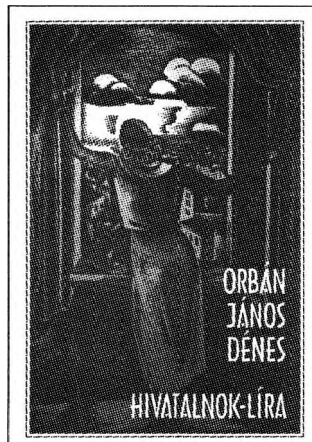
A *Hümériáda* szabadszájú, lendületes és helyenként (poétikailag) kissé nyers Sturm und Drangja feltétlen figyelmet követelt magának. A szórványos recepció érdeklődése egyrészt a harsány, vulgáris és arrogáns hangvételle, másrészt pedig az irodalmi kánon játékos, ironikus–travesztikus birtokbavételére irányult:

*Amikor jön az ihlet perce,
én mindig hasmenést kapok.
Ha szarok, nyitva hagyom az ajtót
– no de hát ne szagoljatok!*

(A hashajtó ihletről)

Az irodalmi allúziók (jelen esetben, mint az OJD-versekben oly gyakran, József Attila szövegének átírata) mindazonáltal nem destruktívak, nem a birtokba vett tradíció tagadásaként jelennek meg. Fried István megfogalmazása szerint a *Hümériáda* szövegeiben „az »alulról«, a »popularitás« felől szemlélt, az argó nyelvkincséből merített magyar- és világirodalom valójában szintén kulturális, nem pedig antikulturális emlékezetként értékelhető. Mivel nem tagadja a kultúra emlékezetébe vésődő, folyamatosságával a jelenben szüntelenül rögződő hatástörténetet, csupán egy egészen más kultúrafogalmat, költői–nyelvi reprezentációs cselekvést jelenít meg, amelyben a kávéházi – rejtős – szellemeskedésektől a tolvajnyelvi fordulatokig bezárólag egy új nyelvi magatartás körvonalazódik.” („A transzközép keresés lírikusai”, *Forrás*, 1996/9, 92. o.) Orbán János Dé-

*Erdélyi Híradó
Kolozsvár, 1999
56 oldal, á. n.*

nes költészete a legkevésbé sem nevezhető antiintellektuálisnak, sőt kifejezetten épít a hagyományra, pontosabban építkezik belőle. Ugyanakkor mindezt egy olyan beszédmóddal vegyíti, amely – noha önmagában természetesen egyáltalán nem új – a verbőnek nehezen nevezhető magyar lírai hagyományban szokatlanul hat. (Frissen és/vagy botránnyosan, ez ízlés kérdése. Én mindenesetre, mint már fentebb is jeleztem, az első kötet félsületlenségét poétikai – és csakis poétikai – jellegűnek találom.)

Azt mondhatnánk, hogy a *Hümériáda* a költőszerep formálásának a kötete, ha ez nem lenne igaz a következő két könyvre is. A *Hümériáda* harmadik ciklusa (*A város is hordoz csodákat*) és a *Vázlat (hátlapvers)* voltaképpen már kifelé mutat a Troppauer Hümér figurájával megjelenített szerepből, és jelzi a második kötet irányát (aligha véletlen, hogy abból a hat versből, amelyeket a szerző változtatlan vagy ártírt formában átemelt következő könyvébe, öt ebből a ciklusból származik). Csupán egy év választja el a két könyv megjelenését, ennek ellenére mégsem tűnik elsietettnek az újabb jelentkezés. A *találkozás elkerülhetetlen* érettebb, letisztultabb munka, noha nem szakít a *Hümériáda* hangnemével és alapmotívumaival (kihívóan nyílt beszéd a szexről, a Rejtő-mitológia továbbbírása, József Attila mint alapvető hivatkozási pont stb.). Mindemellett az Orbán János Dénesre mindig jellemző, igen tudatos kötet szerkesztés itt mintha egyetlen folyamattá szervezné a szövegeket: az egyes ciklusok bizonyos versei, motívumai egymásra utalnak, a *Judit* ciklus nyomatékos utalást tartalmaz a tangóra (*A város ahol élhet a test*), a *tangó bűvöletében* ciklus egy ponton szakít a Nővel, „a test képzelgéseivel” a kert-motívum, „az elhanyagolt lélek lázadása” kedvéért (*A rózsa*), és így tovább.

Kockázatos gyakorlat, amikor az értelmező, amint valamely szépirodalmi műben egyegy (többnyire nyelv)filozófiai allúzióval találkozunk, a mű általános magyarázó elvévé emeli azt (rosszabb esetben ennek alapján felfedezni vélt filozófiai következetlenségeket róva fel a műnek). Egy efféle erős olvasat mindazonáltal nem minden alap nélkül találhatná úgy, hogy a *találkozás elkerülhetetlen* ciklusai a széphez való felemelkedés klasszikus platóni útját írják le (*A lakoma* 210A-E). Mindez természetesen a szerző ironikus világlátásán és beszédmódján szűrődik át, de maga a felemelkedés folyamata, úgy tűnik, egyáltalán nem ironikus, hanem komoly egzisztenciális tétet bír. Az erősen platonizáló olvasat szerint az egyetlen test szépségétől (*Judit*) a minden test (*A tangó bűvöletében*), illetve a lélek szépségéig való eljutás (*A kert*) koncepciója a szép cselekedetek és törvények szakaszával folytatódik, amely egy egyszerre mitikus és parodisztikus figurához, a rejtői Vanek úr személyéhez kötődik (*Vanek úr itt-ott*), majd a kötetet a tudományok szépségének (és ebből következően a szép tudományának) ciklusa zárja (*In Aesthetica*). Ez utóbbi ciklus nyitóverse egyértelmű nyíltsággal beszél a platóni párhuzamról:

*A benne-lét útjának harmadán,
midőn már szart és kártyát megkevertem,
agyamról fölszáradt a harmat, ám
kiégve, céltalan s a porba verten
láttam magam. És ekkor jött felém
a Szépség, s Őt köszöntöm ím e versben
én, ki az útát végre megteleltem.
Ó, ha le tudnám én azt írni mostan,
hogy mennyi minden költözött belém,
midőn a lelkem hófehérré mostam!*

(In Aesthetica)

A vers második részének tanúsága szerint azonban a felemelkedés nem történik meg, nincs színről színre látás: a költészet eszerint hasztalan irányul a Szép megragadására.

Máshol, például *A Gondolatnak Ősze rám köszönt* című versben mintha mégis fennállna ez a lehetőség: „*az úrron / keresztül száguld a szívtől szabad, / a pőre elme, mely ledobta végre / a test ruháját, s tisztán néz az égre.*” Ha gyengébben platonizálva, kevésbé didaktikus olvasatban nem a platóni szépségkoncepció (pontosabban: *A lakoma* Diotima-féle szépségkoncepciójának) illusztrációjára korlátozzuk a figyelmünket, akkor is eljuthatunk egyfajta – kevésbé szövegszerű – platonizmushoz: a költemények centrumában kimutathatjuk a testitől az intelligibilis szféráig húzódó ív nagy kulturális toposzát. Véleményem szerint ez az ironikusan kezelt toposz adja meg *A találkozás elkerülhetetlen* alaphangját, illetve a szerelem és a testiség helyi értékét Orbán János Dénes eddigi költészetében.

2.

A Hivatalnok-líra némileg egyszerűbb felépítésű kötetnek tűnik, amely alapján véve nem kérdőjelezi meg az előző könyvben kidolgozott, tradicionálisnak tekinthető költőszerepet és költőfigurát. Ez a felfogás voltaképpen már a kezdetektől fogva fellelhető, csak hát a *Hümériáda* nyers és tabudöntőgető hangja mintha elterelte volna a figyelmet arról a tényről, hogy Orbán János Dénes – ebben az értelemben legalábbis – hagyományos költészetet művel: a versek mögött álló személy minden kétséget kizáróan a *költő*, akinek klasszikus pozíciója még akkor sem rendül meg, ha olyan szerepek maszkját (leginkább Troppauer Hümérét, Rejtő *Az elöretolt helyőrség* című regényének költő-légionáriusát) ölti magára, amelyek brutális ironiával viseltetnek a hagyományos költőszerep kifinomultságát jelölő attribútumokkal szemben. A vulgáris hangütés valódi tétje és helyi értéke *A találkozás elkerülhetetlen* felől válik beláthatóvá, itt ugyanis nyilvánvalóvá lesz, amit a *Hümériáda* harsánysága némiképp eltakart: a szerző anélkül teszi frivollá a költőszerepről szóló beszédet, hogy alapján véve megkérdőjelezné magát a szerepet.

Természetesen sem a második kötet, sem a *Hivatalnok-líra* nincs híján az erőteljes, provokatív gesztusoknak. Az alábbiakban mégsem a testiség szókimondó *megjelenítésével*, hanem a testiséggel mint Orbán János Dénes költészetének központi *problémájával* foglalkoznék:

*Egy futó ebéd, kávé, egy bászás,
két főszereplő, a Jolán meg én,
hétköznapiak részében szűk lakás,
Isten-rajzolta obszcén képregény.*

(Jolán)

Orbán János Dénes bizonyos értelemben *istenes költő*: költeményeinek központi szervezőelve az abszolútum hiánya. A hiány pótlására vagy legalábbis kompenzálására pedig egyetlen rögzített pont adatott, a vers, a költészet mint transzcendáló tevékenység. A hagyományos (romantika utáni) költészetmodell, amely a metafizikai értelemadás minden terhére a művészre, illetve a műre hárítja, letisztult formában működik OJD költészetében. A szexuális tematika szókimondása pedig nem csupán a pályakezdés idővel elhagyható-elhagyandó hozadékának bizonyult, hanem kezdettől fogva szervesen beépült ebbe a költői beszédbe. A test és a testiség provokatív módon megjelenített megnyilvánulásai nemcsak ironikus ellensúlyát képezik az abszolútumra irányuló költői beszédnek, de a platóni ihletésű költészetkoncepcióba ágyazva annak nélkülözhetetlen komponensévé is válnak:

*Gázoltam, ó, öröknek vélt jelenben,
még hittem abban, bárki rátalálhat,
s magamba szívom egyszer, önfeledten,
foszlányát édes, rothadó szagának.*

(Isten szaga)

Az *Isten szaga* azért is a *Hivatalnok-líra* kiemelkedő jelentőségű darabja, mivel közvetlen, szövegszerű kapcsolatban áll az előző kötet egyik kulcsversével, *Az elcserélt rózsával*. A korábbi elbeszélő költemény (ballada?) tájain „játszódik” ez a vers is, ám míg az előbbi szöveg harmadik személyben szereplő hőse végrehajtja a feladatot, amelyért útnak indul – átkel a különböző világokon, mindegyikből egy-egy virágot zsákmányolva, hogy eljusson a várban alvó lányhoz, és elcserélje virágait a lány kezében tartott rózsára –, addig az *Isten szaga* egyes (helyenként többes) szám első személyű elbeszélője csak a hiány regisztrálására képes:

*Az arc emlékét nem bírom összevarrni,
holott megláttam Istent önmagamban.
Ott fetrengett az ösztönök porában,*

s én tévelyegtem tízparancsolatlan.

A „gyöngé”, illetve „halandó, hitvány, földi” testnek ebben a kvázi-balladában elfoglalt helye nagyjából a „szerelmi” és „erotikus” versek testiségének felel meg; a kettő funkciója legalábbis hasonló. A testiség (közhely, de ismét Platónra vagy még inkább a neoplatonizmusra, Plótinoszra lehetne hivatkozni) valamiképp a felemelkedés, a szépség szerelmének útjában áll vagy annak helyébe lép. A *Hivatalnok-líra* azonos című első ciklusa szinte teljes egészében a testiség és a perspektíva nélküli kapcsolatok témájára épül, míg a második ciklus (*Párbaj a Grand Hotelben*) tematizálja a költészetet mint egyetlen rendelkezésre álló „felhajtóerőt”:

*És bevallottan csak a teste kellett;
amúgy szokásos: póker, vetkezős,
ő szinte szlúz, én három éve nő.
És mégis ennél jóval többre teltett.*

*Hogy miért s honnan – én sem sejthetem,
tudtam, holott ab ovo lőttek ennek,
de fölntartottam poézist, hő szerelmet,
s most átvilágít minden sejtemen.*

(Ód)

Ugyanebben a költeményben nyer új értelmet a kötetnyitó versben bejelentett „hivatalnok-líra” műfaja is. Orbán János Dénes költészetének egyik leginkább meghatározó témáját, a szerelmi költészet problematikusságát valójában a szerelem és a testiség el-
lentmondásos viszonya generálja:

*(Mit látnom és éreznem adatott,
mondhatná bárki: puszta adatok,*

*s leírni őket: kopott könyvelés,
gyermeteg bulla,
az eszme túl kevés,
a tápértéke nulla.*

*Szerelmem kamasz-operett marad,
csak ezt szeretném hozni újra létre.
Időnként persze pornófilmbe lépve.)*

E „kopott könyvelés” mindenestre egyre izgalmasabb és virtuózabb poétikai megoldásokba öltözik: az *Ifjabb csikóbb poéta* Jack Cole-hoz vagy a *Don Quijote* második szerenádja bravúros technikai megoldásai jelzik a lehetséges elmozdulás irányát. Az első három kötet alapján elmondható, hogy a test szerepének platonizáló kritikája, illetve a testiségről szóló, a „költőiség” ellentéteztetésének használt provokatív beszéd e költészet stabil elemének tűnik – kérdés, hogy ez a stabilitás a téma továbbbírására vagy újragondolására készíti-e majd a szerzőt. Mintha az eddigi pálya összefoglalásaként lehetne értékelni a tényt, hogy a közeljövőben várható a három kötet összegyűjtött anyagának megjelenése. Egyfajta koncepcióváltást jelez az is, hogy Orbán János Dénes újabban prózai publikációkkal jelentkezik. Mindez nyilván alapvető hatással lesz költészetére is, ám erre vonatkozóan nem érdemes találgatásokba bocsátkozni. A *Hivatalnok-líra* meglátásom szerint jól olvasható *A találkozás elkerülhetetlen felől*, a szerző eddigi pályájának összegző függeléként (noha az újabb kötetek fényében majd nyilván a velük kapcsolatot teremtő elemek kerülnek a középpontba). A fentiekben e pálya értelmezéséhez próbáltam néhány használható szempontot nyújtani – ilyen például a költőszerep hagyományos felfogása, a platóni eredetű szépségkoncepció vagy a testiség ezzel szoros kapcsolatban álló problematikája –, mert Orbán János Dénes költészete akkor is fokozott figyelmet érdemel, ha legnagyobb teljesítményei minden valószínűség szerint még előttünk állnak.

A Jelenkor szerkesztői
és a Jelenkor Kiadó munkatársai
mindig a hónap utolsó csütörtökén,
ezúttal tehát április 27-én, 15 és 18 óra között
várják a folyóirat és a Kiadó munkája
iránt érdeklődő olvasókat, barátait,
a Jelenkor korábbi és leendő szerzőit
Budapesten,
az Írók Boltja (VI., Andrassy út 45.) teázójában.

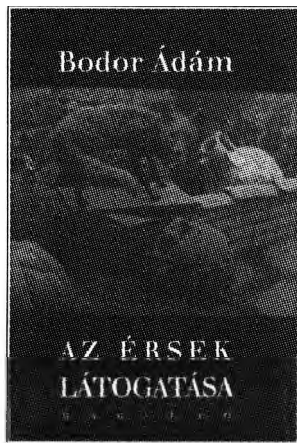
EGYSZARVÚAK, SZEMÉTHEGYEK ÉS AZ ISMÉTLÉS KÉNYSZERE

Bodor Ádám: Az érsek látogatása

„Kettesével, hármásával borzok, egyszarvúak és hiúzok kóboroltak az utcákon, és megesezt, hogy a homályt kihasználva, csak úgy heccből feldöntötték a járókelőket. Előfordult, hogy védtelen nőkkel erőszakoskodtak, és amint sikerült némelyiket levenniök a lábáról, se szó, se beszéd benyaltak a combjai közé.” Zavarba ejtett, amikor először olvastam ezeket a mondatokat Bodor Ádám új regényében, *Az érsek látogatása*ban (77. o.). Természetesen nem a jelenet brutalitása és groteszk-abszurd hétköznapisága zavart, vagyis nem az, hogy mindez megtörténhet a regény fikciós terében, Bogdanski Dolina utcáin. Nem, mert Bodor műveinek olvasója szinte mindenhol a realitás, a fantasztikum és az imagináció határainak eltüntetését és viszonylagosságát tapasztalja, ezért a mitológikus állat-figura feltűnése aligha okoz meglepetést számára. Sőt a második mondat bravúros: az emberi világ animális kiszolgáltatottságának és nyers erotikumának képe igen erős. De a többszám, az, hogy „kettesével-hármásával” lépnek be a szövegbe az egyszarvúak, az számomra kicsit soknak látszott. Miért nem elég egyetlen egyszarvú? Főleg úgy, hogy a 2. fejezetben már felbukkant az egyszarvú, amikor a papnövendékek városszéli kirándulásán egyetlen kupaccá omlott össze a villamos: „Végül csak egy egyszarvút látunk, amint merev állásban pihent egy kis halmon; kurjongattak is neki a szeminaristák, de meg sem mozdult.” (34. o.)

Nem mintha bárki meg tudná mondani, hogy egy regényben hány egyszarvú legyen. Van, amikor egy is sok, máskor meg három is kevés. A csodák – az irodalomban – már csak ilyenek...

Ebben a könyvben akár az egyik, akár a másik szöveghely önmagában indokolt és hatásos lenne, de ismétlődésük fölvet néhány olyan műfaji és kompozicionális problémát, amit érdemes közelebbről megvizsgálni. Mindenekelőtt azt az olvasástapasztalatot, hogy *Az érsek látogatása* művészileg ismétlésnek hat a *Sinistra körzet* után. Vagy legalábbis kevesebb újdonságot jelent: remek részletei ellenére vázlatos, epikailag nem annyira magas színvonalú alkotás, mint Bodor Ádám előző könyve. Pontosabban: könyvei, mert a *Sinistra körzet* szinte egyértelműen elismerő kritikai fogadtatása és a szélesebb olvasóközönség előtti sikere nem feledtetheti azt a „tényt”, milyen kiváló novelláskötetei jelentek meg korábban – mind a Romániában, mind az itthon kiadottakra gondolunk. Nem

*Magvető Könyvkiadó
Budapest, 1999
128 oldal, 1190 Ft*

véletlenül említtem ezt, hiszen a *Sinistra körzet* kritikai kanonizációjában igen hangsúlyos mozzanat volt, hogy az író *vége* regényt írt, és ebből a távlatból értékelődött föl novellaírói teljesítménye. Holott számomra e kettő közel egyenrangú.

Noha feltehetően nincs olyan értelmező, aki elvi értékkülönbséget látna a novella és a regény között, mégis a kritikai elvárásokban ott lappang(ott) e hierarchikus felfogás. Ez nyilvánvalóan összefügg azzal, hogy a magyar irodalomban az elmúlt másfél évszázadban a líra mellett a novella műfajában született jó néhány „potenciális világirodalmi rangú” alkotás, ám a prózaírók leginkább mégiscsak regénnyel váltak elismertté itthon és külföldön egyaránt. Ha egyáltalán. De ez nincs másképp az úgynevezett világirodalomban sem, hiszen Csehov, Maupassant és Borges mellett nehéz hirtelen olyan prózaírókat említeni, akik *csak* novelláikkal lettek volna nemzetközileg híressé.

Mi következik ebből? Közvetlenül semmi. Nem állítom, még csak kérdés formájában sem, hogy Bodor Ádám írói pályájának fordulatát ezek az elvárások határozták volna meg. De talán nem lehet ettől függetlenül értelmezni, mivel például a *Sinistra körzet* egyik fejezete?, részlete? a *Holmi* című folyóirat novellapályázatának nyertese volt (teljes joggal!), mégis a könyv megjelenése után a kritikák majdnem mindegyike regényként interpretálta, mintegy az alcím – „egy regény fejezetei” – utasításának megfelelően. Ami nem feltétlenül baj, hiszen a novellaciklus vagy novellafüzér elnevezés használata műfaji aggályoskodásnak tűnhet. Egyébként is a kortárs próza határátlépéseit figyelve, alighanem kevesen vállalkoznának e műfaji különbségek szabatos és normatív meghatározására. Ebből a szempontból lényeges észrevétel, amit Márton László fogalmazott meg a könyvről írott bírálatában: „Olyasfajta szerencsés eldöntetlenséget látok itt, amelyeket nem teljesen szándékosan alakított így a szerző, visszatekintve mégis elkerülhetetlennek látszik: az egész könyv egyetlen lebegés novella és regény között; ezáltal, ha úgy tetszik, Bodor írásmódjának duplafedelősége a műfajra is kiterjed – és ha a szerző félig-meddig véletlenül talált rá a műfaji lebegésre, úgy ez a szó szoros értelmében leleménynek bizonyul. Ennél azonban jóval többről van szó: a *Sinistra körzet*ben Bodornak sikerül elindítania és kitjesítenie azt a sokrétű, bonyolult és teljességre törekvő *megismerési folyamatot*, amely a regények, mégpedig a műfajban élenjáró regények jellegzetessége – ezt azonban nem regényírói módszerekkel éri el, hanem a novellisztika poentírozó, rövid távú intenzitására alapozza.” (Márton László: „Az elátkozott peremvidék”, in: uő.: *Az áhítatos embergépi*, Jelenkor Kiadó, 1999. 270. o.) Ha röviden kellene megnevezni *Az érsek látogatása* alapvető problémáját, akkor ezt a kritika által jellemzett „lebegés” és „műfaji eldöntetlenség” megszűnésében látom.

Vagyis a *Sinistrában* már kipróbált szövegalkotó „lelemény”, amely ugyan megőrizte a novellaforma jelenetező, elhallgatásos-kihagyásos elbeszélésmódját egy keret-jellegű, addíciós epikai szerkezetben, de ahol a szövegegységek mellérendelő viszonyban álltak egymással, így szabad átjárást teremthetett az olvasó a különböző részek között – nos, mindez jórészt megismétlődik *Az érsek látogatásában*. De éppen az ismétlés által elvész a lelemény. Ez tetszetős, de kissé felületes megállapítás. Mert feltehetően a könyv problémái nem az írói leleményesség hiányából adódnak, hanem az ismétlés kényszeréből. A műfajválasztásból. Abból, hogy *Az érsek látogatása* regényként akar műfaji szerződést kötni az olvasóval.

Tudjuk jól, manapság az efféle szerződéseket nem kell feltétlenül komolyan venni, mert nem előírás jellegűek és kevésbé konszenzuálisak. A négy-öt ívnél hosszabb, egybefüggő epikai szövegeket lényegében regényként olvassuk. Ha ez így van, akkor *Az érsek látogatása* miért kelti föl például azt az olvasói várakozást, hogy az egyik én-elbeszélő, Gábor Ventuza azért marad a körzetben, hogy elvihesse a halott apa kihantolt csontjait. Ez önmagában természetesen nem jelent problémát: a történetmondás kiindulópontja és téje bármi lehet. Igen, de a keresés-várakozás, a reménytelen várakozás mint kaland,

majd a rejtélyes (meg)menekülés a baljóslatú vidékről a *Sinistra* körzetben íróilag kipróbáltatott és remekül bevált. Még egyszer ugyanez a kompozicionális megoldás már kevésbé hatásos. Nemcsak amiatt, hogy az ismétlés gyöngíti az olvasói várakozások feszültségét, hanem mert eredetileg is transzparens elem volt. Aligha akadt a *Sinistra* körzetnek olyan olvasója, aki a cselekménybonyolítás fordulatai miatt követte végig a könyvet, illetve, hogy ez esztétikai tapasztalatában kitüntetett jelentőséget kapott volna.

Az *érsek látogatása* viszont fölerősíti a szöveg integratív erőit. Ha úgy tetszik, a regényhez lép „vissza” a – barthes-i értelemben vett – szöveg felől. Bodor jól láthatóan stabilizálni akarta írásmódját, ezért „regényesítette” könyvét. Ez pedig akarva-akaratlanul lekerekítettséggel jár együtt, és szerkezeti-kompozíciós ismétléseket eredményezett. Nehéz ébren tartani azt az olvasói érdeklődést, amely a *Sinistra* után már a regény elején „tudja”, hogy az elbeszélő *úgyis* megmenekül. Egyáltalán, miért menekül meg *újra*? Azért, mert ő az elbeszélő? Az és csak az mondhatja el a táj, az embertelen hely történetét, akinek sikerült elmenekülnie? Így viszont kissé didaktikus. És miért ez a történet vége, azaz miért van vége egyáltalán a történetnek, amikor a regény szinte minden pontján nagy művészi erővel azt állította, hogy ez a világ, nincs belőle kiút vagy menekvés? Ha ez így van, akkor miért fejezhető be a történet? Csak azért, mert regény? Azaz fikció, kitaláció, tehát visszatekintve „minden” elmesélhető?

Ennyit számít a kimondás, az *el*-beszélés, ilyen sokat tehet az irodalom? Még és már?

Már a *Sinistrában* is a fikcióteremtés módjának ellentmondása volt, hogy Andrej Bodor egyrészt érzékeny(?) megfigyelőként, a fantasztikusan szép természetleírások elbeszélőjeként jelent meg, miközben szereplője is volt például annak a rémületes történetnek, amikor nem adott egy liter tejet a haldokló Aron Wargotskinak, sőt a saját megmenekülése érdekében – igaz, Coca Mavrodin ezredes utasítására – becementezte a barlangnyílásokat a menekülni képtelen, beteg ember előtt. Bodor az elbeszélői távlatból adódó kegyetlenséget nézőpontváltásokkal, a harmadik személyű narrátor beiktatásával próbálta áthidalni. De az *érsek látogatásában* miért van megint két elbeszélő, akik szintén elhagyhatják Bogdanski Dolinát? Az író miért rendeli alá a történetmondást e rejtett cél-elvnek, amikor az elbeszélés logikája alapvetően asszociatív és metaforikus? Nem írja-e vissza ezáltal a regénybe, hogy van egy másik, külső világ, ahova el lehet menekülni? Ami mégiscsak választ jelentene e (regény)világ rejtélyére. Ha viszont újra meg újra el lehet menekülni ebből a zónából, a Sinistra-világból, vagyis ez nem a sors, a véletlen műve, akkor valójában nincs kérdés: olvasóként egy újabb tanulsággal lettünk gazdagabbak. Holott Bodor egyik jelentős epikus erénye éppen az volt, hogy elkerülte a példázat-jelleget a történetmondás csapdáját, a tanulság-megvonó, összegző zárlatokat. S mi indokolja újra a kettős narrációt, amikor mindkét elbeszélő lényegében azonos funkciót tölt be a regényben? Ráadásul e két nézőpont nem teremt olyan epikus perspektívát, ahonnan valóban különböző módon nézhetnénk ugyanarra a világra, inkább csak a történetek menetében betöltött szerepük különíti el őket egymástól. Az elbeszélők ugyanis nem rendelkeznek önálló nyelvi világgal, így mindketten az író nyelvén szólalnak meg.

Feltehetően ebből adódik, hogy az első, észlelő olvasásnál nehezen különböztethetők meg a szereplők. Mindenki régen ismerős, természetesen Bodor korábbi írásaiból, mégis ismeretlen, viszonylag nehéz eligazodni, ki kicsoda, milyen viszonyban van a többi szereplővel, stb. Persze, újraolvasva a regényt, rendre kiderül mindez, és ez a megismerésprocesszus fontos jelentésképző eleme a könyvnek. Mégis zavart okozott számomra, hogy a szereplők nagy száma és a redukált elbeszélésforma között valami feszültség érzékelhető. „Néhány nappal azután, hogy Kosztin archimandritát társprefektusnak Bogdanski Dolinára helyezték, nevelőanyám, Colentina Dunka visszahívott Ivano Frankovszkából. Periprava vikárius mellett addig is ott volt prefektusnak Tizman archimandrita, de most még egyet küldtek, hogy a város ügyeit közösen intézzék.” (31. o.) Szinte találomra választottam egy

bekezdést, ahol a nevek és viszonylatok leírása túlzottan megterheli a szöveget, és így megtöri-elnehezíti az elbeszélés ritmusát. Ennél hangsúlyosabb problémának látom, hogy a név, a nevek mitológiája és a névadás-névtelenség kérdése szinte azonos módon jelenik meg itt, mint a *Sinistra körzetben*. A kérdéskört a kritikai recepció már részletesen és sokrétűen elemezte – ehhez képest az új regényben ez nem nyer új epikus értelmezést.

A műfajválasztás mellett a terjedelem rövidsége is közrejátszik abban, hogy a szereplők galériája zsúfoltnak és némileg panoptikum-szerűnek látszik. A cselekménybonyolítás fordulatai és a regény „hosszabb távja” rengeteg szereplő beiktatását igénylik, ugyanakkor Bodor a rövidtörténet és a novella műfaji hagyományai szerint formálja alakjait: csak az elbeszélés centrumában lévő figurát jeleníti meg sokoldalúan és plasztikusan, míg a többi alak háttérben marad és sziluettjük sejlik föl. A történetmondás menete viszont megköveteli, hogy újra meg újra fölbukkanjanak a regényben, de ezek az ismétlések rendszerint gyöngítik a mellékszereplők hatását, jobbra csak szerepkörük látszik, nem a karakterük. Mindez leginkább a regényzárlatban érzékelhető. Az *érsek látogatása* utolsó két fejezet fragmentáltabb és kidolgozatlanabb a korábbiaknál, és bár a szereplők sorsa elrendeződik, a regény szinte „elvékonyodik”. Edward Morgan Forster élelméjűen jegyezte meg: „Szinte minden regény elgyengül a vége felé. Ez azért van, mert el kell varrni a cselekmény szálait. (...) A jellemekek kezelhetetlenné válnak, alapokat fektetnek le, de később nem hajlandók folytatni a falazást, így hát a regényírónak kell hozzálátania, hogy a munkát idejében be lehessen fejezni. Megjátssza, hogy a figurák neki dolgoznak. Továbbra is hajtogatja a nevüket, továbbra is idézi a szavaikat. De a szereplők már máshol vannak, részben már a másvilágon.” (In: *A regény aspektusai*, Szili József (ford.), Helikon, Budapest, 1999, 74–75. o.)

Méltánytalan lenne elhallgatni, hogy Bodor új regényének záróképe mégis mennyire erőteljesen megmarad az olvasói emlékezetben: „A háztetők fölött csak a szeméttetelek delejes szentjánosbogár-burája világított, átderegett az állomásépület ablakain, imbolygó árnyával a szeminaristáknak, akik talpukra kötözött párnákkal álmukban is a váróterem végtelen köreit rótták.” (127. o.) Mint ahogy a könyv számtalan, mesteri *részletét* idézhetném. A pompás, tömör és szenzuális leírásokat, a lepusztultságot és szeméthyegyeket átpoetizáló képeket, a párbeszéd drámai pontosságát és fekete humorát, a mórikáló, elhallgató, a másikat ravaszul átejtő beszédműveletek és észjárások finom leleplezéseit, amelyek mind-mind a kiváló írói kvalitásokra utalnak. Nem kétséges, hogy ilyen szintű mondatot kevés magyar író „tud” leírni: „De lehet nadrágot az utcán is venni, még telve emberi meleggel.” (60. o.)

Mindezt nem tiszteletkörként említem. És a legkevésbé sem akarom visszavonni Az *érsek látogatása* egészével kapcsolatos kritikai fenntartásaimat. Amiben nyilvánvalóan tévedhetek. Mégis fontosnak vélem, hogy ez megfogalmazódjon. Mindenekelőtt azért, mert az irodalomban kevés remekmű van. A kortárs magyar kritika az elmúlt évtizedekben – az unalomig ismert okok következtében – az új irodalom képviselőinek afirmatív védelmezőjeként lépett föl, így nem annyira a konkrét művekre, hanem a szerzők újító szerepére és jelentőségére összpontosított, ezért óhatatlanul nivellálta a művészi teljesítményeket – akár egy életművön belül is. Ami kétségkívül a kánon(ok) megmerevedésével járt együtt. Az ezeket destruáló, kánonromboló kritikai törekvések szinte szükségszerűen szerző-elvűek maradtak, mivel azok státusát igyekeztek megkérdőjelezni, aláásni.

Nem állítom, hogy e végleteket sikerült elkerülnöm. Vagy hogy különb lennének a Déák né vásznánál. Mégis, olvasatomban Az *érsek látogatása* nem tartozik Bodor Ádám legfontosabb művei közé. De nem is teszem a hátsó polcra. Meglehet, évek múlva másképpen olvasom újra. Soha nem lehet biztosan tudni: az idő és a könyvek sorsa elég rejtélyesen alakul. Most még közel van a *Sinistra körzet*, innen nézve jobban látszik az ismétlés kényszere.

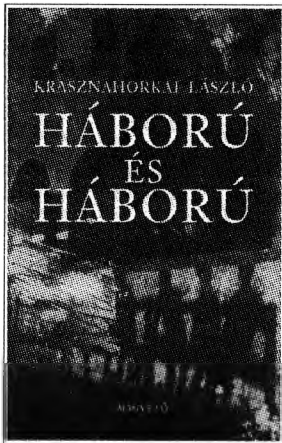
A BEFEJEZHETETLEN SZÖVEG*

Krasznahorkai László: Háború és háború

Megítélésem szerint Krasznahorkai László legutóbbi könyve messzemenően alkalmas arra, hogy az olvasás folyamatát lényegileg kísérő ambivalencia tüneteit olvasóiban életre hívja. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a néhány írás, amely a regény megjelenése óta napvilágot látott. Az egyiket Károlyi Csaba publikálta az *ÉS*-ben:¹ ő mindenekelőtt értetlenségének és „szomorúságának” ad hangot – Korim Györgyöt, a regény főszereplőjét pedig nemes egyszerűséggel „bolondnak” titulálja. A másik szerzője Bényei Tamás, aki jóval alaposabb, és bár írását a kritika műfajához sorolhatjuk, egy kritika keretein messze túlmutató, a regény értelmezését előkészítő szempontrendszert vázol fel. Az előbbihez csak egy megjegyzés erejéig kívánok kapcsolódni, Bényei *Honlap*jához viszont amúgy internetes-otthonosan, a szöveg hosszában linkelem magam.

Abban egyetérthetünk Károlyival, hogy a regény a „végére egyébként is túlírt” (ennél több közösséget nem is vállalnék szövegével): igaza van, ha a szerző fejére olvassa, hogy nyelve szinte az elviselhetetlenségig telített, világa kimódolt, s mindehhez talán még azt is hozzátehetné volna, hogy dagályos az a hang, amely vég nélkül darálja a morális katekézist, miközben nem hagy bennünket gondolkodni. A narrátor szólama, Korim beszéde és a belső szereplők fejtegetései ugyanazt a stilisztikai regisztert használják: időnként nehezünkre esik félretenni azt az érzésünket, hogy amit a szerző a narrátortól túl direktnek érzett, azt maszkolt megszólalás formájában valamelyik szereplő szájába adja. Semmi jogunk nem lenne persze fejtegetésekbe bocsátkozni a szerzői szándék és tudás tekintetében, ha nem igazolna bennünket az az elvárásunk, hogy a megszólalás hangja a narratív viszonyokhoz és a szólamkiosztáshoz igazodjék. Zsadányi Edit *A Théseus-általános*ról tett kritikai megjegyzésével mintha csak a *Háború és háborút* jellemezné: „A beszélő didaktikus hangja véleményem szerint is zavaró, a hosszúra nyúlt elméleti fejtegetés beillesztése a mű fiktív szituációjába nehézséget jelent”.² Mégis, a könyv vitat-

hatatlan érdeme, hogy egy összetett narratív és fikciós rendszert hoz mozgásba, amely választott világainak tágasságával és az elbeszéltség határvonalainak áttetszővé tételével biztosítja az interpretációs lehetőségek sokrétűségét. Megközelítem a szövegnek ezeket az össze-

* Link: Bényei Tamás: „Honlap”, in: *Holmi*, 1999/okt.

¹ Károlyi Csaba: „Ki tudja, hogy miért?”, in: *ÉS*, 1999. október 22.

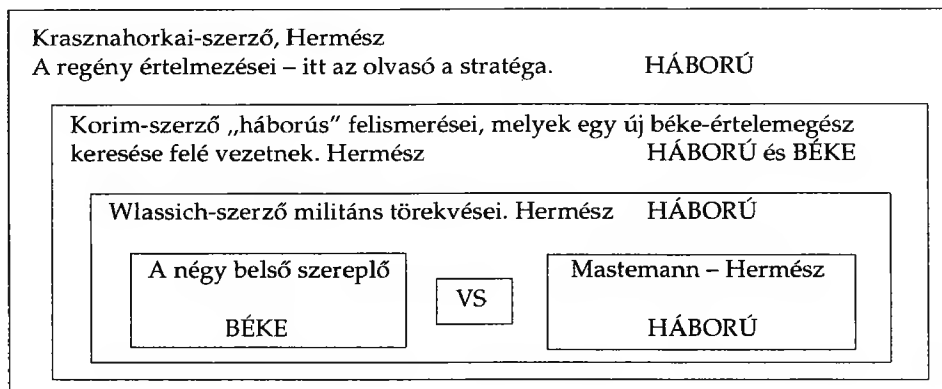
² Zsadányi Edit: „Írás a beszédben. Krasznahorkai László: *A Théseus-általános*”, in: *Jelenkor*, 1999/5, 534. o.

Magvető Könyvkiadó
Budapest, 1999
232 oldal, 1390 Ft

tett mozgásviszonyait igyekszik nyomon követni, melyeknek létrejötte a regényvilág és a szöveg által támogatott stratégiák együttes játékának következménye – ennek van egy „technikai” és egy a jelölés folyamatát, valamint a befejezett interpretáció eszméjét érintő vonatkozása.

I. Hermész és a narratíva

Kézenfekvőnek tűnik abból az elemi meglátásból kiindulni, hogy a könyvben a béke és a háború valamiféle metafizikája íródik, és hogy e metafizika köreinek a szövegben bizonyos szintek, attitűdök és törekvések feleltethetők meg. A regény „háborús” viszonyainak szemléltetésére szolgál az alábbi ábra:

Az ábra korántsem teljes: Krasznahorkai-szerző és Wlassich-szerző szintjei alá természetesen narrátor is tartozik, ám ezeket itt nem jelöltem, hiszen elbeszélői attitűdjük az őket uraló szerzők beállítódását követi, ezen kívül Hermész feltüntetése majdhogynem önkényes – mindenhol az adott kör „háborús” diszpozíciójához igazodik.

Hangsúlyozni szeretném, hogy a szintek között nem annyira analógiák, mint inkább átlépések vannak. A belső körök minőségei rendre feloldódnak az őket uraló szemlélet minőségében, mígnem a játék végül parttalanra válik, és a könyvön kívülre jut. Lényegében erre céloz Bényei is, amikor úgy fogalmaz, hogy a „regénybeli kézirat elsődleges önreflexív funkciója (...) nem az általa tartalmazott igazságok relevanciájának függvénye”. Kétségtelen ugyanakkor, hogy van egyfajta „jelentéskavargás”, kétirányú ihletettség, amely a belső köröktől a külsők felé az olvasás logikája alapján, visszafelé pedig az írás mechanizmusa szerint hat: az alsóbb szintek az olvasás nyomán fölfelé törnek, kiáradnak, miközben a felsők beírják és átörökítik a maguk uralmát az alsóbbakba. Mind ez nem egyszerűen szukcesszíve, lépésről-lépésre megy végbe, mert ezek az eljárások a szöveg egészét tartósan uralják, dinamizálják a jelentésképződést: miközben például Bengazza, Toot, Kasser és Falke Velence védelméről, a város jelentette védelemről álmodnak, ők maguk a Wlassich-féle játszma háborús figurái. A Velence jellemzése nyomán előrajzolódó műideál egyébként megfelel egy hagyományos racionalista és szubsztancialista műalkotás-fogalomnak, hiszen „ésszerű”, „tisztá”, „áttekinthető”, „szép” (szükségyszerűen az), és helyes választásokon alapul, miközben legbelül felnő benne a saját idealizált jól formáltságának lebontására irányuló végzet és kétértelműség, ami már Arisztotelészt is engedményekre kényszerítette: az ‘atopon’ felbukkanása, az, ami „ab-

surd and useless” a szövegben, ami tehát „megfoghatatlan és fokozhatatlan luxus, egy követhetetlen és megközelíthetetlen képzelet óhajára valami egészen magával ragadó, nem evilági vakmerőség...” (142. o.)

Egy másik, a narrációs stratégiát illető átlépés, amikor a belső narrációs és világképző viszonyok megváltozása Korimot is írásmódjának korrekciójára kényszeríti: „a kézirat ezen a ponton *hirtelen rendkívül alapossá válik*, aminek következtében ... neki most ... nem is arról kell mesélnie, mi történt a padovai fogadóban, ... hanem magáról a leírás, *description*, nem mindennapi voltáról...” (147. o.), ám a kézirat kibocsátotta impulzus nem ül el ezen a szinten, hiszen még a Korim felett álló narratori átkötés („...próbálta megvilágítani Korim a nőnek...”) is jelzi a bizonytalanságot, amit a beágyazott narratíva meta-forulata váltott ki.

Krasznahorkai olyan narratológiai stratégiákkal él – ezt lényegében Bényei is kimutatta –, melyek a szöveget megtartják önmagának, miközben a bennefoglaltatás logikája saját tengelye mentén elfordul, kétirányú konstrukciót hozva ezzel létre, amely igazolja a vertikális és a horizontális érzékenységünket is. Arra gondolok, hogy miközben a szöveg rendre nyomokat hagy, hogy a saját beágyazottságát és elbeszéltségét jelezze, ha lehet, még nagyobb erőket vet be annak érdekében, hogy ugyanazzal a mozdulattal a mesélőt a történetbe belerejtse, hatókörében elbizonytalanítsa, a fikciós rend hierarchiáját kimozdítsa, és a szöveget önmagába sokszorosán beoltsa.

A regényben számtalan, az elbeszéltség nyomainak védelmére, a szöveg hangzósságának kidomborítására utaló példát találhatunk. „Egy, kettő, három, négy, öt, hat, hét, nyolc, kilenc pár sint lehetett odalent összeszámolni a felüljáró tetejéről...” (15. o.). Anélkül, hogy a szólamviszonyokat alaposan megvizsgálnánk, az első pillantásra is látszik, hogy elvileg eldönthetetlen, ki is számolja itt a sineket. Ha ez szereplői megszólalás, akkor a szereplők és a narrátor távolságára, valamint a beállítás eseményszerűségére utal, amennyiben viszont a narrátort halljuk, úgy az ő szinkron nézőpontja és a narráció folyamatszerűsége kerül előtérbe. Ugyanez a szekvencia jelentkezik a New York-i lakás bemutatásakor: „... a lakás három egybenyíló szobából, egy konyhából, egy zuhanyzóból és egy kis hátsó lomtárféléből, azaz három meg egy meg egy meg egy, összesen hat helyiségből állt...” (75. o.) E helyeken látszólag az elbeszélés különböző szintjeinek kijelölése zajlik, ám a regény valójában folyamatosan játszik, bizonytalanságban tart bennünket a megszólalások tekintetében, egyáltalán nem nyújt fogódzót a szólamviszonyok tisztázásához.

Az elbeszéltség ilyen legalábbis kettős szervezettségét így a narratori hatókör elbizonytalanítása kíséri: azt is mondhatnánk, hogy a narrátor alakja lényegénél fogva elmosódott és körülhatárolhatatlan a regényben. Ennek a mesélői jelenlétnek a másik oldala a szereplők – mindenekelőtt Korim – tettenérhetetlensége: nem tudjuk, mikor kezd el beszélni (ha egyáltalán elkezd), melyik ponton váltunk át az ő szólamára: „...és ő ott állt, mint egy égő ház, hiszen kezdték azzal, hogy elhúzódtak tőle, és nem szólították meg a levéltárban ... míg végül, ha meglátták az utcán, kikerülték, értik?, kérdezte Korim a hét gyerektől...” (10–11.o.) Melyik ponttól kell érteniük? Meddig vezérli visszafelé a megszólalást Korim kérdése? Erről nincs semmiféle grammatikai bizonyosságunk: minden formula e névtelen beszélő nyelvéhez igazodik, még az olyan megszólalások is, ahol az idézőjelek esetleg Korim szövegére utalnának: „...összeégette magát egy nagyon heves szerelemben...” (10. o.).

Ezeket az eljárásokat egy magasabb szempont foglalja magába: a regényvilág szöveg-természetének kiemelése – Krasznahorkai a *Háború és háború*ban is azt a gyakorlatot folytatja, hogy a fejezetcímeket közvetlenül a szövegből, a beszéd hol egyik, hol másik szólamából metszi ki – így záródik magára a szöveg, és nyílik is meg egyben a legkülső háborús kör, a könyv értelmezésének bekeríthetetlensége felé gyűrűzve, elkerülhetetlené téve ezzel a minden szintet érintő hermészi utazás megkezdődését.

Béke és háború, Zeus és Hermész egymással szemben álló, ám egymást feltételező

és összevegyülve új, befejezhetetlen rendet alkotó szellemiséget képviselnek: az analógia, az elkötelezettség, a reláció, a hierarchia, a szolaritás, a tűnékeny jelenlét és a béke szubsztancialitása diabolikus minőségekkel állnak szemben. E minőségek érvényre jutása mindenekelőtt átmeneti jelenlétvessztéssel jár, nem hiába menekül a négy szereplő epizódról epizódra ez elől a bizonytalan jövőt tartogató és a teljesség látszatát szertefoszlató energia elől. Ez az energia többek között virtualizál: megjelenése nyomán a totalitást absztrakciók váltják fel. Például ilyen átvitelt képvisel a történetben a Mastemann által örökövényűnek kikiáltott genovai szellem (a cserekereskedelemtől a pénzgazdálkodás virtualizálása felé), sőt Korim is erre épít, amikor az internet örökkévalóságára kívánja bízni a kéziratot.

Mindezeket a folyamatokat Hermész vezérli, aki – természetének megfelelően – ezer alakot ölt a regényben, s talán ő a legvalóságosabb, a szövegből ténylegesen előrajzolódó figura. Az itt olvashatóvá váló regényszöveget az áttetsző Hermész testszöveveinek spon-tán előtűnése, alakját a szövegszintek transzformációs játéka és a szöveg zajlásából ismét kihallott jelenlét építi fel számunkra.

Hermész nevét nem kapja meg a regényben – ám ez csupán annyit jelent, hogy nem belső szereplője a történetnek. Miért? Mert maga kívül marad (akár a könyvön kívül), bekeríthetetlen jelölőként csak inkarnációját engedi a regénybe – saját természetének nem szegülhet ellen ez a név, sőt inkább a szöveg mögött áll, a transzformációkat vezényli, transzformáció és transzfiguráció itt ugyanis ugyanazt az elvet képviseli: a határátlépés és az újírás elvét.

Hermész első számú transzfigurációja maga Mastemann, aki az isten lényeges attribútumaival is rendelkezik: deviancia, érzékenység, váratlan eltűnés és feltűnés, pénisz-uralom és a szellemi viszonyok uralása – ne feledjük, Mastemann mindenkinél jobban hisz a szellemi rendben (a monisztikus hermetizmus ilyen optimizmusa később a racionalizmusban talál ismét magára), az ésszerű, sőt pragmatikus megoldásokban, miközben a sötétben jár, a háborúságot szolgálja, vagyis megrabolja a jelenlétet, elbizonytalanítja a jelentést. Figyelemre méltó például, amit Velence vonatkozásában az igazságról mond: „A GYŐZELEMÉ AZ IGAZSÁG” (146. o.) – minden szubsztancialista teológia ennek épp az ellenkezőjét tartja.

Mastemann, Hermész alteregójaként, kétarcú figura. Feltűnése minden epizódban nyilvánvalóan a vészt és a veszteséget jósolja: Krétán a civilizáció pusztulását, Kölnben az építkezés csődjét, Velencében a gonosz hatalomra jutását, a Vallum bejárása során a távollevő fenyegetését, Alberguerióban a bordély bezárását és az aranykor letűntét. Az a régi tézis, miszerint Hermész mindent tud és bármit megtehet, Mastemann alakjával világi értelmet nyer – ez a rend fogalmát előlegezi meg számunkra: a VI. fejezetben Mastemann a besűgőhálózat, a császári titkosrendőrség fejeként lép elénk. A regény egy jelenetben adja vissza a távollévő uralom váratlan betoppanását, a rettegés megelőlegezte borzalmát, a szubsztanciális nyugalom elnehezülését, ahogy Mastemann kíséretével feltűnik a színen.

Hermész tehát a legmozgékonyabb és legkonfúzabb alak: az értelem, az értelmezett-ség rejtőzködő aktora, aki a szoláris értelemrendnek (hírvívő) és a diabolikus jelenléthi-ánynak (tolvaj) egyként szolgálja, akinek hatalma van a jelentés rétegei fölött, aki számá-ra tehát játék a jelölés, s akinek játszótere ez a könyv. Hogy mennyire képlékenyek a szövegvalóság határai, és mennyire befejezetlen itt a jelenlét, amire vissza fogunk egyébként térni, arra Krasznahorkai több ponton és több eszközzel is igyekszik felhívni figyelmünket: ilyen például Víg Mihály alakja, ilyen az internet/Altavista relizmusa, a schaffhauseni emléktábla, s a leglényegesebbek: a schaffhauseni térkép menetrenddel és a 'Megjött Ézsaiás' betétlap elhelyezése.

II. Rend és metonimizáltság

A bennefoglaltatás és a szintek közti hermészi átlépés jelenségét – mely, s ebben igaza van Bényeinek, elsősorban a szöveg „létezés- és olvasásmódjára” vonatkozik – fentebb már felvázoltam, most szeretném kimutatni az ellenstruktúrát, melynek kiépítése szerintem a regény legfontosabb ambíciója. Amit ennek kapcsán metonimikus elvnek és metonimizálásnak nevezek, az elsősorban a szöveg által támogatott jelképző stratégiára vonatkozik, tehát a metonímia itt egyrészt nem trópus, másrészt épp hogy nem feleltethető meg a történetmondás hagyományos elvének, ezért nem involvál okozatiságot, sokkal inkább a jelképzés itt viszonylag tágra értett „retorizáltságára” vonatkozik.

A regény a rendnek, a rend mibenlétének is erős metafizikai értelmezését kínálja olyan fogalmak mentén, mint a hierarchia, a Birodalom, a határ, a Semmi, az igazolhatóság vagy az igazolhatatlanság. A történet kezdetén Korim foglalkozása mint szimbolikus státusz, a levéltár pedig mint a rend legerősebb megtestesülése áll előttünk: Korim levéltárosként, sőt a főlevéltárosi állás várományosaként beteljesített mindent, amit ez a berendezkedés megkíván tőle: „...nem akart ő kiválni, kiemelkedni, neki nem voltak ilyen ambíciói, függést akart és biztonságot...” (43. o.)

A hierarchia, a „hamis piramis” ledöntése és a rend újraírása Korim életében Hermész felbukkanásával és a kézirat fellelésével veszi kezdetét – a rendszerben önmagában lappang valami rejtett elem, egy *helytelen* és besorolhatatlan iratköteg, eredet, szerző és cím nélkül, amely egyébként teljesen esetleges felbukkanásával elvonja Korimot a jelzettek és az iratfolyóméterek jelentette otthonosságtól. Ettől fogva Korim egészen Hermészé lesz, a történetet, a narrációt, a jelölés folyamatát – mely nem választható el a rend kettős fogalmától – is ez a fordulat indítja be.

A hierarchia felbomlása ugyanakkor nem vezet a regényvilág teljes entrópiájához, ha ugyanis így volna, nemcsak Korim nem juthatna akár egyetlen lépéssel előrébb idealisztikus vállalkozásában, de a belső történet sem íródna újra az elmondás végeláthatatlan folyamatában. Azt is mondhatnánk, hogy a kézirat megelégségének lényegi feltétele a rend kimozdulása: e nélkül a kézirat mint hermetikus szöveg vagy hermészi test, Corpus Hermeticum sosem fényesedett volna át – Hermész eljöveteleig a függés, a rend, a bizalom belső ügye volt, hogy leszámoljon az olyan dekadens elemekkel, mint ez a bomlott iromány.

Van a felbomlásnak egy világi értelme is: mire Korim teljesen kiiródik a világból, elégeti mindenét, pénzzé teszi lakását, addigra már a világ is elköszön tőle, felesége rég elhagyta, a barátok, kollégák nem ismerik meg többé, elkerülik. Az utolsó, amit ez a berendezkedés tesz (persze azt is csak önmagáért), hogy emberei a rendszer legszéle felől az értelmezhetetlen és többé nem uralt Korimért kinyúlnak: „a Járási Ideggondozó emberei...” – itt kezdődik Korim története, amikor kilép az uralt élet-rendből az uralhatatlan értelem-rendbe: „...minek üljön ő itt Budapesttől kétszázhusz kilométerre délkeleten egy levéltárban...” (23. o.) – e megnyilatkozásokban a rend szomorúsága tűnik elő, a reflexiót, az értelmezést (tehát Hermész diabolikus jelenlétét) nélkülülő hierarchia sematizmusa. Aztán Korim elszabadul³ kabátbélésében az uralhatatlanság manifesztumával. Ettől fogva sokáig egyetlen cél vezet: hogy a szöveget egy új rend feltételezett terében, az interneten elhelyezze.

Korim belátásai a regény szövegében eruptív élményeknek tűnnek: a tudás átbillenése másképp-tudásba általában váratlanul és elemi erővel történik, gondoljunk a hermés-

³ A világ szemében az örület útjára lép – ez természetes, ez a berendezkedés a materialista-pszichologizáló ítéleteket támogatja, szemben, mondjuk, a műnős/lélekprotézis Szabó Gyurival, aki talán leginkább érti Korimot, vagy a tolmács szeretőjével, aki a lélek felől nézve Korimhoz tartozik, ám neki nem adatott meg a tisztánlátás.

szi felismerésre, New York igazi jelentésének feltárulására vagy a kézirat megtalálására; a Korimot irányító rend átépülése ugyanakkor áttételesen és a beszédét kísérő reflexiókon keresztül lassanként megy végbe. A kézirat második epizódjában az elbeszélés rendjének újszerűségét Korim a következő szavakkal igyekszik megvilágítani a tolmács szeretőjének: „a kézirat, miután ezt a Krétát lezárta, az nem továbblép, nem folytatódik, nem kibontakozik ... hanem: *újrakezdődik*... a névtelen szerző el is jut valameddig a hőseivel, de ott aztán nem megy tovább, hanem ... kezd az egészet előlről ... és az a legkülönösebb ... [hogy az ember] nem mondja magában, hogy á, szóval időutazás, na, még ez hiányzott neki...” (114. o.) Itt egyszerre két dolog válik világossá. Egyrészt feltűnő, hogy Korim ekkor még a hierarchia valóságával kommunikál, a rend szavaival illeti a történetet: innen nézve egyelőre nem világos, hogy az olvasást miért nem siklatja ki az a nyilvánvaló képtelenség, hogy Kréta után a szereplők majdnem háromezer-ötszáz évet átugorva a 19. századi Kölnben bukkannak fel ismét. Ez csak akkor válik érthetővé, ha a kéziratnak tulajdonított történetalakítási önkényt a kompozíció sajátos logikájának megértése nyomán adottságként fogjuk fel. Másrészt lassanként arra is fény derül, hogy a több epizódból építkező kézirat nem egy adott valóság folytatásokban való fölépítésére vagy bemutatására vállalkozik, melyet fokról-fokra bontana ki és tárna elénk, mert a komplex valóság elérhetőségének metaforikus elve a történetmondás ciklikusságának és láncolatosságának uralma alá kerül. A Krasznahorkai- és a Wlassich-szerző állandó és előremutató törekvése ennek az uralomnak a biztosítása: ugyanezt figyelhetjük meg a corstopitumi részben, ahol „a Segedunumtól ... a negyedik helyőrségi állomásig, majd onnan a Corstopitumig vezető utat ... összesen *négyszer* írja le szoros egymásutánban a fejezet kezdete, *négyszer ugyanazt*, olykor csupán egy-egy mellékmondatból bővítve ki az előzőt ...” (155. o.) Egyáltalán nem meglepő, hogy Korim elbeszélése és a *Háború és háború* szerkesztésmódja is követi ezt a mozgást: innentől az egyes helyszínek nem tagozódnak külön fejezetekre, Krasznahorkai az utolsó három helyszínt egy grandiózus epizódon belül tárgyalja, miközben Korim előadásmódja még az eddiginél is kapkodóbbá, zaklatottabbá válik. Az is nyilvánvaló ugyanakkor, hogy nem beszélhetünk különálló történetekről, hiszen a szerző a tulajdonneveket továbbviszi: ezekre a múlttalan és ártatlan „babiloni” jelölőkre épít, őket rontja meg a történet során Hermész. A rendből való akaratlan kiemelkedése bizonyos fokig tulajdonképpen Korimot is tulajdonnevesíti.

Ugyanígy a könyv hermészi karakteréhez is közelebb jutunk, amennyiben a szöveg szintagmatikus viszonyaira koncentrálunk: ami Korimot lenyűgözi, az a hierarchia megbillenése, ráfordulása a horizontális struktúrákra, egyszóval: a kézirat retorikai-metonymikus arroganciája. Nincs superior jelentés, irattári mesterolvasat: nem áll előttünk az „eredeti” kézirat, hanem jórészt éppen Korim által mondatik el. De hát nem pontosan az „eredetiség”, a „filológiai ártatlanság” fogalmainak dekonstrukciójáról van-e szó? Egyetérthetünk-e Bényeivel abban, hogy a kézirat „nem olvasható”? Akkor talán írható? Rá az Internetre? A regényben a kéziratot akár olvashatónak is tarthatjuk, a metanyelv problematikáját a paradoxonok világába utaló olvasható/olvasott-írható/írott képződménynek. Amennyiben Korim „metanyelve” (áttűnéseiben kettő) természetes nyelv, az olvasónak esélye sincs arra, hogy az olvashatóság kérdését feltegye az „ártatlan” és az „értelmezett” olvasat között (meg nem) nyíló résben. Egyébként az „örületig körbeírt valóság” (161. o.) is a jel ilyen tévelygésére utal: utat találni a realitáshoz (valóság), ennek egy formája az örökös retorikai áttétel és a kétirányú rotációs mozgás (kör), a jel útra bocsátása (írás), valamint az érzékek és a psziché relevanciája (örület). Ezen kívül az elbeszélés bizonyos szintjei időnként egybeesnek: a narrátor üres alakján átlátva átnézünk Korimon is, és ekkor szembetűnnek maguk a Wlassich-mondatok. Ilyen a III. fejezet 15. mondata, ahol Korim nem szerzője a szövegnek: itt a külső narrátort is csak egyszer halljuk, s az átkötéssel épp a transzparenciára irányítja figyelmünket.

Az új rend fogalma a metonimikus–hermészi kötődést implikálja: Korim naiv belátásai tulajdonképpen hermészi sugallatok, ettől kezdve élet és szöveg a metonímia bizonytalan, démoni energiáira épülnek: „...minden, ami volt, megvan ma is ... mivel a nincsnek ugyanúgy megvan a rendszere, mint annak, ami létezik [...] valóság, ezer és ezer világ, mondta Korim, mindegyik külön – fenséges vagy ijesztő – rend szerint... egyetlen hiányzó összefüggésben...” (17. o.) A rend tehát megvan, csak éppen hiányzik – e felismeréssel párhuzamosan Korimnak még két analóg jelenséggel is számolnia kell: a felejtéssel, ami elvonja a rendből kiváló embert a rendszer jelöltjeitől, és a fej elvesztésével, a „fejgyámtól a ligamentumig” az agyra mint szoláris központra mutató testi rendszer fölbomlásával.

Érdemes szót ejtenünk a hangzó beszéd pszichológiai mögötteséről is. Korim minden mondata egy konverzációs térben hangzik el: miközben konverzál, a szubjektum beszédét a félelem vezérli (fél a gyerekbándától, az üldözőitől stb.), funkciója pedig a szó pszichológiai értelmében a konverzió: a pszichikus energiák, a vágy áthelyezése. „[Az öröm] győzelmes vetélytársa a Vágy: szüntelenül a Vágyról beszélnek nekünk, sohasem az Örömről” – mondja Barthes.⁴ Valójában Korim esetében mindkét fogalomnak megvan a maga jelentősége: a szorongás motorizálása, Korim logorreája a vágy történetét írja, miközben ez a szubjektum nem engedi át a világnak az őt megillető örömet sem. Korim tehát nem aszkéta és nem is mártír, hanem egy átlagosan élvező alak, akinek a nőkkal való kapcsolata lényegében a konverziós/konverzációs felhangzás, s aki, miközben a szöveggel hál, igen komoly élvezetekhez jut. Innen az egész történet autoerotikus funkciója: a beszélőből úgy tör fel a történet, az önmagával eljátszó szöveg, ahogy az izgalom és a vágyakozás, a másik megkínázása („maga sem érti pontosan, mi a fene lelte”) szokott annak elérhetetlensége nyomán.

A rend valóságáért és biztonságáért elvileg a határ kezekedik, melynek idealitását a regényben két metafora is magára ölti: az egyik a hadrianusi fal, a Vallum, a másik a gibraltári öböl, amely az igazolt és igazolhatatlan világok határát jelöli ki.

Bényei szerint a Vallum az erőszak nyomán jött létre. Én nem annyira ezt az antropológiai aspektust és az építmény tárgyyszerűségét emelném ki, inkább az elkülönítés paradoxitását hangsúlyoznám: a Vallum maga virtualitás, olyan fixpontok (elvi) sorozata, amely épp afelől érzékelhető, hogy a transzformációk mögött észrevétlen marad. A Vallum vonala a beszéd vonala is egyben: „...egyetlen út volt az egész, egyetlen folyamatos előre a hatalmas Vallum kígyózó vonalán, és egyetlen véget nem érő beszéd, *talking*...” (161. o.) A fal és a határ éppen nem tárgyyszerű, hanem kvázi-egydimenziós képződmény, viszonyokat jelöl ki, (jelentés)rendszereket hoz mozgásba. Egy absztrakció eredménye, olyan elvileg feltelezhető, ám gyakorlatilag igazolhatatlan vonal, amely a szöveg mögött húzódik, és amely – persze csakis azok számára, akik hajlamosak határokat látni egy szöveg mögött – elválasztja a nyelv egy lehetőségét a nyelv egy másik lehetőségétől. Ami a falon és a határon túl van, az mindenestre sötét, gyűlöletes és békétlen, a megszólalás barbarizmusának és a retorikai aberrációnak a terepe, mivel elvonja a beszédet „a bizonyosság, az igazolható állítások, a világosság és rendezettség” (159. o.) totalitásától.

A világot tekinthetjük határok mentén strukturálnak, ám ez nem jelenti azt, hogy maga a határ hozzáférhető. Ha akár csak részben elismerjük a szöveg igényét ezekre a sötét területekre, akkor azt kell mondanunk, hogy az irodalom itt is „határon túli” ügy: ami Korimot lázba hozza, az a Vallumon kívül születő mintázat, amely a grammatikus rend szomorú embere számára az érzékek relevanciájával bír, azaz esztétikus és ezoterikus.

A metonimizáltság alsóbb megvalósulása immár a jelölőket érinti. Korim legelemibb felismerése éppen a jelölésre, a fikcióra és az azt működtető hitre vonatkozik: „... a világról kitűnt ugyan, hogy nincsen, de az is, hogy viszont az összes rá vonatkozó gondolatmenet nagyon is van, sőt hogy ... csupán csak így létezik: ... a világot leíró emberi szellem ezer és

⁴ Roland Barthes: *A szöveg öröme*, Osiris, Budapest, 1996, 110. o.

ezer elképzeléseként ... mint pusztá szó ..." (16–17. o.) – ez a felismerés lényegében már a kézirat befogadását készíti elő. A világ aztán valamiképp visszahúzódik a szöveg mögül, a nyelv nem kezeskedik a jelölés folyamatáért (Korim szerint végül „felmondja a szolgálót”, legalábbis nem instrumentum többé), ám előtte még „teljesen összezavarja a lényeges és lényegtelen közti határt” (146. o.), mert az „... egész, a lényeges és a lényegtelen, *essential and inessential*, szorosan egymás mellett, egymás fölé nőve és egymásból épülve föl...” (148. o.) jelentkezik. Ami így képződik, az az „egymás fölé” növő elemek táblája, emancipált jelölők sorozata, amely önmagában hordja végzetét, hogy tudniillik az eszménység reményében az örületig és az összeomlásig odázza a jelölést, az elnémulásig vezeti a szöveget.

Valójában a szoláris renddel való szakítás és a rend belső ellenmozgása írja a regényt, akárcsak a Korim-figurát: egy paradicsomi világ teremtése teremtés, amennyiben ragaszkodunk e szóhoz, nem egyszerűen megidézés (reláció helyett konjukció), ezért nem a jelölt felmutatását, hanem a jelbirodalom „berendezését” célozza, a szöveg fikcionáló ön-hite, maga-biztossága alapján. Ezek szerint tehát a paradicsom volna az a hely, ahol a jelenlét tulajdonképpen már ki is vonul a szövegből (ismét a hermészi átcsapás), elveszti érzékiségét és belélegezhetővé válik: miközben ugyanis a szöveg a jelenlétet keresi, rend-szerű marad, abban a pillanatban viszont, hogy sikerül visszavezetnie magát „a paradicsomba” (92. o.), eloldódik a relációktól, félredobja a metaforákat és ezzel kiüresíti a jelenlét fogalmát. A vágyat, a metaforikus energiát nevezném ezért mindenekelőtt szolárisnak, és a hozzá kapcsolódó gyakorlatot, hiszen amit Korim a regényben csinál, az maga a szolarizálás, vagyis narráció, amihez ugyanakkor a kézirat Korim szerint egyre közelebb kerül – ő ezt nevezi egyébként misztikának –, az a teremtés eszméje.

A jelölők emancipálódása arra utal, hogy a jelöltjeikkel egyenrangú vagy azoknál előbbre való valóságrelevanciára tesznek szert: a római részben (178–186. o.) Korim hangsúlyozza, hogy amiről itt szó van, az a valóságban már rég nem vagy nem úgy létezik. Ez egyben azt is jelenti, hogy a jelölők itt nem olyan ideális jelöltekre vonatkoznak, amelyek feltételezett létezése független volna a római realitástól, tehát hogy itt a jelölőt a valósággal, a valóság visszahúzóódásával kell szembeállítanunk. Így üresednek ki a jelek, helyzetetnek hatályon kívül a relációk, s kezdik magukra öltetni a holtat jelölő tulajdonnév kétes ábrázatát. A jelölők elősorolásában, végletes kiáradásában egy másfajta esztétikai örömrealitás képződését követhetjük nyomon, amely az olvasás során az értelem helyett az erősztt tolja előtérbe, s aminek Korim gyakorlatában a szövegerotika felel meg. Korim itt a szöveget a téboly, a harc és az érzékiség metaforáival jellemzi – a kitörés, az összeomlás és az eljövétel („*expectancy in the heart of things*”) vonalai mentén a szépség, az olvashatatlan és az itt felvonuló jelkatalógus az elbeszélés csöndjében összetartoznak – legalábbis ameddig az olvasás a jelentésre vadászik. A kollapszus csak másodsorban, áttételesen a narráció összeomlása, mindenekelőtt a realitás átfordulása valami másba, ami szintúgy realitás: miután a szerző fokról-fokra elfordul a valóság elérésének eredeti lehetőségeitől, most újból, a nyelv minden tébolyát és konjunktivikus energiáját felhasználva az újraértett valóság nyomába ered. Korim ráébred ugyan, hogy az internet kevés, hogy a halhatatlanság kevés, ám nem sokat tehet: nem sikerülhet letelepítenie, realizálnia a négy alakot, maga is egyre inkább a kézirat uralma alá kerül; története az irrealizálódás (a retorikai realizálódás) története, a könyvtárosságtól New Yorkon át a schaffhauseni végső stációig: a szöveg-lét lassanként maga felé hajlítja Korimot – minthogy nem realizálhatta a szöveg-létet, személyes eszkatológiája az elszövegiesülés ígérteit tartogatja számára, végül egy tábla ismeretlen üzenetében találja meg a nagyon is törékeny békét, kiteve ezzel az egész történetet egy újabb mondat háborús fenyegetésének. Amennyiben a sikerre akár a legkisebb esélye mutatkozna, maga vezethetné ki a négy figurát a szövegből, és elérhetné az „*embertelenül bonyolult*” valóság igazi sokkjának, realitásának intaktságát egy békés és minden pontján tökéletesen uralt interpretáció felmutatásával.

A HERMENEUTIKA EREDETI ÉRTELME

Bacsó Béla: „Mert nem mi tudunk...”

Ha Bacsó Béla gondolkodói helyét kellene meghatároznunk, nem vállalnánk éppen egyszerű feladatot. Mondhatjuk esztétának, ahogyan legtöbbször ő maga is teszi. Ekkor azonban menthetetlenül felmerül az a kérdés, hogy mit is nevezünk ma esztétikának az esztétikai tudat olyan kritikái után, amelyeket Bacsó is magáénak vall. Mondhatjuk azt, hogy hermeneutikával foglalkozik, és ekkor nyilván a modern filozófiai hermeneutikára gondolunk, amely – saját definíciója szerint – Schleiermacherrel kezdődött, Heidegger és Gadamer munkásságában teljesedett ki. Azonban úgy látszik, manapság egyre inkább fordul Husserl és a fenomenológia – ennyiben a heideggeri–gadameri filozófia egy másik megalapozó irányzatata – felé. Ha filozófusnak tekintjük, kérdéssé válik, mi a szerepe a könyvben található egyedi műelemzéseknek, ha esztétának, akkor azon tisztán filozófiai vizsgálódásoknak, mint amilyen például a Husserlről szóló. Minthogy az irányzatokban való gondolkodás láthatóan képtelen elkerülni csődjét, talán nem haszontalan perspektívaváltást végrehajtani.

Ha Bacsó Bélát esztétának, hermeneutának, fenomenológusnak mondjuk, úgy ez csak azon az alapon történhet, amelyet ő maga ad e fogalmaknak. Bacsó oly sokszor bujlik mások köpönyegébe, hogy hajlamosak vagyunk filozófiatörténészt látni benne. Szinte észrevétlenül mozgatja értelmezései során hagyományának filozófusait úgy, hogy végül az az érzésünk, maga ez a hagyomány szólalt meg. Kézen fogva vezet olvasóját a filozófiai hagyomány erdejében, ahol ő maga, úgy tűnik, kiválóan tájékozódik, olvasójának azonban nem egyszer kell szaporábbra venni a tempót, ha nyomában akar maradni. Ha azonban megértjük, hova is vezetett minket e hagyomány ösvényein, akkor az a furcsa érzésünk támad, hogy egy olyan tisztáson vagyunk, ahova vezet ugyan ösvény, előttünk azonban még senki nem járt. Itt, ezen a helyen minden eddig használt fogalom átértékelődik, elveszti néhány, addig jelentősnek vélt aspektusát, és olyanokat nyer helyette, amelyek mindezidáig lényegtelennek tűntek.

Bacsó új könyve filozófiatörténeti szempontból két fontos csomóponttal bír. Az egyiket a fenomenológiai hermeneutika húszas évekbeli eseményei képezik, a másikat az antikvitas egy bizonyos értelemben véve. Ez utóbbit viszont a görög filozófia olyan hermeneutikai olvasatai adják, amelyek nagyrészt az elsőből származnak, és amelyek feladata bizonyos értelemben megalapozni az előbbit. Ez meglehetősen pregnáns példája ugyan annak, amit hermeneutikai körnek nevezünk, azonban csak legvégül fogok visszatérni arra, hogyan is jelenik meg e kör történetisége. Ezen antikvitas-képpel kapcsolatban azt kell el-

*Kijárat Kiadó
Budapest, 1999
232 oldal, 980 Ft*

őrebocsátanunk, hogy nem kevésbé tűnik bűvópatak-szerűnek, mint az első. Ami ugyanis az első csomópontot illeti, először is egy olyan pontosítást kell tennünk, amely egyrészt már első pillantásra is meglepő, a filozófiatörténet hagyományából nem evidensen következő, másrészt a legfontosabb tanulságokat tartogatja. Ami ugyanis Bacsót leginkább érdekli, mégcsak nem is a húszas évek egésze, hanem annak első fele. Ez pedig azt jelenti, hogy olyan területre irányítja figyelmét, amely a filozófiai kánon vakfoltja: a hermeneutika kanonizált narratívája szerint Dilthey után a *Lét és idő* 1927-es megjelenésével folytatódik, illetve szakad meg és kezdődik újra a történet. (Hogy az egzisztenciál-ontológiai hermeneutika megjelenése mennyiben szakítás a modern – Schleiermacherrel kezdődő – hermeneutika történetében, illetve mennyiben annak szerves folytatása, Bacsó számára is problémaként merül fel, amelyet azonban éppen a most tárgyalt történeti vakfolt betöltése nyomán dönthet el inkább az utóbbi javára. Ugyanis a legfontosabb érve a folytonosság mellett a Schleiermacher és Heidegger Platón-elemzése közötti párhuzam, az, hogy mindkét filozófus itt keres hermeneutikájához alapot. [102. o.]

A húszas évek eleje olyan Heidegger-előadásokat jelöl elsősorban, amelyek egyrészt a görög filozófiával, másrészt a fenomenológia hermeneutikai alapú megreformálásával foglalkoznak. Ezek lezárása lehetne az 1927-es *Lét és idő* mint a Bacsót érdeklő korszak igazi záróköve: az ezt követő Heidegger-művekre (azaz azokra, amelyeket jórészt még a szerző életében kiadtak, és így a legismertebbek közé tartoznak, és azokra, amelyeket ugyan nem adtak ki, de mégis általában sokkal nagyobb figyelem kíséri őket, mint a koraiakat) vonatkozó hivatkozások látványosan háttérbe szorulnak. Ennél érdekesebb azonban, hogy magára a *Lét és idő*re sem igazán találunk utalásokat. Úgy tűnik, hogy Bacsó a *Lét és idő* mögé akar kerülni, a hermeneutikai gondolatnak olyan eredeti értelmét akarja felmutatni, ahol az még nem rögzült, még kialakulóban van, szüntelen konfrontációban a görögséggel és a fenomenológiával. Ám még ezt is pontosítanunk kell: Bacsó azzal, hogy a hermeneutika eredeti értelmére kérdez rá, nem állít szembe semmiféle rögzült hermeneutikát. Nem azt állítja, hogy a *Lét és idő*ben megjelenő, és a Gadamer által önálló filozófiává emelt hermeneutikát jobban értjük, ha ezekre az évekre figyelünk. Ez tulajdonképpen filozófiatörténeti szempont lenne, és noha ezzel a kérdéssel csak később leszünk képesek elszámolni, azt mégis kijelenthetjük, hogy e filozófia igazából történetietlennek tűnik. Bacsó egyszerűen azt állítja, hogy a hermeneutika ezen eredeti értelme a hermeneutika maga. Szempontja elsősorban filozófiai: olyan eredetfilozófiaként jellemezhető, amiként ő jellemzi a fenomenológiát. Amit a hermeneutika tradícióján elvégez, az nem más, mint genetikus fenomenológia, abban az értelemben, ahogyan azt Husserl *Az európai tudományok válsága* című munkájában meghatározta: egy tradíció eredeti értelmére való visszakérdezés. Az, hogy ez a visszakérdezés – Husserlrel szemben – nem az eredeti szemléleti adottságokra irányul, annak köszönhető, hogy számára Husserlben sem ezek a szemléletek a fontosak. Husserlben magán is gyakorolja a genetikus fenomenológiát, és úgy tűnik, meglát valamit benne, ami nem feltétlenül alapul a „jelenlét metafizikáján”.

Most tehát, hogy újra kijelentem: Bacsó Béla olyan fenomenológiai hermeneutikával foglalkozik, amely egyedi filozófiaként jelenti be magát, talán jobban érthető, mire gondolok. De mit nyer ezzel a hangsúlyeltolódással, amely a tradíció kezdetéhez nyúl vissza? Elsősorban azt, hogy elkerülhetővé válnak Heidegger (és Gadamer) filozófiájának azon buktatói, amelyeket a legtöbb kritika illetett, illetve amelyeket láthatóan maga Bacsó se vállalna. Leginkább árulkodó e tekintetben a *H.-G. Gadamer, a hűtlen hermeneutika?* című tanulmány. Nyilvánvalóan explicit vitahelyzetben tűnik ki leginkább az, ami minden írásban meglévő implicit vitahelyzet beszélőpozíciója. Ezen írásban Caputo észrevételével vitatkozik, aki szerint Gadamer és a késői Heidegger elárulta volna a korai Heidegger radikalitását, amelyet a fakticitás hermeneutikájaként jellemezhetünk. Bacsó

megengedi, hogy „Gadamer talán nem fektetett elég hangsúlyt arra, hogy hermeneutikáját, amely kétségkívül a húszas évek elején tartott heideggeri előadásokból vette kezdetét, erőteljesebben ehhez a kezdethez kapcsolja. Vagy inkább úgy fogalmaznánk, az *Igazság és módszer* magnum opusában ez nem világlik ki olyan erővel, mint az első Platón-könyvben, illetve számos kései előadásában és tanulmányában.” (116. o.) Azt azonban erőteljesen elutasítja, hogy a hermeneutikának ez a vonala kevésbé lenne radikális, mint a Caputo által derridainak nevezett. Ahogy látjuk, itt nem csupán a *Lét és idő*, hanem az *Igazság és módszer* mögé való kérdezéssel is találkozunk. Amit el kíván kerülni, az a Caputo által „létmitológiának” nevezett filozófia. Ezt azonban nem az apologéta módján, e filozófiák mentegetésével s, gondos kertészként, vadhajtások metszegetésével éri el. Abszolút alapvető igazolást keres, egyetlen csapással: nyerjük vissza a hermeneutika eredeti értelmét, ha ez megtörtént, minden egyéb elemet járulékosnak lehet tekintetni, ha igazoljuk a hermeneutika alapjaiban az alaptalanságot, akkor minden, ami később erre épül, elkerüli a lezártaságot és a metafizikát. A legerőteljesebben filozófiai tett ez, de egyben, azt kell mondanom, a leginkább fenomenológiai is.

Vizsgáljuk meg tehát, mi is ez az eredeti értelem, amely alapjaiban határozta meg a hermeneutikát, de később elhomályosult a tradíció során (nem kapott hangsúlyt a hozzá való kapcsolódás). Nem más ez, mint a *fakticitás hermeneutikája*: egy olyan koncepció, amelyet Heidegger Husserlrel vitázva fejtett ki, és amely a tények husserli kritikája után – annak belátásait elfogadva – próbálta visszahelyezni a ténszerűséget a fenomenológiába. A fakticitás az, amitől a tények tények lesznek, ami ténszerűségük alapja, de ami nem *lényegük*. A fakticitás hermeneutikájának legfontosabb feladata elkerülni azt a transzcendentális lényegredukciót, amelyet Husserl a tények hatalmának egyedüli ellenszereként mutatott fel. Feladata lényegét tekintve fenomenológiai: eljutni a dologhoz magához, de oly módon, hogy megmarad a dolognál, nem lép át annak transzcendentális feltételeihez. A dolgok hatalma így felülmúlja az én konstitutív erejét, a világ sohasem az én konstitutív aktusainak korrelátuma, mindig valamivel több annál. A legfontosabb ebből Bacsó számára e fakticitás eredeti rögzítetlensége. A rögzítettség ugyanis nem fakticitás, hanem tárgyiaság lenne: „Heidegger alapvető felismerése volt, hogy ennek a faktikus életnek, faktikus jelenvalólétnek a megértése radikálisan fogja a teljes megértéseméletet megváltoztatni éppen a tárgyiasítás, a végső meghatározás, teljes rögzítettség visszaszorításaként.” (118. o.) A fakticitás hermeneutikája történeti szempontból valószínűleg két husserli fogalom, a tény és a lényeg között próbálja megtalálni saját rögzítetlen helyét, amely kilépne ebből a dichotómiából, de Bacsó ezt itt éppen a radikalitás melletti érvként hozza fel, azaz minden olyan kísérlettel szemben, amely a hermeneutikát valami rögzítettség utáni vágyként kívánja láttatni. (Ebben a törekvésében kétségkívül hatásos és valószínűleg igen nehezen cáfolható, mindamellett itt jegyzem meg, hogy ezzel még korántsem oldotta meg azt a problémát, amelynek a rögzítetlenség csupán járuléka, és amellyel, úgy gondolom, jogosabban kritizálható a hermeneutika: azt, hogy a rögzítetlen értelemképződés feltárására ilyesformán törő megértésemélet az interszubjektivitás problémáit tekintve még mindig csupán a közösségiség fakticitásának „kibomlásáig” jutott el, de annak vizsgálatáig már nem, hogy mi az, amit e közösség kirekeszt. Az ugyanis, ami eleve nem birtokolhat engem előzetesen, mivel saját világomban nem jelenik meg faktikusan – tudniillik az, amit a fenomenológia legfőképpen Lévinas nyomán másinak vagy a másik nyomának nevez – azt eleve nem hagyhatom kibomlani sem.)

A hermeneutika tehát erre a rögzítetlen alapra irányul, arra, amit az én sohasem vallhat magáénak (hiszen a dolog éppen fordítva áll: az vallja az ént magáénak), de amelynek megismerését, méginkább megmutatkozni engedését, mindig célul kell kitűznie magának. Valamiféle eredendő passzivitásra való törekvéssel van itt dolgunk tehát? Ezt igazolhatná a kötet címe is: a tudás sohasem lehet sajátunk, mindig csupán a minket ha-

talmában tartó világunké. Ez azonban leegyszerűsítése volna a kérdésnek: Bacsó Béla Diane Michelfelder nyomán „az alázat hermeneutikájának” (125. o.) nevezi saját filozófiáját. Ez azonban nem passzív tevékenység, hanem e passzivitás feltárására irányuló aktivitás, amelyet destrukciónak is nevez. Ha pedig létezik Bacsó számára központi jelentőségű problémája a fakticitás hermeneutikájának, akkor mindenképpen ebben kell azt látnunk. A hermeneutika ugyanis nem csupán valamiért, hanem valami ellenében is működik. Egyfajta „ellenelő”: mindennapi megszokásaink, mindennapos életünk bejáratottsága ellenében dolgozik. „Az értelmezés destruktív ellenereje a romossá és értelmetlenné váló (mert már jól értett) faktikus életet ebben a radikálisan másként hozzáférésben engedi lenni, azaz engedi, hogy mindaz, ami létezésének értelmét adja, megrendüljön.” (119. o.) Ez a passzus komolyan gondolkodóba ejthet a tekintetben, hogy vajon igaz-e Jean-Luc Marionnak az *Étant donné*-ban akkor, amikor azt állítja, hogy a heideggeri destrukció és a derridai dekonstrukció tulajdonképpen megfeleltethető a husserli redukciónak. Ha a destrukció legfontosabb szándéka éppen az értelmetlenné tétel, akkor pontosan ellentétes a mozgása a husserli redukciónak, amely a mindennapi dolgok értelmének feltárására irányul.

Mindezidáig legfőképpen a H.-G. Gadamer, *a hűtlen hermeneuta?* című írással foglalkoztunk, az ellenelő, a romossá tétel, a mindennapos élet destrukciója azonban olyan írások felé lendít minket, amelyek sokkal nagyobb pontossággal határozzák meg ezt a feladatot. Ez a legfontosabb tanulsága már a kötet *Bevezetőjének* is, amely a Boros János által a *Jelenkorban* megindított diszkuszióra adott válaszként jelent meg eredetileg. Itt egyenesen a filozófia feladatának meghatározásaként, vagy ha úgy tetszik, magának a filozófiának a meghatározásaként találkozunk vele. „A gondolat, amely nem ural, nem elnyom, hanem engedelmeskedik, kiteszi magát annak, amitől a más lét, a másik léte *megütköztet*, amitől képessé válunk meghallani a másik szenvedésteli hangjait. A filozófia nem térhet ki ez elől. A filozófia talán nem több, mint ez a nem kitérés, nem megfélemlítés, mindannak a megrendítése és megrendülése, ami olyan magától értetődő, ami a felejtést szolgálja, ami feledtet.” (11. o.) A filozófia aktivitása ezen a ponton tehát mégis csak kérdésessé válik. Az aktivitás ugyanis kimerül abban, hogy valami mást vagy valaki más megszólalni engedünk. De hogy miért is van egyáltalán szükség erre, hogy miért kerülendő minden olyan filozófiai tevékenység, amely kevésbé alázatos és magához akarja ragadni a beszédet, az is ebből a részletből és csak ebből a részletből derül ki. Az ugyanis, amiről Bacsó nem beszél, de ami egész filozófiáját uralja, sőt ami egyáltalán értelmet, de legalábbis legitimitást ad filozófiájának, az éppen e sorokban rejlik. Méghozzá az az alapvető gondolat, hogy a mindennapi élet egyáltalán nem ártatlan. Nem egyszerűen arról van szó, hogy a mindennapi élet nem autentikus, hogy mindennapi életünkben távol kerültünk a dolgoktól, azok igaz, filozófiailag láttatható mivoltától. Arról van szó, hogy a mindennapi élet feledtet, elfeledteti szenvedő emberek hangjait. A mindennapi élet hazug és álságos, a mindennapi élet szép felszíne alatt csak romok vannak. Ha azonban a gondolkodás uralni akarná ezt a helyzetet, ha aktívan akarná átalakítani mindennapi világunkat, mintegy a saját törvényei, az ész törvényei szerint, akkor ugyanolyan erőszakos lenne, mint a mindennapi élet feledtető erői. Ezért tehet csupán egyvalamit, ezért nincs más lehetősége, mint hogy a dolgokat magukat, az elfeledett szenvedéseket magukat engedi beszélni.

És éppen ebben a feladatban van óriási szerepe a művészetnek. Bacsó nem egyszerűen esztéta abban az értelemben, hogy műalkotásokkal foglalkozik, hanem esztéta mélyebb értelemben is: a filozófia legfontosabb problémáit látja felmerülni a művészetben. A művészeti fenomén legfontosabb tulajdonsága ugyanis éppen ez a megütköztetés. A legszebben ez a Fritz Kauffmann munkásságát tárgyaló írásában, a *Műalkotás és fenomenon*-ban mutatkozik meg. Mivel Kauffmann nem tartozik a legismertebb fenomenológusok,

de még a kevésbé ismertek körébe sem (Bacsó Gadamer nyomán ismerteti meg velünk, aki barátja és méltatója volt), talán nem is szükséges felhívnom itt a figyelmet arra, hogy megint a kánon határvidékein járunk. A rövid Kauffmann-írás véleményem szerint az egyik leginkább letisztult gondolatmenet a könyvben, szemben a görög tárgyú írásokkal (amelyek intenciója jobbára akkor válik világossá, ha több egymáshoz kapcsolódó szöveget is elolvasunk), ez önmagában is megálló, világos és megrendítő erejű gondolatmenet. Itt is felmerülhet a kérdés, hogy mennyiben több ez, mint filozófiatörténeti kuriózum, de erre, azt gondolom, már megadtam a választ: szerepe nem történeti, hanem teoretikus, a Bacsó által a hermeneutika középpontjába állított megütköztetés, az idegenség-élménnyel való találkozás esztétikai modellje.

Az írás annak kifejtésével indít, mennyiben látta szükségesnek Kauffmann – ahogy korának más fenomenológusai, Heidegger és Gadamer is – az esztétika destrukcióját. Az esztétika ugyanis a műalkotást tárggyá teszi, a fenomenológiai hermeneutikának pedig az a feladata, hogy kioldja az esztétikai tárgyat ebből a rögzítettségéből, abból az állapotából, hogy a mindennapi világ egyik tárgya legyen, és engedje megmutatkozni idegenségét, amely szembesít bennünket saját helyzetünkkel. A műalkotás „nem egy megélő/receptív szubjektivitással szemben álló objektum, hanem a mű mint valami önmagán mutató/megjelenítő, az azt felfogó embert ebben a szembesülésben tartja és annak megkülönböztetésére, s ily módon értésére készíti, amit tapasztal.” (91. o.) Az az esztétika, amely így keletkezik, Bacsó számára – ahogy több írásban is megjelenik – Arisztotelész aiszthészisz-kifejezésének heideggeri interpretációja (1921-ből és 1923-ból) nyomán értelmezhető. Eszerint az esztétika szó eredeti értelme nem valami rögzítettség felfogása, hanem az a folyamat, ahol „ahogy az ember felfog valamit (...), a felfogás által a felfogott folytán mássá válik (*alloioszisz*), egyben más viszonyt foglal el.” (92. o.) Az, hogy a heideggeri interpretáció, illetve az a szándék, hogy ezt az interpretációt mint az esztétika szó eredeti értelmét tüntesse fel, mennyiben jogos, vitatható, azonban e megkülönböztetés helye itt teljesen világos: elhatárolni az esztétikát az esztétikai szaktudománytól, visszaadni annak azt a filozófiai értelmet, amit elvesztett tudománnyá válása közben. Filozófiai feladata pedig nem más, mint a megütköztető műalkotás megértése.

A műalkotás fenomenójának leírása egy husserli koncepció, a neutralitás-modifikáció körül kristályosodik ki. Husserl ezt a fogalmat az *Ideen...* első kötetében használta, a redukció egyik utolsó megfogalmazásaként, mint ahol a léttételezések végképp kikapcsolódnak. Husserl számára olyan érzékelésként, adottságként jelenik meg, ahol az érzékelt *hic et nunc* léte egyáltalán nem jön számításba, így nem más, mint ideális tárgyiság. Bacsó azonban arra helyezi a hangsúlyt, hogy ezek a fejtegetések egy műalkotás, Dürer egyik híres metszete nyomán indulnak meg. Számára a neutralitás-modifikáció egyáltalán nem egy ideális tárgyiság szemléletét jelenti, csupán egy olyan képződményét, amely mindennapi vonatkozásaitól teljességgel megfosztott, másként van, mint a mindennapokban. A műalkotás, ha meg akarjuk érteni, magától hajt végre fenomenológiai redukciót: megfosztja magát és szemlélőjét a léttételezésektől, és egy más vonatkozaseszbe helyez. Azaz amennyiben ráhagyatkozunk egy műalkotásra, amennyiben engedjük azt teljes valójában megmutatkozni, akkor nem is kell gyakorolnunk a reflexió erőszakos tétét, akkor a redukció mintegy magától megy végbe. A műalkotás tehát éppen arra nyújt lehetőséget, hogy elkerüljük a filozófia és az ész értelemadásait, amelyek ugyanolyan szükségszerűen fednék el mások „szenvédésteli hangjait”, mint a mindennapok álnok egyhangúsága.

Amit nyertünk a hermeneutika Bacsó általi újrafogalmazásával, az most már tisztán látható: olyan filozófiát, amely elsősorban saját magunk mindennapos helyzetét akarja megrendíteni, ki akar vetni megszokott viszonyainkból, annak érdekében, hogy egy olyan redukálhatatlan idegenségélménnyel szembesítsen, amely átértékeli bennünk má-

sokhoz fűződő kapcsolatainkat. Amit azonban veszítettünk, az legalább ennyire érdekes: Bacsót jól láthatóan nem érdeklik a hermeneutikának a történetiség problematikájára adott válaszai. Márpedig a modern hermeneutika tulajdonképpen megszületése óta ezt tekinti egyik legfontosabb problémájának: miként létezhet történeti megértés. Bacsó számára azonban nem elsősorban a történetiség, hanem a megértés az, ami problematikus. Az előbbi gondolat ugyanis azt feltételezi, hogy a történeti képződményekkel szemben a jelenkoriakat értjük. Az eddigiekből világos, hogy ez korántsem ennyire egyértelmű. Ha a mindennapokban többnyire álságos és mindenekelőtt feledtető világgal van dolgunk, akkor a feledésbe merült dolgokat legalább annyira feladat megérteni, mint a történetiségbe merülteket. A hermeneutikai megértés tehát nem történeti megértés, sem abban az értelemben, ahogy például Dilthey elgondolta azt, sem abban az értelemben, ahogyan Heidegger: Bacsó számára nem a jelenvaló lét időbelisége és azon alapuló történetisége a fontos, olyan tipikus heideggeri kifejezések, mint például a *Sein-zum-Tode*, fel sem merülnek könyvében. Ami fontos, az kevésbé nevezhető történetinek: a megütköztetés, amely a tárgyak világának elhagyására készlet.

Ebben az esetben azonban felmerül a kérdés: miként számoljunk el azzal az implicit történeti koncepcióval, amely magát Bacsó filozófiáját mozgatja, és amelyet – ahogyan fentebb tettük – bizonyos megszorításokkal genetikus fenomenológiának nevezhetünk. Mi annak a filozófiának a hermeneutikája (megismerésmélete), amelyet maga Bacsó gyakorol: a hermeneutika eredeti értelmére való visszakérdezésnek? Ha interpretációnak helyes, akkor erre a kérdésre már megadtam a választ, de ez egyben azt is jelenti, hogy Bacsót elsősorban mint a hermeneutika fenomenológusát lehet jellemezni, hiszen amit tesz, az nem más, mint e hagyomány eredeti értelmére való rákérdezés, és ez elsősorban fenomenológiai és nem hermeneutikai feladat.

JELENKOR

Ha Ön 2000. március 16-a és április 31-e között a **Magyar Postán** folyóiratunkat mint új előfizetőnk fizeti elő vagy régi előfizetőnként növeli meglévő előfizetési számát, akkor minden új előfizetés után egy válasz-levelezőlapot és öt darab húsvéti képeslapot kap ajándékba. A válaszlapot visszaküldve sorsoláson vesz részt, melyen utazást, illetve számítógépet és más, nagy értékű műszaki cikkeket nyerhet. A lapot előfizetni személyesen a hírlapkézbesítők-nél, Budapesten a kerületi ügyfélszolgálati irodákban, a HELIR-ben, vidéken a postákon lehet.

A sorsolást 2000. május 10-én, közjegyző jelenlétében tartják. A nyerteseket levélben értesítik, nevüket a Mai Nap május 12-i számában teszik közzé.

Előfizetéssel kapcsolatos kérdéseivel, kérjük, forduljon a Központi Hírlap Vevőszolgálatához, a **06 80 444 444-es** ingyenes zöldszámon.

